

Ruud Lohman

Het platteland van de mens

Amboboeken / Bilthoven

Voor mijn medebroeders

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Ik voel wel iets voor Mao's uitspraak dat West-Europa en Noord-Amerika de steden van de aarde zijn en de rest het platteland daaromheen. Zo gauw je van de Autobahnen af bent en je al het moois van Oostenrijk achter je gelaten hebt, krijg je inderdaad het gevoel dat je op het Platteland bent - ondanks de grote steden Ljubljana, Zagreb en Beograd die we passeerden. En dat gevoel houd ik tot en met Karachi en Lahore. Maar het is daarbij wel net hoe je het bekijkt. Want je geeft het woord 'Stad' natuurlijk een heel bepaalde betekenis. Ja, welke eigenlijk? En wat onderga je nu wel, als je voelt dat je op het Platteland bent. Een compleet ander pakket van waarden. Een heel andere bestaans- en denkwijze. Een ander levenstempo, een andere manier van je verplaatsen, van samenleven. Precies drie maanden geleden heb ik het Platteland verlaten - India. Die drie maanden lang heb ik midden in de Stad gezeten; er volop in geleefd, meebewogen op het ritme van de Stad, er de lucht van ingeademd. En nu zit ik weer tussen bergen, riviertjes, bloesem, tegen een school geleund te wachten tot mijn liftgever zijn band geplakt heeft. Straks Sofia, morgen Istanbul, dan Teheran, Kabul, Karachi, Lahore - allemaal steden op het Platteland. Wel geen kabbelende beekjes, geen ossen, geen herderinnetjes, niet zoveel inteelt - en toch Platteland. Duidelijk dus een cultureel verschil, een verschil van ziel. Voor Mao is het een politiek verschil, in mijn ogen een sociaal, cultureel en vooral ook spiritueel verschil. (De school is uit; een hele groep jonge Joegoslaafjes staat me aan te staren of ik een aapje ben. Het communicatieprobleem is weer begonnen: ik kan geen woord met ze wisselen. En toch ligt *het* communicatieprobleem in de Stad, en niet hier, want we communiceren wél met elkaar, de kleine Joegoslaven en ik.) En, goeie god, wat is er in de Stad een ontstellende crisis voelbaar. Ik ben

* Een kaart van de gevolgde route op pag. 146-147.

je een smoesje maakt met de douane. 'Naar Istanbul? Natuurlijk.' En de eerste de beste Mercedes werd aangehouden. De man maakte heftig bezwaren. De douane bleef aandringen. De man gaf toe. De eerste kilometers hing er een soort vijandige stilte tussen ons. Toen vroeg hij, in het Engels, vanwaar en waarheen. Of ik ook Frans sprak. En daar kwam hij los. Of ik soms meewilde naar Syrië, dan kon ik daar zó in Bagdad komen. Ja, door Istanbul heen, bijna vijftienhonderd kilometer verder. Met een Mercedes . . . Ineens verandert alles. Nu is hij even een broodje eten, en daarna rijdt hij meteen door. Dan zijn we zaterdag notabene in Libanon, in Beirout.

Tussen Istanbul en Ankara - vrijdag 25 april

Om acht uur op de boot op de Bosporus. Als weleer Paulus. Wat moet die man zich moedeloos gevoeld hebben toen hij daar met zijn Boodschap tussen twee continenten zat en aan beide kanten de oogstvelden zag. Wat een onmogelijke opgave. Eigenlijk zou ik me net zo moeten voelen met dat bijbeltje in mijn rugzak, maar wij zien dat anders. Nu hoor ik, onder het verwisselen van de bougies door, voor het eerst 'the call of the minaret', gemechaniseerd. Ik heb gewoon geen tijd om een paar indrukken vast te leggen. Ik had gehoopt met het weekend in Istanbul te zijn. Nu is het pas vrijdagmorgen en ik ben er al ver voorbij. Morgen ben ik al in Syrië en zondag mogelijk in Bagdad. Maar ik ben pas op de helft.

Tarsus - vrijdagavond

Er gaan massa's gedachten, gevoelens, indrukken en vergelijkingen door je heen, als je in één dag door heel Turkije rijdt. Morgenvroeg zijn we het land al weer uit. En het is verschrikkelijk groot, enorm. En we hebben er maar een punt van doorkruist. Ik heb zo het idee dat ik onderhand het wereldrecord liften op mijn naam mag zetten: 4.032

km in vier dagen, Amsterdam-Tarsus in vier maal vierentwintig uur. Een gemiddelde van zo'n duizend kilometer per dag is met een eigen auto al bijna niet te halen. Ik kan het dan ook haast niet geloven.

Hier zat Paulus dus zijn tenten te maken. Maar meer nog: door dit immense lege land is hij getrokken om de mensen blijdschap te brengen. In een van de woestijnen, die hij en wij gepasseerd zijn, heb ik er de Handelingen nog eens op nagekeken. Maar het kwam ook toen toch al niet zo heel best over, vind ik, wanneer ik nu ter plaatse die passages nog eens lees. Wel krijg ik steeds meer bewondering voor al degenen die in vervlogen eeuwen deze gebieden, die wij met een snelle auto nu even nemen, te voet hebben doorkruist. Hier is Alexander de Grote gegaan, en - wat meer zegt (want hij zal wel gedragen zijn) - de arme soldaten die met hem mee moesten. Hier is Paulus gegaan; hier is gevochten, ontbering geleden, gestorven. Hier is de islam doorheen gegaan. Die vooral heeft hier een onuitwisbaar spoor achtergelaten. Je ziet geen drie huizen of tegen een ervan zit een soort raket geplakt, soms van golfplaten, altijd wit en meestal met een luidspreker op het omloopje. Dat is dan de minaret, de moskee. Dat is eigenlijk ook het enige wat je in Turkije ziet. Verder is het een mateloze verveling: kleurloze woestijn, afgewisseld door enorme, hoge rotsmassa's. Het is dikwijls adembenemend. Maar dat is de natuur. Cultuur is bijna geheel afwezig, zo te zien. Wat een verschil met India. Daar heeft elk dorpje zijn eigen veelkleurige toestanden. Hier lijkt alles, heel het leven grijs. Maar wat praat ik: ik vlieg er in een dag doorheen en dan maar oordelen.

Wel wil ik een vergelijking maken met Bulgarije. Daar ben ik nog diep van onder de indruk. Dat land deed mij denken aan één grote, voortreffelijk georganiseerde, vruchtbare boerderij. Nergens hekken of afbakeningen, maar uitgestrekte, prachtig verzorgde velden, kassen, boomgaarden. Duidelijk is hier van hogerhand een eind gemaakt aan alle hokjesmentaliteit. In het begin, voor Sofia, vond ik het alle-

maal maar niets: opgeplakte ideologie, dwang, tucht, gelijkshakeling enz. Maar je ziet honderden kilometers alleen maar mooie velden en grote groepen hard werkende mensen. Toen besepte ik opeens dat ik eigenlijk met geweldige vooroordelen zat te kijken. Aan de vruchten kent men de boom. Het systeem werkt, zo te zien.

Een van mijn liftgevers kon me in het Duits uitleggen hoe het communesysteem nu eigenlijk werkt. Hij wees me de collectieve agrarische centra, de werkplaatsen, het gemeenschappelijk materiaal. Het viel me op dat we hier precies halverwege West-Europa en India zitten: in Europa ongeveer vijftien percent agrarisch, in India vijfentachtig percent, hier ongeveer vijfenvijftig percent. Twintig jaar geleden nog tachtig percent. Het vreemde echter vond ik dat je automatisch meteen wat afwijzend staat als je het woord commune e.d. hoort, vanwege de ideologie. Maar verdeelden de eerste christenen ook niet alles onder elkaar en was hun bezit niet gemeenschappelijk - vloeit dat niet automatisch voort uit de Blijde Boodschap? Misschien is zo'n Bulgaarse totaal-boerderij wel een stuk praktisch christendom? Alleen maar jammer dat ik er zo doorheen moet trekken zonder erachter te kunnen komen hoe het de mensen veranderd heeft. Of ze er blij mee zijn, elkaar het licht in de ogen gunnen enz. Ik vroeg mijn liftgever of ze niet minder werken, wanneer het niet hun eigen land is. Antwoord: Wie vroeger hard werkte doet het nu ook, wie het vroeger niet deed doet het nu ook niet. Stomme vraag ook. Een beetje, of misschien wel heel veel van die communegeest zou in een heleboel landen geen kwaad kunnen. Alleen zullen ze het hier in Turkije bijvoorbeeld dan toch veel moeilijker krijgen, want zo te zien zal de bodem nooit veel opbrengen. Dit is nu echt het platteland zoals Mao het bedoelt.

Ik zie verschrikkelijk op tegen de reis die nog voor me ligt. Als ik zie hoe weinig de afgelegde vierduizend kilometers op de kaart voorstellen, krijg ik de schrik in de benen bij de gedachte dat ik morgen in Aleppo in Syrië het mulle

zand in zal moeten. Teheran is nog eens tweeduizend en dan is Karachi nog wel drieduizend kilometer. En dat steeds door het zand. Met weinig verkeer. Wat ben ik begonnen! Vandaar zojuist het idee om morgen maar mee te rijden naar Beirout en dan zondag door naar Jerusaleem te gaan. Waarom eigenlijk niet? Het is toch ook onbeleefd, als je zo dicht in de buurt bent en niet even aanwipt? En daarmee een volstrekt nieuw plan: trein of bus of lift naar Bagdad, idem naar het zuiden, naar Abadan, en daar . . . de boot naar Karachi. Dat zou een hoop schelen. En dan kom ik niet zo gebroken aan in Karachi. Tenslotte ga ik erheen om te werken. Ik ben niet op vakantie.

Aleppo, Syrië - zaterdag 26 april

Gods wegen zijn wonderbaar, en als lifter geef je Hem alle gelegenheid je te voeren naar plekken waar je nooit aan gedacht hebt. Je hebt het helemaal niet in de hand. Ik zie dan ook alles wat er gebeurt als één grote, zotte kleurenfilm, waarvan je weet dat hij goed afloopt, maar waarbij je toch ieder moment denkt: hoe komt de regisseur daar nu weer uit. Vandaag heb ik me zeker zeven keer benieuwd afgevraagd hoe dát nu weer zou aflopen. En het is pas elf uur in de morgen. Er is weer zoveel gebeurd dat ik het nú vast moet leggen of ik kan het nooit meer naleven. Allemaal kleine dingen, maar ik heb er volop van genoten.

Allereerst: mijn liftgever raadde me aan niet naar Jerusaleem te gaan omdat je met een Israëliisch stempel in je paspoort in geen Arabisch land meer terecht kunt. Pech. Dat bekort mijn reis nog meer, als het idee van de boot haalen betaalbaar is. Dus naar Aleppo en daar op trein of bus naar Bagdad. Hoe nu in Aleppo te komen? Mijn man, de Libanees, zei dat hij er vlak langs zou komen, maar er bleek toch nog zo'n honderd kilometer niets tussen te liggen. Hij vond het niet nodig naar een hotel te gaan en reed vanuit Tarsus-Adana maar door, de nacht in. Het was toch nog tweehonderdenvijftig kilometer naar de Syrische

grens. Om één uur gaf hij de moed op en zette de wagen langs de kant. Tot drie uur hebben we geslapen. Ik zie nu pas dat ik, tot elf uur naar mijn einddoel werkend, er al een achturige werkdag heb opzitten. En dat na twee uur slaap en zó'n week achter de rug.

De grote belevenis van deze morgen, die alle losse feiten in hun verband zet, is dat we plotseling 'het Oosten', 'de Oriënt', binnenreden. En daarbinnen heb ik toch weer even mijn weg moeten zoeken. Of liever: terugvinden, want meteen herken ik in zoveel dingen India. Het begon toen we om vijf uur plotseling de Middellandse Zee tussen de bergen zagen opdoemen. Prachtige zonsopgang na al die ellende van de laatste tijd en de hele dag regen, zelfs in Turkije. In het eerste stadje aan de kust, Iskenderun, precies in de rechterbovenhoek van de Méditerranée gingen we tanken en toen zag ik het: nu zijn we er, in het Oosten. Ga dát nu maar eens omschrijven. De beste benadering is geloof ik nog 'een gezellige rotzooi'. Het vreemde was dat we nog steeds in Turkije waren. Dat zegt blijkbaar niets. 'Het Oosten' loopt overal dwars doorheen. Het is een sfeer, een geest, een ziel. Die kun je ook niet grijpen. Er verschijnt ineens weer kleur in het leven, in de huizen, de straten, de kleren, de bloemen. De hemel is weer strak blauw, je rolt je mouwen weer op. Alles kan weer, alles mag weer. Zomaar parkeren, zomaar chaufferen, zomaar gaan zitten of liggen. Je doet maar. Regels kun je niet overtreden want die gelden hier niet. Het is rommelig, want iedereen doet maar wat, het is smerig want je gooit je spulletjes maar ergens neer. En het is gemoedelijk onder elkaar. De mensen zien elkaar nog (nog?) als individuen. Je krijgt een hand van de busconducteur en van de pompbaas. Maar dat is het Oosten nog voor geen tien percent beschreven. Bovendien is het omgekeerde ook steeds waar. Het zijn allemaal scharrelaars en knutselaars; alles gaat primitief en klopt nèt niet. Je moet je er hier doorheen vechten. Je moet overdrijven, te veel vragen, te weinig geven en het spel van het sjacheren meespelen. In India had ik het een heel klein

beetje geleerd en hier bleek meteen weer dat ze er plezier in hebben als je met gelijke munt terugbetaalt. Ze waar-deren het als je je niet laat afzetten maar het volle pond eist om dan zélf weer een deel terug te geven als fooi. En het is vol. Overal, in de stadjes is het vol. Met mensen, winkel-tes, beesten, kinderen, met van alles en nog wat. Alle-maal piepkleine zaakjes tegen elkaar aangeplakt en alle-maal uitpuilend de straat op. Daarboven zon en een lekke-re zwoele atmosfeer. Veel bloemen, wat bergen op de ach-tergrond, god, wat romantisch. Om vijf uur vanmorgen wás het er opeens weer allemaal. Mét zijn donkere kanten van narigheid, ellende, armoede, die ellendige oude kerel-tjes-met-hongerogen die wat pinda's lopen te verkopen, de bedelaartjes. Hoeveel mensen hebben al niet geprobeerd 'het Oosten' vast te leggen. Nu ben ik nog niet aan de elf percent. Maar ik heb nog jaren de tijd.

Om vijf uur vanmorgen gingen onze wegen uiteen, nadat we, achter het prachtige Iskenderun, een grandioos geberg-te overgetrokken waren. Het was muisstil op mijn plekje. Niets of niemand. Maar heerlijke ochtendlucht. Ik heb me maar geschoren om toch iéts te doen. Net klaar of er kwam een volkswagenbusje, klaarblijkelijk met arbeiders op weg naar hun werk. Het stopte en bleek een echte busdienst te zijn. Tot het eerstvolgende dorp. Daar moest ik overstap-pen. Ik dacht dat mijn horloge van streek was. Ik had het toch pas half zes en het leven was al in volle gang, of het elf uur was. Maar dat is blijkbaar de gewoonte hier. Het volgende busje was een vrachtwagentje waarin we opge-propt zaten op houten banken. Dat schept onmiddellijk nauwe banden. We rolden shagjes van elkaar en communi-ceerden weer hevig zonder woorden. Ik merk overigens dat ik met de Urdu-woorden in mijn Hindi-kennis nog een beetje Arabisch spreek ook. Deze 'busdienst' liep weer dood in een dorp, Rehanli. Een verdere weg was er niet. Onmiddellijk werd ik omgeven door wel vijftig man, alsof ik een ongeluk was. Met zijn allen begonnen ze me voor te lichten hoe ik de grens kon bereiken. Die was nog acht

kilometer verderop. Taxi's, fietsen, motors, ieder bood zich aan. Ik heb een motor gekozen. Nu was ik voor het eerst blij dat ik een rugzak had, want koffers trekken ze uit je handen en je spendeert kapitalen aan koelies. De weg liep tussen heuvels en velden schijnbaar nergens heen. Totale verlatenheid. Op een afgelegen plek een heel simpel grenskantoor. Geen mens te bekennen. Een type dat in Holland alleen in griezelfilms voor boef speelt slofte eraan. Het bleek de douane. Zijn zoontje kwam in pyjama de sleutels brengen. Toen hield alles op. Hoe kom ik in Aleppo? Dat kon niemand zeggen. Geen bus, geen taxi. Misschien later wel eens. En waar is de Syrische douane? Zeven kilometer verderop! Er zat niets anders op dan te gaan lopen. Dat werd een belevenis. Het was onderhand half acht. De zon die ik voor het eerst sinds ik in januari Bombay had verlaten, weer voelde, scheen heerlijk. De papavers stonden prachtig rood op alle heuvels. De weg slingerde zich in alle mogelijke bochten door het totaal verlaten land. Het was bovendien niemandsland. Van niemand. Ik was nergens. Toen heb ik een tweegesprek met God gevoerd. Ik wist niet dat dat nog bestond, dacht dat dat uit de tijd was. Het is natuurlijk makkelijk psychologisch te verklaren, wellicht ook psychiatrisch, maar het was er dan toch maar. De hele wereld om me heen vertolkte ineens Gods stem, de bloemen en de blauwe lucht en de weg en de heuvels. Het kwam ook vooral door mijn eigen situatie die plotseling iets ongeconditioneerd had. Uit de Yogastudie weet ik dat mijn kern, mijn zelf, ongeconditioneerd is, en daarom van Gods natuur. Je moet alle geconditioneerdheden van tijd, ruimte, cultuur, ideologie enz. opzij zetten en je kunt vrij met God communiceren, omdat je dan op zijn golflengte bent afgestemd. Per ongeluk, zonder mijn toedoen, was ik nu in een ongeconditioneerde situatie terecht gekomen. Allereerst van plaats: ik wist op dat ogenblik nauwelijks waar ik woonde. Voor een deel nog in India, voor een deel ook in Nederland, maar ook daar op verschillende plaatsen. Nog niet, maar bijna in Pakistan. En ik bevond me, tussen

dit alles in, noch in Turkije, noch in Syrië, maar nergens, in niemandsland, geheel alleen. En dat na de verwoestende belevenis van in vier dagen zoveel landen doorgetrokken te zijn. Van plaats dus ongebonden wist ik ook niet meer van tijd. Vooral de laatste dagen liep mijn tijdsbesef volmaakt in de war. In elk land was de tijd weer anders, maar ook omdat we dag en nacht doorreisden zonder ons aan enig tijdschema te binden. We aten en sliepen als we honger of slaap hadden. Daarbij 'heb' ik 'alle tijd', want ik hoef nergens op tijd te zijn, ook niet in Pakistan. Ook ben ik nauwelijks meer geconditioneerd door een cultuur. Natuurlijk meer dan ik besef, maar toch ook minder dan ooit, omdat ik in een goed jaar tijd West-Europa, Rome, Athene, India, Pakistan, de Balkan en nu Turkije en het Midden-Oosten beleefd heb. En dan hoor je ineens nergens meer bij. Ik kan het ook niet helpen. Dat alles móét wel op je bewustzijn inwerken. Tenminste, zo probeer ikzelf achteraf een en ander te verklaren. Daarbij kwam nog de warme zon, de eenzame weg, de zware rugzak en vooral mijn lichamelijke conditie. Na veel gesleep en gesjouw in Nederland om alles voor de reis klaar te krijgen, ineens de geweldige inspanning van zoveel duizend kilometer rijden en zóveel zien en beleven. Als je de Bosporus over vaart kun je je gevoelens onmogelijk meer uit elkaar houden. En dat alles bijna zonder slaap. Afgelopen nacht twee uur. Daarvóór maar heel weinig. En dan, zeer belangrijk, het vasten. Ongewild en onbedoeld, maar van eten kwam er meestal niets. Uit jezelf vast je niet meer zo makkelijk, maar wanneer je eens noodgedwongen een paar maaltijden overslaat merk je onmiddellijk de voordelen. Je bent veel lichter, kunt veel meer hebben. En het werkt net zo geest- en bewustzijnsverruimend als - vermoed ik - hasjiesj. Mystici enz. vasten niet voor de lol, maar uit noodzaak om geestelijk los te komen. Gek, ik had geen slaap, noch honger, en ik was niet moe. En toen hoorde ik Gods stem, niet alleen in mezelf, maar overal. Het gesprek zelf was niet zo belangrijk als wel het onuitwisbare dat het in je oproept, de

ruimere wereld waar je plotseling in staat en die nog een tijd in je nagalmt. God sprak in mijn eigen taal en met mijn eigen woorden en met flarden bijbelteksten die ik ook ken. (Hij blijkbaar ook. Hij heeft ze zo vaak moeten horen.) Wat de diepste indruk op me maakte, was dat ik vroeg: 'Heer, waarom allemaal zo moeilijk, we weten het niet meer. Laat het ons zien'. En het antwoord (daar was ik zelf nooit opgekomen): 'Ik heb het allang laten zien. Ik heb alles al gezegd, het is helemaal niet moeilijk, je moet het alleen doen'. En dan nog: 'Laat dan zien, tenminste, dat U het goed met ons voor hebt'. Weer zo'n antwoord waar geen theoloog opgekomen was: 'Kijk om je heen'. En toen zag ik opeens, zag ik eigenlijk pas, de heuvels en de bloemen en de diepblauwe hemel en ik moest God gelijk geven. Wat verschrikkelijk om dat allemaal op te schrijven. Maar er gebeurt om me heen zoveel en binnenin zoveel dat de twee films, de uiterlijke en de innerlijke belevenissen, niet meer synchroon verlopen. Je blijft zelf altijd een stuk op de uiterlijke gebeurtenissen achter. Je geest reist áchter je lichaam aan. Dit geschrijf is een zwakke poging om, doordat ik een en ander herbeleef, de twee films te synchroniseren. Het heeft me in India veel geholpen, doordat je door de frisse indrukken af en toe opnieuw te beleven, later soms kunt toekomen aan de intensiteit van de belevenissen zelf. Op het moment dat ze plaats hebben één je er vaak nog niet, geestelijk dan. Als je geestelijk ook zover bent kun je de uiterlijke gebeurtenissen weer even opslaan en worden ze synchroon.

Midden in het tweegesprek kwam er een taxi langs. Een Syrische. Mijn eerste contact met Syrië. Mijn eerste indruk: de taxichauffeur met één hand aan het stuur en in de andere een roos, die hij voortdurend onder zijn neus hield, waarbij hij af en toe diep ademde en dan verheerlijkt keek. En toen wist ik het ineens wat ik in 'het Oosten' zo waardeer: levenskunst. Een eind verderop zat een douaneman, een Syrische, op een stoel niets te doen met . . . een roos in zijn hand. Levensechte flower-power. Hij zat dus helemaal niet

niets te doen. Hij zat te ruiken, te beleven, te leven. De rest van het verhaal naar Aleppo is prozaïsch genoeg: gewoon per taxi. Alleen nu voor het eerst door een bijbels landschap. Overal Nazarethjes en Bethlehems. De herdertjes liggen hier nog steeds bij nachte, de vrouw staat nog bij de put, de lamme sleept zich nog altijd voort. Aleppo is een vrij grote stad van zevenhonderdduizend inwoners, met een prachtig fort er hoog boven uit. Ik kende de naam Aleppo zo goed, maar kon me toch maar niet herinneren waarvan. Het blijkt de stad van de kruisvaarders te zijn. Godfried van Bouillon en zo. Zo leerden we het op school. Het schijnt de oudste stad ter wereld te zijn.

De trein naar Bagdad gaat pas morgen en bussen rijden er helemaal niet. Dan maar blijven, dacht ik. Het Midden-Oosten is meer dan de moeite waard om er te toeven. Ik vroeg naar de katholieke kerk. Toen kwam ik eerst bij verschillende protestantse kerken, toen bij de Syrische, toen bij de Griekse. Het mes der verdeeldheid zou ik nu door mijn ziel hebben moeten voelen snijden. Als het dat niet deed, komt dat alleen maar, vrees ik, doordat ik dit geharrewar als onbenullig heb opgegeven. Het mes erin. Dat zal Hij toch wel niet bedoeld hebben. Bij de latijnse katholieken werd opengedaan door een bruine pij: franciscanen! Ik werd onmiddellijk gastvrij verwelkomd, kreeg een mooie kamer, koffie, van alles. Ik kon blijven zo lang ik wilde. Maandag gaat een groep van hier een tocht maken naar oudheden in Syrië, o.a. naar de zuil waar Simeon bovenop zat. Waarom niet blijven tot dinsdag. Ja, waarom eigenlijk niet? Het grote bed trekt me nu toch ook. En wat rustige dagen zijn ook welkom. Voorlopig dus maar Aleppo. Dan kan ik vandaag slapen, morgen de stad in, maandag het land in, dinsdag het land weer uit.

Aleppo - zondag 27 april

Frans is hier, naast het Arabisch, de voertaal. En in het Frans klinkt het zo prachtig. Over Syrië:

'Car ayant découvert le secret de la terre
 Et l'indicible attrait qui, tel un doux mystère
 Ramène à ce rivage Etrangers et Syriens,
 Ils reviennent toujours au pays ancien
 Où fleurit autrefois la civilisation;
 Ils reviennent, heureux de retrouver le charme
 Qui baignent leurs vallons, leurs plaines, leurs montagnes.
 Et savent désormais que cette terre sainte,
 Que la Syrie est le pays par excellence
 Du bon soleil, de la santé, de la beauté.'

(Want, nadat zij het geheim van de aarde hebben ontdekt,
 en de onuitsprekelijke bekoring, die als een zoet geheim,
 vreemdelingen en Syriërs naar dat strand terugvoert,
 keren zij steeds weer naar het oude land,
 waar eens de beschaving bloeide;
 zij keren terug, gelukkig dat zij er terugvinden de charme
 die hun dalen, hun vlakten, hun bergen omhult.
 En zij weten voortaan dat hun heilig land,
 dat Syrië bij uitstek is het land
 van goede zon, van gezondheid en schoonheid.)

Wat mooi! Nog zo iets welluidends: de edele inborst van
 de Syrische boer, zijn spiritualiteit:

'Le paysan de Syrie vit avec la nature, au grand soleil. Il
 respire un air pure, se désaltère aux eaux des sources et se
 repose de ses travaux en jouant sur la flûte les airs que lui
 apprennent les oiseaux de nos bois. Actif et courageux, il
 abat sans murmurer sa tâche journalière et ne remet rien
 au lendemain. Il ignore la haine, l'envie, la malice ou l'in-
 trigue. Levé tôt le matin, il se dirige d'un pas alerte vers
 son champ. Sa peau est tannée par le soleil, ses mains sont
 calleuses, mais son coeur déborde de courage et son front
 est radieux. En paix avec l'univers, il sait que la terre n'est
 point ingrate et récompense la peine des hommes.'

(De Syrische boer leeft met de natuur, midden in de zon.

Hij ademt een zuivere lucht, lest zijn dorst aan het water van de bronnen en rust van zijn arbeid uit door het spelen van de wijsjes die de vogels van onze bossen hem leren. Met zijn arbeidsvreugde en moed volbrengt hij het werk van de dag en laat niets liggen tot morgen. Haat, afgunst, boosaardigheid of intriges zijn vreemde woorden voor hem. Hij staat 's ochtends vroeg op en begeeft zich met snelle pas naar zijn veld. Zijn huid is door de zon gebruind, zijn handen zijn eeltig, maar zijn hart is vol moed en zijn gelaat straalt. Hij leeft in vrede met het heelal en weet dat de aarde niet ondankbaar is, en de moeiten van de mensen belooft.)

Dat is taal van het Platteland. Maar een paar duizend kilometer van de Stad bestaat dit nog. Of er niets gebeurd is. Het mysterie van de eerste dagen van de schepping is hier nog voelbaar.

Bij het 'op zoek zijn naar de levende God' kunnen we niet langs één tekst die aan het begin van de moderne tijd staat en die ik vanmorgen toevallig (wat is toevallig?) weer onder ogen kreeg: de tekst van Nietzsche. Zoals de vorige typisch is voor het Platteland, zo is de volgende weer stedelijk:

Waar is God heen? Ik zal het u zeggen. Wij hebben hem gedood, u en ik. Maar hoe hebben we dat gedaan? Hoe hebben wij de zee kunnen legen? Wie heeft ons een spons gegeven om heel de horizon uit te vegen? Wat hebben wij gedaan, toen wij de ketting hebben verbroken die deze aarde aan de zon bond? Waar gaat ze nu heen? Waar gaan wijzelf heen? Ver van alle zonnen vandaan? Gaan wij niet ronddolen als in een ledige oneindigheid? Voelen wij niet de adem van de leegte over ons gelaat? Is het niet kouder? Komen er niet steeds nachten, steeds meer nachten? De omvang van deze dood is te groot voor ons... Er heeft nooit iets grootsers bestaan, en degenen die na ons geboren zullen worden, wie dat ook mogen zijn, zullen juist daarom behoren tot een geschiedenis die hoger reikt dan welke andere geschiedenis tot nu toe. De dwaas zweeg

bij die woorden en keek zijn toehoorders opnieuw aan. Ook zij zwegen en keken hem aan, zonder te begrijpen. Tenslotte wierp hij zijn lantaarn op de grond zodat deze brak en doofde. 'Ik kom te vroeg,' zei hij toen, 'mijn tijd is nog niet gekomen. Deze gebeurtenis is nog onderweg, zij heeft het oor van de mensen nog niet bereikt... Die handeling staat nog verder van hen af dan de verstverwijderde sterren, - en toch hebben zij juist die handeling volbracht.' Men vertelt nog dat de dwaas diezelfde dag verschillende kerken zou zijn binnengegaan waar hij zijn 'Requiem aeternam Deo' was gaan zingen. Nadat men hem buitengeworpen had en erop aangedrongen had dat hij een verklaring zou geven, zou hij steeds geantwoord hebben: 'Wat zijn kerken anders dan graftomben en grafkelders van God?'

Dwaas die ik ben, ben ik vanmorgen ook verschillende kerken binnengelopen. Ik heb niet luidop Gods requiem gezongen en ben er ook niet uitgegooid. In de Griekse kerk was het zeer plechtig, mede vanwege een hoge gast. De liturgie is veel verhullender dan de latijnse, lijkt ook veel archaïscher, is gedragener, plechtiger, symbolischer. Maar dat komt misschien ook omdat je de latijnse zo goed kent. Zelf heb ik hier de parochiemis van twaalf uur gecelebreerd, deels in het Frans, deels latijn, met flarden Arabisch door de misdienaar gelezen. H. G. Wells en vele andere schrijvers hebben verhalen ontworpen over een tijd-machine, waarin de hoofdpersoon naar andere tijden gevoerd wordt. Ook heer Bommel is eens in zo'n tijd-machine gestapt. Ik heb het gevoel of ik er nu ook inzit. Voorāl als je, uit Nederland komend, hier een kerk binnengaat en nog meer als je celebreert. Ik geloof ook dat de liturgie eigenlijk als tijd-machine is bedoeld, om de mens bóven de tijd uit te heffen en aan iets transcendent, dat ruimte en tijd overstijgt, deelachtig te maken. Of misschien ook een tijd-machine in die zin dat het déze tijd van dít ogenblik zinvol interpreteert en de wederwaardigheden en wisselvalligheden in een ruimere context plaatst, waardoor ze

iets sacraals krijgen. Zeker ook een tijdmachine die op de tijd-van-nu vooruitloopt. Het is een klok die voortdurend vóór moet lopen, de weg moet wijzen naar het 'hoe nu verder?' Maar als de liturgie een tijdmachine is die stilstaat of achterloopt, zing ik graag met Nietzsche mee 'Requiem voor tenminste déze God'. Maar het is zo moeilijk die verschillende mogelijkheden in de werkelijkheid te onderscheiden. Zoals het hier vanmorgen ging heb ik toch sterk het gevoel dat de tijdmachine achterloopt. Niet op de gebeurtenissen in Nederland. Dat is niet relevant. Maar op het wereldgebeuren, en op de historie van Syrië. Maar ik doe maar mee zolang ik ook niet weet hoe het anders moet. Voorlopig is het zo toch nog de enige manier om collectief bij je diepste zelf te kunnen komen en dat vorm te geven. Maar ik ben erg benieuwd of ik het volhoud om in Pakistan aan dit spel mee te blijven doen. Daar moet ik weer biechthoren, wat ik in geen jaren gedaan heb; weer preken houden die niet relevant mogen zijn, anders is het schokkend of ontmoedigend, en weer naast de eigenlijke kwesties blijven staan. Daar zou ik weer het gezag moeten gaan vrezen en achterhaalde wetten gehoorzamen. En kuisen moet je er ook nog. Ongezonde binnenkerkelijke politiek gaan bedrijven. Heel voorzichtig zijn enz. Is het dát allemaal waard? Of moeten we nu een stap verder. Deze God maar dood verklaren. Maar dan?

Vanmiddag nog in een andere tijdmachine gestapt: de citadel van Aleppo, een machtige burcht. Elke denkbare cultuur heeft hier getroond: Hittieten, Romeinen, Grieken, Turken, Christenen, Arabieren. Allemaal hebben ze sporen achtergelaten. Heel dit Eufraat- en Tigris-gebied staat vol gedenktekenen van grote oude culturen. Dat vind ik altijd zo zielig als grootheden uitsterven, net als grote predikanten die op het eind van hun leven lachwekkend worden. Vroeger was dit gebied hier de Stad, en onze barbarenstreken Platteland. Nu is het andersom. Of is dat maar schijn, of alleen in politiek en technisch opzicht waar? Ligt het misschien cultureel en spiritueel andersom?

de tocht naar Syrië's oudheden gaat morgen niet door. Dan maar naar Bagdad. De trein gaat pas morgenavond. Maar morgenvroeg gaat er een bus naar Deir-ez-Zor, in elk geval de goede kant uit. Hij vertrekt al om 5 uur.

De roos in de hand van de taxichauffeur was mijn eerste contact met Syrië. Vanmiddag in een café zag ik weer een nomadetype, vuil en ongeschoren, het vaasje bloemen van tafel pakken en zijn neus in een roos steken. Toevallig (alweer toevallig?) zag ik vanmorgen een artikel dat als titel had wat voorlopig mijn motto zal zijn: 'L'important c'est la rose'.

Abu Kamal, grens Syrië-Irak - maandag 28 april

Wat je van de lagere school nog bijgebleven is heeft altijd een romantische bijklank. Lange en onuitsprekelijke namen uit verre landen die iets van warmte en avontuur in je oproepen. Daarom zat ik vandaag ook weer te hunkeren om eindelijk de rivier de Eufraat te aanschouwen. Een paar honderd kilometer zijn we er nu vlak langs gereden. Vol eerbied en aandacht heb ik zitten kijken, maar meer dan de Waal is het niet. De 'schoonheid van Syrië' valt trouwens ook tegen, want het land is één enorme zandvlakte met hier en daar wat oneffenheden. Vlak langs de Eufraat staan nog wel wat struiken, maar wat verderop is het doods en dor. Voor het eerst heb ik ook echte nomaden gezien. Sinds Abraham - ik maak overigens zijn tocht, van de samenvloeiing van Eufraat en Tigris naar de kust in omgekeerde richting - is er weinig veranderd. Simpele vellen en doeken, gespannen over wat palen met vele en zeer lange scheerlijnen is heel hun bezit, afgezien van de kuddes schapen die, ogenschijnlijk vergeefs, naar plukjes groen zoeken. De 'vaste huizen', soms in groepjes bij elkaar, zijn trouwens niet veel meer. Lemen ruïnes. Wij zouden ze niet alleen onbewoonbaar verklaren maar zouden aan zo'n puinhoop niet eens begonnen zijn. Het lijkt misère. Maar dan blijkt meteen dat bezit en levensvreugde

niet parallel lopen. Het lijkt eerder of ze omgekeerd evenredig zijn. Je krijgt de indruk dat, hoe schameler het bezit, hoe vriendelijker en gastvrijer de mensen zijn. Een paar keer zijn we bij een van die optrekjes gestopt om even wat te drinken. Altijd thee uit borrelglasjes (andersom vind ik het lekkerder). Ik reisde overigens niet met de bus, want toen ik om kwart voor vijf op weg was werd ik uitgenodigd mee te gaan in een taxi. Die onderhouden hier regelmatige diensten, haast elk uur van de dag. Het kost het dubbele van de bus en dat is nog niets. Tot Deir-ez-Zor is het driehonderdvijftig km., voor een tientje. In Deir-ez-Zor moest ik overstappen in een andere taxi die me voor vijf gulden tot vlak bij de grens zou brengen. Vijfhonderd km voor vijftien gulden. Liften is er hier overigens niet bij, want we hebben bijna geen wagen gezien, heel de woestijn lang. En als je meegaat met een vrachtwagen moet je ook betalen. Bij wildvreemde, doch vrij gedweë mensen mocht ik nooit en nergens zelf iets betalen, thee of eten of roken. Het sprak als het ware vanzelf dat iemand voor me betaalde. Als een soort plicht. Ze zijn hier allemaal zéér voorkomend voor gasten en ook zeer geïnteresseerd in je.

Om half twee waren we in Abu Kamal, het laatste dorp voor de Iraakse grens en er nog zeven km vandaan. Ik liep mijn weg nog te zoeken naar de volgende taxi om dan bij de grens de bus naar Bagdad te nemen, toen iemand uit het dorp me in keurig Engels vroeg of hij kon helpen. Ik werd meteen bevriend met Aref. Als bankemployé hielp hij me eerst met wisselen, tegen zeer gunstige koersen, en gaf toen alle informatie die ik maar wilde. Ik kon, als ik per se wilde, de vijfhonderd kilometer naar Bagdad vandaag afleggen. Dat kost twintig gulden. De bus gaat weer morgenvroeg, vanaf de grens. Die kost een tientje. Maar waarom niet in Abu Kamal blijven, vroeg hij. Dan kunnen we vanavond b.v. naar de film. Haast heb ik niet en het lokte me wel aan. Hotels zijn er genoeg, lichtte hij me in. Zeer goedkope voor één gulden per nacht en het duurste is drie gulden. Dat heb ik helaas gekozen in een onbe-

dachtzaam moment. Want in de gewone cafés en hotels, allemanszaken, kom je de aardigste en interessantste mensen tegen.

Na mijn nachtrust ingehaald te hebben ben ik gaan proberen in de Eufraat te zwemmen. Tot grote hilariteit van de jeugd van Abu Kamal. Ik stond echter nog te aarzelen, omdat ik vlak aan de kant al tot mijn enkels in heel glibberige, heel vette klei wegzakte toen het begon te stormen en te onweren. Met z'n allen zochten we onder de struiken bescherming tegen de enorme regen die even later losbrak. Wat een geweldig aardige, leuke en open kinderen. Een paar ouderen verstonden wat Engels en zodoende konden we hele gesprekken voeren. Of ik ook muslim was? Nee? Dat konden ze niet verwerken. Of ik dan wel in God geloofde. In Damascus staan wel honderd moskeeën, verklaarden ze trots en in het kleine Abu Kamal wel drie. Dat er in Nederland bijna geen moskeeën zijn vonden ze wel jammer. Eén van de jongens begon me terecht te wijzen, dat de islam toch wel . . . enz., maar door een oudere werd hem de mond gesnoerd. Vervolgens kwam bij hen ook, net als ik hier in Syrië overal en voortdurend gemerkt heb, het enorm sterke Arabische gevoel op. Ze hebben het nooit over 'Syrië', maar over het 'Arabische Syrië' of 'Syria-i-Arabia' of zo iets. De Arabische vraag was wat ik wel van de joden vond. Ik vroeg wat zij er wel van vonden. 'We zullen ze tot in hun eigen huis vernietigen,' zeiden de jonge Arabiertjes. Toch wilden ze weten wat ik nu vond. 'Onze godsdienst verbiedt het vechten.' Daar waren ze, heel even maar, stil van.

Vanavond op bezoek bij een officier van de geheime dienst hetzelfde verhaal. Wat ik er wel van vond. Hij zelf dacht dat het er nu om ging: of zij leven of wij leven. Binnen een paar dagen zal de grote oorlog beginnen, dacht hij, en de beslissing zal deze keer voor ons, Arabieren, zijn. En ze zullen doorvechten tot Israël geheel en al en voorgoed vernietigd is. Hetzelfde hoorde ik net weer van de zo goedmoedige Aref. Het zal hard tegen hard gaan, want de on-

verzoenlijke houding van de Arabieren ligt er dik bovenop. Vanavond inderdaad met Aref naar het zeer primitieve en rommelige bioscoopje geweest waar een Engelse film draaide, met Franse en Arabische onderschriften. Daarna nog wat cafés af voor thee en een partijtje kaarten, wat in heel Syrië zeer veel gedaan wordt en waarvoor de cafés overal ingericht zijn. De officier vertelde dat, als ik morgenochtend om acht uur op zijn bureau zou zijn, hij zelf persoonlijk zijn handtekening in mijn pas zou zetten en ook zelf een vrachtwagen zou organiseren die recht naar Bagdad moet.

Dat was het dan weer in Syrië. Dit en nog veel meer. Wel een land om nog eens terug te komen. Gastvrij, fel, vriendelijk, oeroud. En dan heb ik het nog niet eens over de opgravingen. Maar dat is verleden tijd. L'important c'est la rose.

Al Qa'im, grens van Iraq - dinsdag 29 april

Op de grote stukken opschieten, honderden kilometers achter elkaar, is geen kunst als je eenmaal een wagen te pakken hebt. Maar voor het eenmaal zover is duurt het nog wel eens uren. Vooral als er grenzen tussen zitten. Het lijkt wel of er een strook van honderd kilometer aan beide kanten van elke grens vergeten gebied is. Daar schiet je het slechtste op. Nu is het al half twaalf in de morgen en ik heb alleen nog maar de zeven km naar en net over de grens afgelegd en voortdurend ben ik in de weer geweest. Het afscheid van Syrië was ontroerend. Vriend Aref kwam me al tegemoet en verschaftte me ontbijt en veel thee. Overal handen schudden en gedag zeggen. Of ik gast van het hele dorp was. Er werd nog even gescholden op 'imperialisme, zionisme en Amerikanisme', in deze volgorde. 'Tenslotte staan wij in ons recht', was de conclusie. Toen ik op m'n eentje de hoofdstraat uitliep, op weg naar officier Abu Sa'id, werd ik vanuit een café door een grote groep weer uitgenodigd op de thee. Bijzonder vriendelijk zolang

je maar geen jood bent en maar op het Arabische gevoel inspeelt. Daarna werd ik uitgeleide gedaan door de kinderen. 'Pakistan, Pakistan,' riepen ze steeds. Heerlijk volk, zolang je . . . enz.

Als anderen echt voor je beginnen te organiseren kost het je altijd uren. Abu Sa'id zou ook wel even een wagen aanhouden. Maar er kwam niets, behalve die taxi's die ik omwille van het organisatietalent van Abu Sa'id had laten schieten en die nu vol waren.

Schrik van mijn leven: 'Voor een visum voor Iraq moet u terug naar Aleppo,' zei de man somber, al rommelend in mijn tas. Hij zag twee mooie landkaarten, één van Europa, één van het Midden-Oosten. 'Die heb je toch niet allebei nodig?' 'U kunt die van Europa hebben, als ik hier een visum krijg?' Regelrechte omkoperij, maar wat moet je. Nu, een visum kon hij niet geven, maar wel een brief voor de politie in Bagdad. In ieder geval kan ik nu doorreizen. Mijn mooie kaart van Europa komt in het kantoor te hangen. En nu maar wachten tot we een taxi vol hebben om naar Bagdad te vertrekken. Zeven uur rijden voor twintig gulden.

Op een oud vies matje, in de modder, knielt naast me een Arabier, een muslim, neer om te gaan bidden. Zomaar in het publiek. Zijn schoenen uit. Nu buigt hij met zijn hoofd naar de grond, staat op, blijft op zijn hurken zitten. Nu staat hij weer, buigt voorover met de handen op de knieën. Rechtovereind en weer voorover, drie keer met het voorhoofd naar de grond. Dan rolt hij zijn mat op. Einde gebed. De mat hangt hij aan een spijker. Bijna iedereen loopt hier, net als in Syrië, de hele dag met een soort rozenkransje in de hand. Volgens Aref spreken ze bij iedere kraal één van de honderdeneen namen van God uit: de Almachtige, de Alwetende . . . enz. In Pakistan, in januari, heb ik gehoord dat de koran er maar negenennegentig meedeelt, en dat de kameel dáárom zo trots naar de hemel kijkt omdat alleen hij de honderdste weet.

Baghdad bestaat echt. (Er moet een 'h' in ook.) Er zijn echte, gewone straten, huizen, mensen. Daar sta ik altijd weer van te kijken dat die plaatsen waar iedereen van droomt er echt zijn niet alleen, maar ook altijd weer zo gewóón zijn. Je denkt altijd: als ik maar in Baghdad was zou alles anders zijn, zou je ook een ander soort mens zijn. Nu, dat blijkt steeds weer niet waar te zijn. Zo goed als ik in Bombay ook moe was, in Madras dorst had, in Athene slaap, zo ervaar ik ook nu weer in Baghdad dat je je normale lust- en onlustgevoelens gewoon blijft houden en dat er allemaal vrij weinig romantiek aan is.

Ik dacht dat ik wist wat een woestijn is. Dat was tot vóór gisteren niet waar. Sinds gistermiddag en -avond weet ik het. Het is verschrikkelijk, ontstellend, afschuwelijk. Vanaf de grens de eerste honderden kilometers echt helemaal niets, niets, niets te zien. Niet één huis, geen beest, geen mens, geen groen. Niets. Op veel plaatsen geeneens een weg. Niet eens stenen of keien. Ook geen zand. Zomaar oneindig uitgestrekte okerachtige substantie. Heel in de verte een verheffing als een golf in de onmetelijke oceaan. 'Daaràchter', dacht je dan. Mis. Weer zo'n onnoemelijke, onuitsprekelijke uitgestorvenheid. Geen enkel leven. Pure verlatenheid. Ik wist niet dat het zó erg was. Pas na uren boog de weg even af naar de Eufraat, waarlangs wat palmen staan. Daarna weer de eenzaamheid in. Midden in het niets stopten we en ging de chauffeur tot het Al bidden. Een minuut of vijf. Dan weer verder, nergens heen. Hier en daar stootten we op flarden weg. Daar bleven we dan naast rijden, want de woestijn was effener dan de weg. De kunst van het rijden in de woestijn is dat je probeert om de kuilen heen te komen. Je kunt nergens tegen aan rijden want er is niets. Helemaal niets. Grenzeloos vervelend. En dat negen uur lang. Alleen de laatste tweehonderd kilometer werd het beter. Daar lagen wat plaatsen en er was dus ook een betere weg tot Baghdad. Bovendien kregen we, toen het

stikdonker geworden was, hemels amusement aangeboden: een prachtige donderbui, zomaar boven een woestijn waar het nooit regent. Schitterend weerlicht, aan één stuk door en toen water met bakken tegelijk. Dan is het ineens groots in de woestijn. Je ervaart de echte natuurkrachten weer eens.

De tijd bleek nog een uur voor te liggen op Syrië, zodat het half elf was voor we Baghdad bereikten. Een hotel scheen bij de taxiroute inbegrepen, want er werd gewoon verondersteld dat we allemaal bleven slapen. Een zeer armetierige bedoening, maar riant gelegen aan de Tigris, die dwars door de stad heenstroomt. Drie bedden op een kamer en met beddegoed nog uit de tijd van Tigrat Piléser. Het leven was al uitgestorven in de stad. Met een paar man van onze taxigroep zijn we daarom nog maar wat van de nationale, of liever Midden-Oosterse lekkernij gaan eten: kabob, aan stokjes geregen vlees en lever. Uiteraard betaalden ze weer voor me, zoals ze altijd en overal doen.

De officiële politiek moge de mensen dan opzweepen tot anti-gevoelens jegens andere volken, maar van nature, uit hun aard, zijn ze hier allemaal zo geweldig goedmoedig en vriendelijk en gastvrij. Die gastvrijheid door dik en dun is een van de deugden die ik wil bijzetten in mijn lijstje van verworvenheden van deze reis. Naast de roos qui est importante. En naast het bidden wat je de mensen hier door dik en dun ziet doen. Zonder enige gêne. Met overtuiging.

De morgen was al aardig op streek voor ik mijn visum voor elkaar had. Van het kastje naar de muur en overal weer een handtekening halen. Wel twintig verschillende afdelingen. Terug naar commandant Nasser en één stap vooruit naar kapitein Abdullah. In de put. Tenslotte begonnen ze toch te stempelen in mijn pas, en zelfs het stempel 'gratis' werd erbij gezet. Er zat ook een eerwaarde te wachten op een visum. Ik heb hem eens om inlichtingen gevraagd wat verblijf en zo betreft. Geen probleem, hij was de overste van de jezuïeten die midden in de stad wonen en werken. En ik was van harte welkom.

Met de gastvrije jezuïeten zijn we nu aan het plannen maken, want er is van alles te zien hier tussen Eufraat en Tigris: Babylon is vlak bij, Niniveh wat verder, het Ur der Chaldeeën ook. Maar veel is er allemaal niet meer van over. Het beste is nog Al-Hadr bewaard, een eind naar het noorden. Het hangt er echter allemaal vanaf wanneer de boot uit Basra vertrekt.

Baghdad, Mesopotamië - donderdag 1 mei

De boot uit Basra gaat pas 31 mei. Wel is er een boot vanuit Kuweit op 7 mei, volgende week. Dan dat maar proberen, als ik tenminste een visum krijg voor Kuweit. En dat schijnt heel moeilijk te zijn.

Dag van de Arbeid. Algemene feestdag in Iraq. Heel Baghdad op z'n kop. Zojuist ben ik naar de optochten gaan kijken. Op het centrale plein, waar ze altijd hun spionnen ophangen, ook pas nog de veertien man onder wie enige joden, zaten nu allerlei hoogheden en gasten onder een overkapping. Daaromheen zeer gezellige drukte van tienduizenden mensen, en ik geloof nóg meer verkopers van zoetigheid, koek, kauwgom, kammen, veters, van alles. Onnoemelijk veel frisdranken, yoghurt, melk, water enz. enz. Over dat alles heen een zeer felle en hete zon. En daartussendoor een kilometers lange stoet van enkele versierde wagens en verder allemaal spandoeken, omgeven door groepen leuzenzingende arbeiders. Aan het geheel te zien is het wel een kruitvat op het ogenblik en kunnen er ieder ogenblik vreselijke dingen gaan gebeuren. Voor de buitenlanders is het plezier er ook af. In november j.l. zijn er in één klap dertig jezuïeten uitgewezen en is de universiteit die ze runden door de staat overgenomen. De dertig andere jezuïeten die een middelbare school hebben, en waar we gisteravond zeer gastvrij onthaald werden, verwachten ieder ogenblik hun uitwijzing, dat wil zeggen zo gauw volgende week de examens voorbij zijn. Het zielige van de uitwijzingen, ook die van mezelf uit India, vind ik dat het

gebeurt omdat je toevallig buitenlander bent (de jezuïeten zijn nog wel Amerikaan, wat het nog veel erger maakt) en niet omdat je met een leer of leven komt die de lont legt onder aan de bestaande al te menselijke maatschappij. Als we dát niet meer doen zijn we irrelevant en is het het vechten niet waard. Hier en daar een school in stand houden is zeer mooi en nuttig, maar het bewijst nog niets. Noch in India, noch in Pakistan, noch in heel het Midden-Oosten heeft het christendom dan ook veel in de melk te brokken. Vreemd dilemma. Met zóveel mensen geloven we de Uiteindelijke Oplossing te hebben en we kunnen die maar niet kwijt. Het hinduïsme noch de islam worden er warm of koud van. We koelen alleen zelf af. Als we nu eens niet de schuld geven aan de Uiteindelijke Oplossing, als werkhypothese, ligt het dus aan onze vormgeving. Ook níét aan de ijver en inzet van zovelen, want die is groot genoeg. Maar gewoon aan de structurering en manier van functioneren van onze blijde boodschap in deze wereld en deze tijd. Daar moet dan gauw wat aan gedaan worden.

Baghdad, Iraq - vrijdag 2 mei

Waar zijn alle gebeden gebleven die zoveel honderdduizenden Assyriërs, Babyloniërs, Chaldeeën, Ninivieten, Perzen en Meden opgezonden hebben naar hun goden die nu stommetje staan te spelen, meestal met gebroken neuzen of armen of helemaal aan stukken, in het prachtige Iraqi-museum? Zoveel culturen hebben hier gebloeid, zoveel grote koningen geregeerd, zoveel steden zijn er gebouwd. En wat is er over? Wat puinhopen in de woestijn en een zaaltje in het museum. Is alles relatief? (behalve 'la rose' dan): Hier vlakbij is de legendarische plaats van het aards paradijs. Hier is Gods geschiedenis met de mensen begonnen met het wegroepen van Abraham uit het Ur der Chaldeeën, die maar een heel klein zaaltje hebben in het museum. Hier zijn ook verschillende Neanderthalers en andere oermensen gevonden die nu, met hun aapachtig gebit, genum-

merd in een glazen kastje liggen. Waar sloven we ons toch zo voor uit? Dit is allemaal nog van vóór Christus: gaat het dan toch om B.C. en A.D., vóór en ná Christus? Na Christus is hier trouwens niet veel meer gebeurd. Toen is het hier van stad totaal platteland geworden. Afgezien van '1001 Nacht' is Baghdat gezellig en aardig, maar verder niet belangrijk.

Gezellig is het zeker. Vandaag dertien uur lang rondgelopen, gekeken, gepraat, veel gedronken, bijna hasjesj gerookt (maar toen ik vanavond zoals afgesproken terugkwam kwamen de jongelui niet opdagen; overigens maar vijf gulden voor twintig hasjesjsigaretten). En . . . heerlijk gezwommen in de Tigris. Midden in de rivier en midden in de stad, die zich kilometers lang aan beide zijden uitstrekt. Het is een lange stad, net als Stadskanaal, maar dan in bochten. De mensen blijven vriendelijk. In de oeroude, zeer drukke en onnoemelijk uitgestrekte bazaar werd ik door een winkelbaasje in het Duits aangesproken. Gezellig een uurtje zitten praten. Dan laten ze ook meteen thee en een complete typisch Baghdatse maaltijd aanrukken. Als je langs de Tigris zit te kijken, nodigen ze je meteen uit mee te varen, in zo'n gezellig overdekt roeibootje. Dat spreekt hier allemaal vanzelf. Ik sloeg de maaltijd eerst af. De man hield aan. Ik hield af. 'Warum?' vroeg ik tenslotte. Het antwoord was heel simpel: 'Je bent toch gast!'

Onder het motto 'onderzoek alles, behoud het goede' heb ik vandaag in zoveel mogelijk zaken mijn neus gestoken en ben ook nog in een Turks bad verzeild geraakt. Daar kom je als een ander mens weer uit na als een dier gewassen, gewreven, natgegooid, ingezeept en afgedroogd te zijn. Ook weer vreselijk informeel en verschrikkelijk gezellig. Echt mooi is Baghdat niet. Erg veel te zien is er ook niet. Als je het schitterende museum, de oudste muslimuniversiteit, de bazaar en het centrale plein gezien hebt heb je het wel gehad. Het is alleen levendig, leuk, vrij, prettig. Vooral 's avonds op een bepaald stuk langs de Tigris. Daar proberen ze sinds een poosje weer de 1001-nacht-sfeer te

herscheppen met gekleurde lampjes, terrassen, bootjes. Daar zit het nu stampvol. En allemaal mannen. En bijna allemaal doen ze spelletjes: domino, kaarten, schaken. De t.v. staat ook aan, maar daar let niemand op. Ze hebben genoeg aan elkaar. Zalig land!

Baghdad - zaterdag 3 mei

Het geeft een soort sacraal gevoel rond te lopen in een land waar zóveel gebeurd is, dat dertig eeuwen lang de cultuur van de wereld gedragen heeft. Het geeft ook een gevoel van onvermogen, namelijk van niet kunnen achterhalen wat er allemaal precies gebeurd is. En een gevoel van verschrikkelijke relativiteit dat dat allemaal zomaar verdwenen is. Op een of andere manier zouden die oude steden Ur, Uruk, Nippur, Agade, Babylon, Assur, Niniveh ons toch modellen moeten kunnen aanbieden voor onze moderne steden. Zo van 'hoe het ook kan' en 'hoe het zeker niet moet'. Als een bezetene zit ik nu in de oude geschiedenissen te bladeren en te studeren. Want je mag hier toch niet zómaar, onveranderd, als dezelfde die je voorheen was, doorheentrekken.

Op de laatste avond weer iets uit de 1001-nacht: een tuinfeest bij de jezuïeten van het Baghdadcollege: zwoele atmosfeer, lichtjes in de bomen en koele dranken. Mooi besluit van geweldige gastvrijheid.

Bashra, Zuid-Iraq - zondag 4 mei

Vandaag twee tochten tegelijk gemaakt: van Noord-Iraq vijfhonderdenvijftig kilometer naar het zuiden en van nu naar dertig, veertig eeuwen terug. Het lijkt wel, als je tegelijk leest en om je heen kijkt, of het er niet alleen niet beter, maar zelfs slechter op geworden is. Veertig eeuwen geleden bloeiden hier beschavingen die toch iets presteerden en daarbij niet veel mee hadden aan omstandigheden en middelen. Ze irrigeerden, administreerden, bouwden, von-

den uit en moesten een heleboel dingen voor het eerst bedenken. Beeldhouwwerken waar je nu nog van geniet en mythen en verhalen aan de bijbel gelijk. En dat alles omringd door vijanden in het noorden, oosten en westen. Nu op dit ogenblik heeft Iraq eigenlijk alleen nog te bieden de ruïnes van voorbije tijden, de tekenen dat hier eens de 'stad' geweest is. Nu zie je nauwelijks nog irrigatie, het is overal óf te droog óf te nat; er zijn geen mooie steden meer, Baghdad is niet geweldig en Bashra komt niet boven een Indisch provinciestadje uit. Het heeft nauwelijks een eigen gezicht, en het socialisme dat ze nu importeren hadden ze net zo goed van eigen bodem kunnen opdiepen, want vierduizend jaar geleden bestond er in de Sumerische stadstaten al een 'theocratisch socialisme' (G. Roux, *Ancient Iraq*, Pelican Books 1966, p. 124). De identiteit die het volk zich nu aantrekt is die van het Arabische volk. Een ding is gebleven: het vechten. Wat dat betreft hebben we in vierduizend jaar totaal niets bijgeleerd. Nú op dit moment vechten ze nóg steeds tegen de niet-geïntegreerde stammen in het noorden, de Kurden, en nóg steeds met Iran in het oosten. En nóg steeds met Israël in het westen; drieduizend jaar geleden is heel dat volk eens als balling verhuisd naar dit gebied tussen de rivieren, en Assyriërs, Perzen, Meden en Babyloniërs hebben het al net zo willen uitroeien als ze het hier nu nóg steeds willen. Al dertig eeuwen lang. Waar blijft de tijd?

De tocht in de tijdmachine was interessanter dan de reis met de bus: de eerste vierhonderd km weer niets dan zand, en de laatste honderdenvijftig, daar waar Eufraat en Tigris samenvloeien en een moerassige delta vormen, niets dan water. Klaarblijkelijk hebben er zeer onlangs enorme overstromingen plaats gevonden, want op grote stukken stak slechts onze weg boven het water uit en zag je aan beide zijden tot aan de horizon alleen maar water. Dorpen zijn ook ondergelopen en de mensen en het vee hadden zich op de kleine stukjes grond verzameld die boven het water uitsteken. Soms tien koeien en drie hutjes op nog geen zeven

vierkante meter. Het is een bedroevende toestand. De vriendelijkheid en vrolijkheid moet de mensen toch wel diep in het bloed zitten, want eigenlijk zou je in zo'n toestand hemel en aarde, zee en zand willen vervloeken, lijkt me.

Kuweit, Kuweit - maandag 5 mei

Je verwacht dat je van reizen en van steeds méér zien voortdurend voller raakt, maar in werkelijkheid voel ik me steeds meer leeglopen, leeg als de woestijn waar we vanmorgen weer doorgetrokken zijn. Een enkel oergevoel steekt af en toe de kop nog op, maar verder blijf je steeds meer aan de oppervlakte drijven. Dat komt natuurlijk door vermoeidheid waardoor je op een lager pitje functioneert, maar ook door de zorgen. Eerst om Kuweit in te komen. Dat is sinds vorige maand aanzienlijk bemoeilijkt en er was heel wat voor nodig om het in Bagdad rond te krijgen. En dat je zeker twintig controles passeren moet houdt je geest toch ook bezig. Dan de vraag of er wel een boot zou gaan. Zo niet: nieuwe problemen, want het visum voor Kuweit is maar drie dagen geldig. Maar dat is nu allemaal voorbij. Nog maar één groot probleem: de boot betalen. Omdat ik de helft van mijn geld vergeten ben mee te nemen en alleen wat reischeques heb probeer ik voortdurend zo goedkoop mogelijk te reizen. Nu deed zich het nieuwste voor: geen rassendiscriminatie, geen naties- of volksdelen-discriminatie, maar werelddelendiscriminatie: 'Derde klas is alleen voor Aziaten'. En de tweede klas is veel te duur voor me. Nu moet ik dus morgen, binnen één dag, uit Nederland geld zien te krijgen. Dat heeft me altijd zo geweldig geleken als je uit zo'n heel groot geldpaleis iets weet los te krijgen.

Zo oud en vervallen als Iraq is, zo nieuw en hypermodern en rijk ziet Kuweit eruit. Allemaal dank zij de olie. De rijkdom straalt eraf: grote villa's, dure auto's, winkels uitpuilend van t.v.'s radio's, bandrecorders enz. Ik ben er nog

niet achter of het een duur of een goedkoop land is. Ze zitten wel boven op het geld. Toen ik op de bus wachtte nam een Arabier me mee in zijn vrachtwagen. Ongeveer twee kilometer. Sympathiek gebaar, dacht ik, tot hij me een dollar vroeg. In de olie ligt het geld voor het opscheppen, bij mij nu niet meer.

De laatste honderd kilometer woestijn vandaag. En dat was ook meteen het eind van mijn overlandtrip. Amsterdam-Kuweit, ruim vijfenhalfduizend kilometer. Gelukkig het eind, want het is toch wel ver. De zes dagen op de boot worden een mooie rustpauze, zeker als het per ongeluk tweede klas moet zijn.

Kuweit is nog niet zo heet, zeggen ze, nog geen veertig graden C. Volgende maand moet het pas afschuwelijk zijn. Maar toch, als je net uit de woestijn komt en dan met een rugzak op heel de stad doorloopt voel je je gelukkig als je eindelijk een carmeliet de deur voor je ziet opendoen. 'Weer thuis' denk je dan, voorzover je nog denken kunt. Tot hij je vraagt: 'Wilt u éérst mis lezen?' Maar de air-conditioned slaapkamer-met-bad vergoedde weer iets.

Kuweit - dinsdag 6 mei

Met twee soorten reizen zit het nu wel goed, ontdekte ik vanmiddag: de reis naar verre en vreemde landen en de reis terug in de tijd, in de geschiedenis van dit overinteressante gebied. Maar de derde en belangrijkste reis is er lelijk bij ingeschoten: de reis de diepte in, naar de oergrond van de dingen en van mezelf. Dan blijven die andere twee reizen ook in de leegte hangen, ze resoneren niet en het is of je maar half leeft. Dat valt ook te verklaren, omdat je zó met de dingen buiten je bezig bent dat het 'ik' verspreid ligt in steden, woestijnen, rivieren, kantoren, banken, controleposten om je heen. Je 'bent nergens meer', en overal tegelijk. Daarom is 're-collectie' nodig: ik moet nodig mezelf weer eens verzamelen; mezelf terugroepen uit de dingen om me heen en de stukjes weer in elkaar passen. Dat

wordt wel steeds moeilijker omdat de legpuzzel van de persoonlijke integratie steeds meer verknipte stukjes gaat opleveren en het wel lijkt of er voortdurend stukjes bijkomen. (Dat is natuurlijk ook de bedoeling van deze reis, alleen maakt het het probleem steeds groter.) Meditatie, zoals ik geleerd heb, is daartoe het beste middel, omdat je door 'meditatief schouwen' met een ander vermogen in jezelf tegen de wereld aankijkt, niet meer zo verknipt, maar veel geïntegreerder. Meditatie heft je net een stukje boven de dingen uit, boven de veelheid, de afstand, de toevalligheid van het per-ongeluk-hier-en-nu-zijn. Het heeft me weer even goed gedaan al heel gauw onlichamelijk, ontijdelijk, onplaatselijk alleen maar bewust te zijn. Je staat meteen dicht bij de ontijdelijke, onplaatselijke, onlichamelijke Geest. Het probleem voor mij is steeds meer - niet: waarom mediteren, maar: waarom kom je er toch steeds zo moeilijk toe? Want ik weet heel goed dat deze reis-naar-binnen de enige is die de moeite waard is, meer dan zeven Kuweiten, twaalf Iraqs en dertien Syriës. Maar het kost wel steeds weer veel inspanning en discipline. En rust, vooral geestelijke, maar ook lichamelijke. In India was ik al aan adems van dertig seconden toe, nu zit ik weer bij de tien seconden. En dat scheelt in verhouding evenveel in concentratievermogen.

Rust heb ik vandaag niet veel gekregen. De hele dag zijn we aan het organiseren geweest, samen met de Fransman Paul, met wie ik al sinds Baghdat optrek. Het geld komt morgen, hoop ik. De boot is een dag uitgesteld. Een nieuw plan kreeg steeds meer vorm: met een klein bootje, voor twee dinar, dat is twintig gulden, meevaren naar Abadan in Perzië en dan verder zien: óf verder langs de kust liften met kleine bootjes, óf met de bus naar Teheran, dan Kabul enz. Ik was al helemaal voor het idee gewonnen tot ik vanavond nog eens de kaart bestudeerde. Een zeer mooie en interessante reis in prettig gezelschap van Franse Paul die naar India wil, maar véél te ver. Dat kost weken. En ik ben al doodop. Zojust dus toch maar besloten de dure,

maar wat avonturen betreft goedkope boot aan te houden en dan de veertiende in Karachi te zijn. Anders heb ik een maand nodig om op adem en aan het werk te komen. Dat mag niet.

Leuk om nog eens echt bloeiend rooms leven te zien en zelf nog eens echt rooms te leven. Wat moet je? Vanmorgen heb ik een stille mis op een zijaltaar gezegd, met een misdienaar en twee kaarsen en alles als vanouds. Zelfs helemaal in het latijn, en ik ken het nog helemaal, met mijn ogen dicht, van buiten. Waar dát opgeborgen zit is me een raadsel, maar het spoot eruit. En tóch doet het je iets, je durft het haast niet te bekennen. Je staat ineens weer naast de oeroude priesters van Enlil en Marduk in hun tempel, en naast alle medicijnmannen en voorsprekers in hun dorpen en grotten, en naast de generaties levieten die in Jeruzalem de vuren brandend hielden en naast al die mythische figuren als Melchisedech en Aäron en wat dies meer zij en naast eeuwenlange rijen monniken en priesters van allerlei christelijke richtingen, naast minstens drieëntwintig Joannessen, zes Paulussen, twaalf Piussen en zo terug. Daar sta je dan. Wat verbeeld je je wel?

De apostolische vicaris zag er vastentijdachtig paars uit toen we hem in de verte uit het vliegtuig uit Caïro zagen aankomen. Maar toen we naast hem in zijn Impala zaten viel het erg mee. Een beetje veel monseigneur en een beetje weinig gewoon mens, maar hij heeft zijn ambt ook niet mee, vooral als je maar vier priesters 'onder' je hebt. Maar leven zit er wel in, in de parochie. In de avondmis zeker zo'n vijftig tot zeventig mensen, en als daarna de beeltenis van onze lieve vrouw van altijddurende bijstand midden voor het altaar gedragen wordt en daar rust in de handen van de dienstdoende geestelijke, terwijl een misdienaartje wolken wierook ertegenangooit, zingt de hele kerk uit volle borst mee. Het gaat erin als koek. Velen komen dan ook uit India. Maar ik heb geen idee wat ik nu voel. Het is niet thuis te brengen. Een mengeling van afkeer en afgunst, van vreugde en diep verdriet, van medelijden en

van lachlust etc. Ik zing in elk geval niet mee. Bovendien doen ze het in het Arabisch . . .

Perzische Golf, Kuweit-Abadan - woensdag 7 mei

Het zeil is zojuist gehesen. Met dubbele kracht, van de natuur en van de cultuur, scheren we over de golven. Alle land, Stad zowel als Platteland is uit het gezicht verdwenen. Als we straks, of morgenvroeg, weer land zien zal het Perzië zijn, van de Meden en Perzen en vele anderen. Tegenwoordig noemen ze het Iran.

Het was een soort noodmaatregel, want we moesten Kuweit vandaag of uiterlijk morgen weer uit, vanwege het verlopen van het driedaagse visum en de man van de boot naar Karachi kon me niet garanderen dat ik morgenvroeg meekon. Toen stond ik op een tweesprong: het riskeren dat ik tóch morgenvroeg met de boot meekan of anders het vliegtuig pakken (sinds vanmorgen de telex uit Nederland is binnengekomen kan ik het weer betalen), óf: met Fransman Paul mee op een miniem klein kustvaardertje naar Abadan, Iran, en dan maar verder zien. Liften met bootjes langs de kust, of treinen of bussen. Het is net als met onze aankomst in Abadan. Toen we de 'kapitein' vroegen hoe laat we er zouden zijn, stak hij beide handen omhoog en zei: 'Allah weet het'. Daar houden we het voor de verdere reis maar op.

Geweldig informeel zo'n bootje. Met een man of tien erop, en verder wat kisten. Volledig open en onbeschut voor zon en wind. Het is niet al te winderig, maar het schudt behoorlijk. De zon is prachtig aan het ondergaan en daarna zijn we helemaal nergens meer, klein onder de grote sterrenhemel. Wat een heerlijk gevoel van vrijheid. Toen ik nog vastzat in kloosters en studiehuisen, heb ik er zo vaak naar verlangd voor op de punt van een schip te staan, ver van alles, alleen met de zee en God, en dan hard te schreeuwen. Zomaar. Nu is het dan zover. Ik zou alleen niet weten wat ik nu moet schreeuwen. Wat vrijheid is ga je pas be-

seffen als je de vijf medepassagiers hoort vertellen dat ze vandaag losgelaten zijn na drie jaar in een Kuweitse gevangenis gezeten te hebben. Ze zijn door de politie aan boord gebracht. Verder is er niets op deze schuit. Een klein stuurhutje achterop, en voorop een zwartgeblakerde kist-op-zijn-kant waarin ze thee maken op een houtvuurtje. De bemanning is driekoppig. Met z'n drieën hebben ze het grote, typisch oosterse zeil gehesen.

Ik ben wel weer plotseling de mist in. Gisteravond was ik het echt niet van plan. Maar het is ook eigenlijk dom om de studie van het Platteland voortijdig af te breken. Misschien is er in Iran iets te ontdekken. Want tot nu toe vind ik dat het Platteland zich kenmerkt door gebrek aan alles wat de moeite waard is. Er gebeurt eigenlijk niets dat niet al duizenden jaren gebeurt, en als er iets gebeurt is het omdat het uit het westen geïmporteerd is. In heel Iraq is eigenlijk niets te zien, in Syrië ook niet veel. Kuweit is gewoon een stukje westen in de woestijn. Het heeft niets van zichzelf. Het leven is overal wel typisch oosters, maar dat is dan ook overal precies hetzelfde, in Gwalior, in Baghdad, in Aleppo, in Abu Kamal. Zo te zien tenminste. Wat de diepere achtergronden betreft moet ik nog veel studeren in het 'boek der wereld'. Vooruit dus maar weer, het grote Iran in.

Shatt Al-Arab rivier - donderdag 8 mei

Twaalf uur, de zon recht boven in een diepblauwe hemel, en we zijn nog steeds niet in Abadan. Er is niet veel te zien op het platteland, althans niet aan cultuur; wel aan natuur en die typische natuurkrachten en -elementen die je als stadsmens nauwelijks meer kent. En het moet wel vervreemdend werken als je het contact daarmee verliest. Airconditioning is maar een symbool voor het conditioneringsproces dat de Stad is. Héél de natuur komt er geconditioneerd, gesteriliseerd en geneutraliseerd voor. En maar goed ook, want het maakt het leven veel gemakkelijker. Alleen

merk ik nu, op dit kleine, oude, houten, vuile bootje weer eens wat natuur is. Gek dat je dat op zo'n late leeftijd nog moet gaan ontdekken. Alsof het iets nieuws is. Ruimte bijvoorbeeld is zo'n Plattelandsbegrip. En tijd ook. Je ontdekt ze hier opnieuw, niet door hun áánwezigheid, maar door hun áfwegigheid. In de Stad zijn beide een probleem, beide zijn duur, onbetaalbaar. Je moet ermee woekeren, ervoor vechten, ze beleggen. Op het Platteland is er van beide genoeg. Ruimte, onmetelijk. Telkens weer duizend kilometer met helemaal niets. En dagen, weken, jaren de tijd hebben ze hier. Op het ogenblik liggen we, midden op de Shatt Al-Arab rivier, die ons van de Perzische Golf naar Abadan moet brengen, al weer ruim een uur te wachten. Waarop mag U weten, Heer. Vanmorgen vroeg hebben we eerst uren gewacht tot het licht was en daarna uren tot de douaneboot alle formaliteiten rond had. Wachten! Eigenlijk ook een begrip van de stad, want je krijgt hier niet de indruk dat ze wachten. Het leven op de boot gaat gewoon door. Wachten is een overbrugging van twee gebeurtenissen. Maar er gebeurt eigenlijk niets. Niemand hoeft eigenlijk per se vandaag of van de week in Abadan te zijn, want als ze er zijn, gaan ze toch weer meteen terug naar Kuweit. Het maakt geen verschil. Hun fundamentele levenswaarden liggen blijkbaar heel ergens anders dan in de tijd of in de massa werk die ze verzetten. En je krijgt toch ook niet de indruk dat ze nu alleen maar vegeteren. Als ik nu mijn indrukken van gisteren en vandaag vergeleek lijkt het mij voorlopig hierop neer te komen: wat het Platteland mij oplevert is: er is van alles op het Platteland, maar niet om te zien, alleen om te beléven, te ondergaan, te leven. En dat is toch heel wat. Op een grote boot varende zie je ook de zon op- en ondergaan op zee, maar dan trek je je terug in je hut. Hier, op deze Plattelandsboot beleef je de nacht. Als het om zeven uur donker wordt praat je nog wat na, maar om half negen is het echt nacht. Daar moet je als het ware doorheen. Je zit erin, je bent erbij betrokken. Je moet je ertegen beschermen, je erop inrichten. Het

is niet het automatische van 'naar bed gaan', want dat is in een opgemaakt bed stappen. Het Platteland is verder nog blootstaan. Aan de natuur, aan zon, water, zand, vuur, regen, kou, hitte. De vraag is of dat alles positieve waarden zijn, of dat dit alles zo gauw mogelijk moet en zal verdwijnen. Voor een Stadsmens is dit alles een ervaring waartegen het kunstmatige Platteland van de camping niet opweegt, want daar draag je toch weer je Stad mee en bouwt daarmee partjes Stad op het Platteland.

Abadan - avond

'Duizelig van de mogelijkheden van zijn vrijheid.' Zo ongeveer beschrijft Kierkegaard Adam wanneer die over het randje van zijn bewustwording heen kijkt. Zo ongeveer, waarschijnlijk iets minder, voelden Franse Paul en ik ons toen we in Abadan, deze uithoek van het immense shahdom Perzië, over de kaart gebogen stonden. We konden letterlijk alle kanten uit: Teheran, Isfahan ('die ik 's avonds halen moest in Isfahan'), Kabul, Quetta. De busmaatschappij gaf de doorslag. In tegenstelling tot de informatie van onze kaart is er wél een weg recht op Quetta in Pakistan af, en overal rijden goede bussen. We kunnen heel Perzië door in een dag of vier en voor bijna geen geld. Lange aarzeling, want Teheran laten schieten is toch ook zonde. De keuze viel echter op de kortste weg, want die is al meer dan lang genoeg. Het grappige is dat we voor nog geen twintig percent van de prijs van de grote boot uit Kuweit in dezelfde tijd in Pakistan kunnen zijn en daarbij veel meer zien dan we zouden willen. Maar of we wel willen weten we nog niet. Morgen om vijf uur eerste etappe: Abadan-Shiraz. Aan een middag en avond in Abadan hebben we genoeg, want het is weer als overal: grauwe huizen, gezellige bazars, rommelige straten, vervelozе hotelletjes, rijen eethuizen, hier en daar een palm en een zwoele atmosfeer.

'De mooiste moskee ter wereld' hebben we door een vergissing toch maar weer gezien. Zij staat in Isfahan. De vergissing was dat de weg níét recht naar Quetta loopt, maar via een grote omweg, helemaal weer naar het noorden. In Shiraz kregen we direct aansluiting, zodat we Abadan-Isfahan in precies vierentwintig uur gedaan hebben. Daardoor weer niet veel geslapen maar wel veel gezien. De tocht van gisteren toonde, na het waterige begin, al gauw dat we een nieuwe wereld binnenkwamen, zeer verschillend van de Arabische die we ruim drie landen lang meegemaakt hadden. Bij zonsondergang trokken we het uit de geschiedenis nogal bekende Zagrosgebergte over. Zo steil heb ik het nog nooit gezien, angstwekkend gewoon. En dat op een ongeasfalteerde, afbrokkelende weg. Hier en daar zie je dan ook in de diepte het wrak van een vrachtwagen liggen. Zeer opwekkend. Maar voortdurend heel mooie vergezichten en heel verre mooigezichten. Helaas was het al nacht toen we langs Persepolis reden, de hoofdstad van het Perzische rijk van het eerste millennium voor Christus, van Darius I, II enz., Xerxes, Artaxerxes, Cyrus, Cambyses, allemaal I, II enz. Ook hier weer resten van voorbije glorie. Maar Iran ziet er niet zo vergaan uit als Iraq. Allereerst: het is een ander volk, een ander ras. Het Arabische complex is hier helemaal over. Ze hebben juist ruzie met elkaar, zoals Babylon en Persepolis het vijfentwintighonderd jaar geleden ook al hadden. Nu gaat het om die rivier waar we van de week op voeren, de Shatt Al-Arab, die door beide opgeëist wordt. En wij maar niets in de gaten hebben, afgezien van de abnormaal vele controles dan. Verschillende keren hebben we dan ook uitdrukkelijk horen verklaren dat ze niets van de Arabieren moeten hebben. Er voor in de plaats staat een ander sterk gevoel: Ariër te zijn. Ik kwam er nu pas achter dat de naam 'Iran' die ze voor 'Perzië' in de plaats willen hebben, te maken heeft met 'Aryan'. Ik heb in India al gemerkt - trouwens we wisten het al langer, al sinds en-

kele decennia - dat het besef Ariër te zijn iets met superioriteitsgevoel te maken heeft. Wel geeft dit blijkbaar een sterk gevoel van nationale eenheid. En de shah is hierbij de bindende figuur. Het is gewoon ongelooflijk hoe vaak je zijn portret hier ziet. Werkelijk overal, op winkelruiten, schoolboeken, muren, in cafés, bussen enz. Meestal met zijn knappe vrouw en knappe kinderen. Toen we met wat jongens stonden te praten, toonden ze meteen vol trots de foto van de shah, en één ging zelfs zover dat hij de plaat kuste. In Iraq wisten mensen die er al jaren wonen niet eens wie op het ogenblik de leider eigenlijk is. Ze hebben er de laatste tien jaar zóveel versleten.

Het platteland van Iran (wat een Nederlands begrip toch eigenlijk, want Iran is dan weer eens tweeduizend, dan weer vijfendertighonderd meter hoog) is wel echt 'Platteland'. Er is weinig of niets. Dorpen met alleen maar leem. Stadjes zonder enig vertier. 'Geen cultuur, geen films, geen leven, geen vrouwen, niets,' drukte een tandarts uit zo'n stadje zich uit. (Hij nodigde me wel uit om voor zes maanden te blijven om Engels te doceren.) Shiraz echter, een grote stad in Zuid-Iran, viel meteen op door zijn grootte, zijn eigen stijl, zijn bloemen, gezelligheid en properheid. Zoiets zie je in de Arabische landen niet. Maar Isfahan, ik denk wel de grootste stad van Iran, slaat alle records. Een prachtige stad. Hier ga je echt wel even twifelen of dit nog wel Platteland is. Het heeft een soort eigen ziel, wat dat dan ook mag zijn. In elk geval: het leeft, maar is niet verknoeid door het Westen. Ook nieuwe gebouwen hebben de typische bouwstijl van de oude paleizen, moskeeën, scholen etc. Daar doorheen prachtige, breed aangelegde, fleurige en schone boulevards. De 'mooiste moskee ter wereld' is werkelijk adembenemend mooi. Volmaakt gaaf gebleven, en, voor het blote oog, volstrekt in harmonie van verhoudingen. Prachtig tegelwerk over heel het gebouw met de ui-achtige koepel, de grote, geweldige toegangspoorten en alle bijgebouwen en gangen en portalen die erbij horen. Een heerlijke, gewijde rust gaat ervan uit. Jammer dat zij

zo gauw dichtging voor toeristen omdat zij geopend werd voor gebed. Een heerlijke stad ook om zomaar wat rond te lopen, omdat er van alles te zien is. Ook zitten er op de pleinen en in de bazars nog allerlei Perzen kunstnijverheid te bedrijven. Vooral in het koperwerk zijn ze geraffineerd. Waarschijnlijk allemaal sinds honderd geslachten van vader op zoon overgeleverd, en zoons van zes of acht jaar zitten al weer dapper mee te graven en bewerken. Dan natuurlijk de eindeloos vele zaakjes met tapijten. Allemaal Perzische, allemaal mooi. Dat konden we op ons gemak bekijken want we hadden van vanmorgen half vijf af de tijd tot vanavond half tien. Weer een buitenkans want er gaat dan een bus rechtstreeks naar de grens van Pakistan. Vierentwintig uur rijden voor twintig gulden. Zo zijn we dan in twee maal vierentwintig uur heel dit enorme land door en zien nog net de mooiste stad van het hedendaagse Perzische rijk.

'Die ik 's avonds halen moest in Isfahan . . .' Ik ben er nu achter wat het is: de bus van half tien.

Zahedan, grens Iran-Pakistan - maandag 12 mei

In precies twintig dagen ben ik precies tien landen door, vijf Europese en vijf Aziatische. Nu dan het elfde en laatste: Pakistan. Het stuk waar ik het meest bang voor was: het grote Iran, is geweldig snel gegaan. Vanaf Isfahan precies achtentwintig uur bussen: een nacht, een dag en nog een stuk van de nacht. Er is toch niets te zien en weinig te beleven en het is dus nauwelijks een verlies er zo oppervlakkig doorheen te schieten. Het is alleen de moeite waard de ervaring van de geweldige ruimten eens meegemaakt te hebben. En de geweldige verlatenheid van dit stuk Platte-land. Het is dan ook zo goed als onbewoonbaar: ruig, kaal, dor, eenzaam, onvruchtbaar. De kaart werkt bedrieglijk: een mooie rode weg alsof het een Autobahn is, en het is nauwelijks een weg, het is meer spoorzoeken door de verlaten zandvlaktes. Niet verhard, geen asfalt, maar een soort

mixture van zand en grint. Ook de dikgedrukte en onderstreepde plaatsen zijn niet meer dan uitgeschoten dorpen. Wel schoon, in tegenstelling tot India, maar niet groots. De enkele niet onaardige moskee is de enige aanwijzing van iets meer dan het dagelijks brood. Alleen de grote hoeveelheid glimmende transistors wijst dan nog op een schaal die die van het lemen dorp overstijgt.

Een ontdekking wat het reizen betreft is wel dat het hier heel snel en goedkoop kan gaan. Op alle trajecten rijden snelle bussen. Vanaf Karachi kan ik dus volgende keer de trein naar dit dorp Zahedan nemen, hier de alomtegenwoordige Levantours, die me óf naar Teheran brengt, óf zelfs naar Istanbul, Zagreb of Milaan. Dan verder weer de trein. In een dag of tien-twaalf voor zo'n drie-, vierhonderd gulden. Nu heb ik, bij alle afstanden nog een omweg gemaakt ook: via Baghdad en vooral Kuweit. Het is meegenomen, maar het hoeft beslist niet.

Van de tien landen behoorden er zeven tot het Platteland. Het heeft me al heel wat geopenbaard en ik moet dat nu snel gaan inventariseren. Maar het roept nog veel meer vragen op. Ik merk dat het noodzakelijk is nu een tijd op één plek, in één land te wonen en de taal, de mentaliteit, de cultuur enz. nader te bestuderen om er achter te komen wat het Platteland werkelijk is. En dat wordt nu het elfde land: Pakistan. Ik heb het idee of ik hier nu thuis kom. Quetta is ook al 'thuis', omdat daar onze mensen, de Nederlandse franciscanen, wonen. Wat dat betreft zijn Quetta en Karachi identiek voor mij. Maar dan weer verder, want mijn reis houdt voorlopig pas op in het noorden, in Lahore, hoofdstad van de vroegere provincie de Punjab.

Na de inventarisatie van het Platteland moet er dan ook heel snel gewerkt gaan worden aan een theologie van het Platteland, eventueel een pastoraal van het Platteland. Pastoraal betekent ook planning. Als we tegenover Mao's macro-planning, met het Stad-plattelandsproject, geen christelijk, pastoraal macroplan kunnen zetten, zijn we nergens.

Mao wil vanuit het Platteland de Stad, Noord-Amerika en West-Europa, omsingelen. Wij werken almaar de andere kant uit, want het zijn de Stadsgebieden die missionarissen en ontwikkelaars het Platteland opsturen, mede om dat te verstedelijken. Dat moet eens goed bekeken worden. Het zal moeten gaan via een veelheid van microplannen, maar noodzakelijk is wel dat deze in een groter kader staan. Misschien zou het een taak zijn voor de gezamenlijke sociaal-pastorale instituten die overal verrijzen, om hierover communicatie te onderhouden en creatief werk te verrichten. Een angstwekkende, maar steeds meer noodzakelijke taak. Hiervoor is allereerst een geloofsbelijdenis nodig die aangepast is aan het Platteland. Maar ik voel wel sterk aan dat ik nu eerst voor mezelf eens mijn eigen geloofsbelijdenis moet gaan opstellen, om uit te drukken wát ik nu eigenlijk precies onder geloven en christendom e.d. versta. Als een soort werkhypothesen, of geloofhypothesen, of geloof-en-werk-hypothesen. Want in de Stad zijn alle waarden en inhouden aan het verschuiven. Zelf afkomstig uit de Stad en met een jaar Yoga-studie in India achter de rug en een periode van muslim-platteland voor de boeg wordt het hoog tijd dat ik werkhypothesen ga opstellen.

Zittend en hangend en hotsend in een woestijnbus krijg je geen hoge dunk van het menselijk geslacht en van de geweldige vooruitgang die we sinds het begin van de evolutie van de mens geboekt hebben. Ze stinken, zijn vuil, onderkomen, doen urenlang niets dan suffig kijken, velen lijden aan kwalen (veel oogkwalen hier), leven blijkbaar in een klein wereldje, hebben veelal domme, inteeltachtige gezichten, eten met hun handen en smakken als beesten, spuwen in het wilde weg om zich heen. En toch heb ik juist in zo'n bus zitten overdenken dat een geloofsbelijdenis zou moeten beginnen met:

artikel 1. Ik geloof in de mens en de mensheid.

En dan niet zozeer in de mens zoals hij nu op het ogenblik al gerealiseerd is, maar dan gaat het mij om mijn ge-

loof, mijn overtuiging, dat de mens zoveel méér in zich heeft dan er nu uitkomt. Ik geloof in de mogelijkheden van de mens en de mensheid die tot in het goddelijke reiken. Ik geloof dat de geschiedenis van het menselijk geslacht nog maar net begonnen is, dat hij, ondanks alle 'vooruitgang' nog geen tien gram van zijn kilo's mogelijkheden ontplooid heeft. Ik geloof dat de bestemming van de mens op geestelijk niveau ligt, op het niveau van de geest, of de Geest. Ik geloof dat de geschiedenis van de menselijke geest, ik zou haast zeggen nog moet beginnen. Zolang we denken en handelen zoals we nu doen staan we ónder de krachten en machten van de natuur en van onze eigen natuur, en niet erbóven. En zolang we het overmeesteren van de uiterlijke natuur niet parallel laten verlopen met de uitgroei van de innerlijke wereld, creëren we massa's conflicten en frustraties, per definitie. Ik denk dat het een zware en langdurige taak is, maar dat we de mogelijkheden in ons hebben om onszelf te ontplooien, zodat we de natuur, de wereld dus, en onszelf, onze vermogens, kunnen gebruiken om geestelijk verder te komen. Ik kan geen andere manier van denken vinden dan het denken in 'niveaus', en dan geloof ik dat er in de mens(heid) mogelijkheden opgesloten liggen om veel hogere niveaus te beleven dan hij nu doet. Hogere niveaus van lichamelijkheid, van denken en voelen, van bewustzijn, van leven, van mens-zijn. En dat de hoogste fase, het hoogste niveau, het niveau van de Geest is, waartoe we bestemd zijn.

Nok-Kundi, Pakistan, trein Zahedan-Quetta - dinsdag 13 mei

Je voelt je steeds kleiner worden in de grote wereld; uur na uur hobbelt de trein de woestijnen door. Zand en stof, hier en daar een kei, zonder eind. 'Gedenk mens dat ge stof zijt.' Ik heb ooit eens het lied geschreven: Pelgrimstocht der mensen, veertig jaar woestijn, maar veertig úúr woestijn is me ruim voldoende. De trein gaat er achten-

veertig uur over doen. Midden in de nacht, in onze diepste slaap, kwam de trein in beweging. Nu is het al half negen in de avond en we zijn nog maar honderdenveertig kilometer Pakistan in. De douane hier neemt er zeven tot negen uur voor om alles te doorzoeken. Overal kost dat uren. Zomaar twee huisjes in de woestijn en het is weer een of andere controlepost. Je komt er ook niet achter wanneer we nu in Quetta arriveren. Volgens sommigen morgenmiddag, anderen zeggen morgenavond of morgennacht. De 'officiële' tijd schijnt 's avonds half acht te zijn, 'maar het kan wel één uur in de nacht worden,' werd erbij gezegd. Verloren in tijd en ruimte, verlaten in het zand, zitten de mensen het elkaar hier moeilijk te maken met controles, stempels, visa, officiële papieren, doorzoekingen etc. Want het is weer een 'ander' land. Hier mag dit niet, daar mag dat niet, hier hoeft dit niet, daar hoeft dat niet. Arme, domme, kleine mens . . . En toch:

artikel 2. Ik geloof in grote mensen.

Ik geloof dat een aantal van ons, kleine mensen, groot geweest zijn of zijn, omdat ze op de ontwikkeling vooruitgelopen zijn en daardoor nieuwe mogelijkheden hebben laten zien door ze zelf al te beleven. Telkens nieuwe aspecten en facetten uit de rijkdom van de verborgen mogelijkheden brengen ze aan het licht, waardoor ze in het geheel van de menselijke geschiedenis een fase gereed maken om een nieuw en hoger niveau te realiseren. Zo komen we samen verder. Want mens en mensheid vallen hierin samen: een meer ontwikkeld individu trekt allen mee, en de ontwikkeling van allen trekt de achterblijvers mee. Ik geloof in alle profeten van de mensheid, omdat zij de diepste gevoelens en verlangens van de mens stem weten te geven; ik geloof in alle stichters en vernieuwers van de religies, omdat zij verlangen naar méér Geest, het transcendentiecomplex van de mens een gezicht weten te geven; ik geloof in grote dichters en schrijvers en schilders en kunstenaars omdat zij hogere vormen scheppen uit lagere en anderen hel-

pen hun eigenlijke zelf te herkennen; ik geloof in filosofen en theologen die oprecht proberen niet een systeem te verkopen maar de verborgenheden van mens en God aan het licht te brengen en mee te delen. Ik geloof dat die mensen groot zijn die zichzelf klein maken, opdat iets anders, iemand anders, of Iemand Anders kan groeien. Ik geloof daarom ook in alle kunst, hoewel ik mezelf niet overal in herken, ik geloof in alle filosofieën en theologieën, hoewel sommige de waarheid meer versluieren dan openbaren, ik geloof in alle religies, hoewel ik vele ervan niet zou willen aanhangen. Maar ik geloof in dit alles omdat het pogingen zijn méér mens te zijn, onze verborgenheden te ontplooiën, méér geest deelachtig te worden. De ene dichter, de ene filosoof, de ene godsdienststichter lukt dat beter dan de andere, maar ik geloof in alle pogingen.

Quetta - donderdag 15 mei

Precies vijftig uur hebben we in het treincoupeetje doorgebracht. Op de kaart maar een klein stukje. De Stad is niet eens vijftig uur lang. Daar kunnen we ook geen vijftig uur missen. Na zoveel woestijn en zoveel Platteland ben jezelf, merkte ik, al zo veranderd, dat het je nauwelijks meer lang valt. Ik verveel me niet eens. Hoe zou dat komen? Plattelandswaarde? Begin ik ingelijfd te worden bij het Platteland? Misschien wel omdat tijd hier niet bestaat. Dan kan hij je dus ook niet lang vallen. Alleen kun je hem dan ook niet doden.

Het is echt een 'thuiskomst'. Zogauw een gelijktalige medebroeder de deur opendoet ben je er. En we zitten overal in Pakistan. Dus ben ik overal thuis en maakt het niet uit of ik een week langer in Quetta zit of meteen doorreis. In elk geval is het hier hoog en dus koel. En tussen hier en Karachi ligt Sibi, de heetste plaats ter wereld . . .

Vanmiddag even bij de Petits frères de Charles de Foucauld op de thee geweest, met Franse Paul. Omdat zij ook uit de Stad zijn en hier helemaal het leven van de kleine

man ingedoken zijn heb ik ze naar het belangrijkste verschil tussen Stad en Platteland gevraagd. Zij vonden het de houding van kritiek en twijfel die in de Stad aanwezig is en hier opvalt door zijn afwezigheid (net als mij de tijd opvalt door zijn afwezigheid). Door dat ontbreken leeft men sterk automatisch en traditioneel. En alles, alles, alles, heel het leven en werken, wordt religieus gekleurd en geïnterpreteerd. In het Westen wordt bij alles naar de bedoeling en de zin gevraagd, ook bij de plattelanders en de arbeiders in de Stad.

Hier, ook bij de stedelingen op het Platteland, spreekt dat allemaal nog vanzelf. (Gek toch, dat ik iedere keer automatisch 'nog' schrijf.) De Petits frères vonden het niet zozeer een restant van animisme alswel een stuk islam. Steeds kunnen de mensen elk aspect van hun bestaan tenminste islamitisch interpreteren. Dit feit is de Kleine broeders steeds sterker gaan opvallen. Kijken of ik er ook iets van te zien krijg.

Quetta - vrijdag 16 mei

Quid est homo?, wanneer je hoort dat heel Quetta, het stadje van honderdduizend inwoners in 1936 in dertig seconden geheel en al verwoest, met de grond gelijk gemaakt is door een verschrikkelijke aardbeving. Iets van dertigduizend mensen zomaar dood, kapot, zoek, in de aarde verdwenen. Pas gingen ze fundamenteën graven voor de school hier en vonden ze . . . een auto. Enkele jaren is gearzeld of ze de stad weer zouden opbouwen. Daarom ziet heel Quetta er zo nieuw uit. En eenvoudig gebouwd, omdat de grond nog steeds in beweging is. Voortdurend nemen ze nog aardshokken waar. Een 'nieuw gebied' volgens de geologen, maar tegelijkertijd is het hier volgens de archeologen een van de oudste gebieden wat menselijke cultuur en beschaving betreft.

Waar haalt in de Stad de mens zijn identiteit vandaan? Van zijn familie, zijn beroep en de 'klasse' waartoe hij behoort,

van zijn religie en vooral het land waarin hij woont, eventueel provincie of gewest. Amerika, leert de godsdienstsociologie, is een te grote schaal om identiteit te geven en daarom bleef men het generaties lang doen met de identiteit van zijn land van afkomst: ik ben Italiaan, Pool, enz. Sinds het Amerikaniseringsproces zich doorgezet heeft is dit aan het verdwijnen en zoekt men een nieuwe identiteit, die men, volgens de theorie, vindt in de religie en de verschillende denominaties. Eén soort identiteit echter ontbreekt in de Stad die op het Platteland nog zeer sterk bestaat en die ik me door de manier van praten van de medebroeders ineens bewust geworden ben: de identiteit van de stam. De geschiedenis van de mensen lijkt op een geschiedenis van stammen die op elkaar stoten, elkaar bevechten, beïnvloeden, integreren enz. Vandaar ook het op-levens en afsterven van beschavingen, want telkens komt er van god weet waar weer een stam aanzetten die de hele zaak op z'n kop zet. Met de geschiedenis van Mesopotamië is dat heel duidelijk, maar hier, op dit stuk Platteland, en wellicht op heel het Platteland, in tegenstelling tot de Stad, bestaat dat nog steeds. De parochie hier, en ook de bevolking van de scholen, bestaat uit allerlei groepen, en dat blijken dan stammen te zijn. In onze landen kennen we onze stam-achtergrond helemaal niet meer, hier kun je het gewoon zien. Onze landen herbergen ook gelijke burgers. Hier gaat het nog altijd om de integratie van een aantal heel uiteenlopende groepen. En daarmee is het des te merkwaardiger dat over zo'n groot gedeelte van het Platteland de islam gegaan is die nu een binding vormt tussen al die uiteenlopende stammen, vanaf Noord-Afrika tot in Midden-Azië. Ze zijn daarmee één geworden, maar toch niet zo één dat de stam-identiteit erdoor onderdrukt is. Alleen in de grote steden zal dat wel niet zo sterk meer zijn, vermoed ik, maar hier in de provincieplaatsen valt het me ineens op. De interessantste groep van dit gebied hier schijnen de Pathanen te zijn. Als ik nou althans met één van die sub-culturen eens intensiever kon kennismaken. Voor-

lopig dan maar via de literatuur erover die er volop is.

Quetta - zondag 18 mei

Geest en lichaam zitten toch maar los-vast aan elkaar verbonden. Ik merk bijvoorbeeld dat mijn lichaam sneller reist dan mijn geest. Toen ik al in Turkije was, was mijn geest nog in Nederland. Al in Kuweit met mijn lichaam zat 'ik-zelf' nog in Syrië en zo verder en nu ik me al drie dagen rustig in Quetta bevind ben ik benieuwd wanneer mijn geest ook arriveert. Die is nog onderweg. En blijkbaar nog op vele plaatsen, en ook in vele tijden, want ik heb het mezelf moeilijk gemaakt door steeds meer geschiedenis te lezen. Zonder geest leidt je lichaam ook maar een vegetarisch bestaan. Je kunt nauwelijks zin geven aan wat er allemaal met je en om je heen gebeurt. Als je 'ik' er nog niet is, is er niemand om je gevoelens bewust te maken en dat is toch wel hard nodig omdat je anders overal langsheen leeft, kijkt zonder te zien, hoort zonder te verstaan. Twee methodes heb ik slechts om het reïntegratieproces te verhaasten: dit geschrijf en meditatie. Beide vormen een probleem. Het schrijven, omdat je daarbij niet-systematische grootheden moet ordenen. Het nadeel is dat je jezelf haast niet in je eigen geschrijf herkent, het voordeel dat het helpt bij de bewustwording. De meditatie is ook een probleem, vooral een praktisch probleem. Het dilemma is: ik kan niet tot meditatie komen en ik kan niet zonder. Gisteren heb ik, voor het eerst sinds weken, alleen en rustig op een eigen kamer, mijn Yoga-oefeningen weer eens gedaan. Daarna een beetje poging tot meditatie, maar het duurde slechts even, omdat ik op een of andere manier de rust ervoor niet kan opbrengen. Nu heb ik hier in Quetta tien dagen de tijd met niet veel om handen. Uitstekende gelegenheid om eens intensief naar binnen te reizen. En ik weet dat het niet gaat, ik houd het in mijn kamer niet uit. Vanmiddag daarom weer eens de loopmethode toegepast: meditatief wandelen. En dat lukte! Sri Aurobindo schijnt al lopend (in

zijn kamers dan) zijn hele Integrale Yoga opgebouwd en doorleefd te hebben. Ik denk dat ik me ook maar in deze methode moet gaan specialiseren, ik heb er blijkbaar aanleg voor. Het is opener: het bewustwordingsproces voltrekt zich midden in de wereld waar je lichaam zich ook bevindt en dus uitgerekend daar waar de integratie moet plaats vinden. Het mediteren in mijn stille kamertje beleef ik als een soort uittreden, dat het probleem van lichaam en geest alleen maar vergroot.

Mijn eerste indruk van het werk van de medebroeders hier (het boeren op het Platteland) is dat het 'vermenselijkingswerk' is. Als je echt het leven hier induikt, met al zijn slums, krotten, achterbuurten, vuil, overgrote gezinnen, snotneuzen, rokende houtvuurtjes, blijkt het Platteland meer hard dan romantisch. In sommige opzichten lijkt de conditie op die van mensen in de Stad die een paar dagen eruit willen zijn. Dan neem je een olielamp mee, kookt op een houtvuurtje en leeft buiten. Dat is leuk voor een paar dagen en vooral als afwisseling. Een leven lang, generaties lang, is het beslist niet leuk. Het maakt de mensen natuurlijk ook wat hard, of liever geeft ze nauwelijks gelegenheid een ruim schema van menselijke waarden te realiseren. Naast de deugden die voor het bestaan nodig zijn zoals daar zijn gastvrijheid, zeer sterke familiebanden, aanpassingsvermogen wellicht, krijgen ondeugden een ruime kans. Het wereldje is zo enorm klein, het uitzicht beperkt, de mogelijkheden gering, de toekomst hopeloos. Ze komen alléén, met eigen krachten en middelen, er haast niet boven uit. Kinderen met veel talenten blijven steken in de beperkte kring van hun ouders, grootouders en overgrootouders. Deze zijn daarbij over het algemeen zeer traditioneel en conservatief - uiteraard, omdat het al dertig eeuwen allemaal zo geweest is en waarom zou het dan nu ineens anders moeten. Daarom moeten er ingrepen van buitenaf plaats hebben om kringetjes open te breken, een reddingsboei in plaats van een strohalm aan te reiken, kontjes te geven e.d. Dat proberen de medebroeders hier met z'n al-

len, ieder op zijn wijze en met zijn talenten. Ik krijg sterk de indruk dat het gebeurt vanuit een geloof in de menselijkheid, ongeveer mijn eerste geloofsartikel. Nu is alleen bij velen de grote moeilijkheid, zowel in Nederland als bij hen die hier en op andere plaatsen in de wereld zitten, dat ze nu hun religieus- en priester-zijn moeten herinterpreteren. De normen die hen altijd geleid hebben bij dit vermense-lijkingswerk, en het hen meegegeven religieuze uitzicht dat dit werk moet dragen, zijn weggevallen. Dan wordt het, zelfs bij dit duidelijke vermenselijkingswerk, soms weleens onduidelijk waarom je dan niet beter kunt gaan trouwen, een sociale opleiding volgen en dan als sociaal of sociaal-psychologisch expert terugkomen.

Het probleem ligt, volgens mij, in de geloofsbelijdenis. Je kunt, na Nietzsche en na de Nederlandse - en andere - crises niet meer toe met 'Ik geloof in God de almachtige vader' alleen. Dan kom je niet aan je vuile, armoedige, onontwikkelde krottenmensen toe. De kloof is te groot, zelfs met 'Et incarnatus est'. Maar ook als je aan de andere kant begint, met 'Ik geloof in de mens', is het niet eenvoudig, want je mag dan niet bij het eerste artikel blijven staan. Ook het tweede artikel is niet voldoende: 'Ik geloof in grote mensen'. Wel zie ik hier al een aanzet in tot fundering van het belang en de noodzaak van het werk dat hier gedaan wordt, juist als religieus en priester. Je kunt immers de mensen en hun geschiedenis pas werkelijk verder helpen als je zelf al iets verder bent. Je zou kunnen zeggen dat priesterschap en religieus, franciscaans en ander leven een poging is 'grote mensen' te kweken en op de been te houden. In menselijk en geestelijk opzicht. Religieus leven is een heel eigen cultuur geworden, vaak vreemd aan de 'gewone' wereld en er ver vanaf, maar in oorsprong en in aanleg gaat het er niet om de mensen van de wereld te vervreemden, zoals maar al te vaak gebeurd is, maar om ze er net iets bovenuit te tillen, op een niveau waar andere waarden gelden, geen bezit, geen carrière, geen beperktheden, geen bindingen op een te kleine schaal, geen opgesloten zit-

ten in jezelf, maar binding aan ruimere eenheden, geestelijke en lichamelijke mobiliteit, spirituele waarden eerder dan materiële enz. Ook priesterschap bedoelt zoiets te zijn. Interessant trouwens dat mensen die tot deze clan behoren 'geestelijken' genoemd worden, wat al duidt op dat andere niveau.

Voor een fundering van het werken hier zouden we dus beide geloofsartikelen nodig hebben. Het tweede moet dan naar jezelf toe geconcretiseerd worden: 'Ik geloof in grote mensen' en 'Ik geloof dat mijn religieus- en priester-zijn een kans is of moet zijn een stap op de ontwikkeling van het menselijk geslacht vóór te liggen, waardoor ik de mogelijkheid heb mijn geloof in de mens en de mensheid daadwerkelijk te maken doordat ik met het bezig zijn met de concrete mensen hier en nu het gehéél verder help, op weg naar een ruimere ontplooiing van de menselijke mogelijkheden'. Een hele mond vol, en het moet eenvoudiger gezegd kunnen worden, maar zoiets geloof ik toch. Het probleem is dan: in hoeverre kan religieus leven en priesterschap een hoger niveau vertegenwoordigen?

Quetta - dinsdag 20 mei

Op wat voddën in een krot een geraamte. Alleen de armen bewegen nog wat. Ze is pas drieënveertig maar lijkt tachtig. Het zal nog een week duren, niet langer, langzaam teert ze weg. Niemand kan nog wat doen. Alleen Otto, de priester met wie ik meereed. Ook niet veel, maar je hoeft ook eigenlijk niets te doen. Je hoeft er alleen maar te zijn, de benige hand wat vast te houden. Woorden schieten ook tekort. Moet je moed inspreken? Bidden? Zeggen dat het wel meevalt? Er gebeurt in die aanwezigheid en het vasthouden van die hand iets onuitsprekelijks. Bij dit sterfbed viel me ineens het verschil op tussen 'vertegenwoordigen' en 'representeren' wat je als priester kunt doen. Twee stijlen, twee wegen. Als je 'vertegenwoordigt' ben je instrument. Dan speel je je rol ook als zodanig. Dan vertegen-

woordig je de Kerk en haar heilsmiddelen. Dan moet je ook de requisieten van de organisatie die je vertegenwoordigt bij je hebben, het 'speelgoed': de wijwaterkwast, je pij of superplie, wat olie. De mensen kijken door je heen, want je bent er eigenlijk niet, het is de Kerk die er is. Je vertegenwoordigt alleen maar. Als je echter 'representeert', of misschien beter 'tegenwoordig stelt' ben je er wél, met je geloof, je vertrouwen, je persoon, je instelling, God die je in jezelf gerealiseerd hebt. Hier gaat het de kant op van het tweede geloofsartikel: ik geloof in grote mensen of misschien beter: vooruitstrevende mensen; dan ben je iemand die in zijn leven verder wil, hogerop. Dan zou je aanwezigheid 'tegenwoordigstellend' zijn, namelijk van datgene wat je door vooruit te streven hebt en bent: meer bewustzijn, meer diepte en hoogte, meer geest. Dit sluit Gods aanwezigheid niet uit maar in, je bent geen concurrent van God, maar de lamp waarin Hij de olie, de brandstof is. Maar dan weer dezelfde vraag van gisteren: in hoeverre en hoe kun je zo'n 'hoger niveau' tegenwoordig stellen, en daarvóór: hoe kun je het bereiken?

Ik denk dat mijn zitmeditatie zo moeilijk gaat omdat ik teveel denkend bezig ben en daardoor het vermogen dat bij meditatie aan bod moet komen, het schouwen, op de achtergrond gedrukt wordt. De loopmeditatie gaat beter, maar ook hier blijft het denkwerk: een poging de stukken in elkaar te passen en er een geheel van te maken. Daar zal nog wel even overheen gaan.

Quetta - zaterdag 24 mei

Het valt niet mee het Platteland te vatten, te doorvoelen, te snappen. Honderden losse indrukken staan te dringen om analyse en integratie. Ook ben ik nog niet toegekomen aan een analyse van mijn indrukken die de drie maanden Stad op me gemaakt hebben: van januari tot april in Nederland, tussen India en Pakistan in. Om over de verhouding van de twee nog maar niet te praten.

Nog moeilijker is het klaar te komen met mijn eigen Stad en Platteland. Als je reist en voortdurend nieuwe situaties doorleeft woon je als het ware in de Stad van je bewustzijn. Als je dan ineens tot stilstand komt met niet veel omhanden bevind je je ineens op het Platteland van je bewustzijn. Ergens in de bossen, vaak zelfs in de woestijn. Daar leef je nauwelijks, vegeteer je slechts. Daar is het bewustzijn een ongecoördineerde stroom, meestal met een laag tempo. Ik zit almaar te proberen in mijn Stad te wonen, maar wellicht spelen de buitengebieden ook een grote rol. De opgave wordt nog verzaamd nu ik net bij Jung lees dat ik niet alleen mijn bewustzijn moet ordenen maar ook mijn onbewuste. En dan mag ik van Sri Aurobindo ook mijn bovenbewuste niet vergeten . . . Mijn hang naar Yoga heeft blijkaar, voor mij tot nu toe onbewust, met de ordening van het onbewuste te maken. 'De absolute innerlijke orde van het onbewuste vormt in de schokken en wisselvalligheden van het leven onze toevlucht en hulp, wanneer wij de kunst verstaan daarmee 'om te gaan'. (Op deze innerlijke orde van het onbewuste zijn bijvoorbeeld de Yoga-oefeningen en hun werking gebaseerd.)' (Dr. Jolande Jacobi, De Psychologie van C. G. Jung, W. de Haan, Zeist/Antwerpen 1963, p. 48.) Maar voortdurend biedt zich meer materiaal aan, Stads- en Plattelandsmateriaal uit de grote wereld en Stads- en Plattelandsmateriaal uit mijn eigen kleine wereld. Het probleem met mijn geloofsbelijdenis waarmee ik nu vast zit is dan ook niet het gebrek aan materiaal maar gebrek aan integratie-elementen om de veelheid te ordenen. Onder andere is ook de taal hierbij een moeilijkheid, want alle woorden die je zou willen gebruiken zijn zo versleten dat je ze zou willen vermijden en dan kun je niets meer zeggen. Ik geloof dat het gaat neerkomen op het verschil in religie en spiritualiteit. Religie lijkt me een Plattelandsbegrip, spiritualiteit een Stadsbegrip. Zoals ik het nu zie, treedt religie niet buiten de perken van het voorgegevene, in het bewuste of onbewuste of welke laag dan ook. Het geeft daar slechts vorm aan, op een door de tijd, plaats en

cultuur bepaalde manier. Het drijft mee op de stroom van menselijke strevingen, instincten, drijven, verlangens. Spiritualiteit, lijkt me, komt daar boven uit. Drijft niet mee, maar kan ook tegen de stroom ingaan, staat er bóven en kan daarom corrigeren, aanvullen, vooruithelpen. Religie lijkt me achteruitstrevend, spiritualiteit vooruitstrevend. Vandaar het verband met het tweede artikel: de vooruitstrevende mensen. Maar dat is allemaal makkelijker gezegd dan bewezen en zeker dan gedaan. Daarom zit ik dan ook vast. Verder geloof ik alleen nog in die leerstellingen en uitdrukkingen en middelen die 'wat uithalen', die dé werkelijkheid of mijn eigen werkelijkheid veranderen. Die niet 'alleen' een ethische, morele werkelijkheid hebben, maar die een 'ontische realiteit' hebben.

Dat is wat hoge taal. Maar ik zit nu ook nog op vijftieneenhalfduizend voet hoogte, dat is bijna twee kilometer. Van nacht om vijf uur de beroemde Bolanpas door, de oven in. Eerst Sibi, de 'heetste plaats ter wereld', en weer woestijn. Amsterdam-Quetta-Karachi-Lahore, volgende hoofdstuk. In de vlakte en de hitte komt dit soort hoge taal wellicht ook weer op zijn pootjes terecht.

Sukkur, Sind, aan de Indus - pinksteren, zondag 25 mei

Het zijn nauwelijks steden, de steden op het platteland. Het zijn wat uitgebreide dorpen en het valt me steeds meer op dat ze zo op elkaar lijken. Ook Sukkur, aan de Indus, is weer één uit de vele, hoewel ergens toch ook weer anders dan Quetta. Het gemeenschappelijke is het 'Oosterse', het verschil is de stam: Quetta zijn Baluchis, Pathanen en wat anderen. Sukkur hier is bewoond door Sindis. Sindi heeft qua naam weer te maken met de zoveelste grote rivier die ik vandaag ben overgestoken: de Indus. Hij heeft de naam gegeven aan India, Hindus, Sindis e.a. Hij is breed hier en levert voldoende water om een groot gebied te bevoeien. Verder is Sukkur alleen maar heet. Het is al twee uur in de nacht, de ventilator staat op volle toeren en nog is het

zweten. Karachi wordt nog erger, want daar is het bovendien vochtig.

Vandaag ook ontdekt waar onze goede oude r.k. Kerk staat (samen met andere christelijke Kerken): precies tussen Stad en Platteland in. De ingang is aan de Plattelandszijde. Daar komen er nog steeds mensen binnen en voorziet ze nog in een behoefte. Hoewel het de laatste tijd ook wel iets minder wordt. De uitgang is aan de Stadszijde waar de mensen er weer met bosjes uitgaan omdat ze blijkbaar niet meer in de behoeften voorziet. De Kerken zijn op een of andere manier tussenstadia. Ook nog op een andere manier: vanuit de Stadszijde gaat er een verstedelijkende invloed uit naar het Platteland. Ook voor mijzelf staat ze ergens tussen mijn Stad en Platteland in. Ik woon er niet helemaal in en loop aan beide kanten in en uit. Op een of andere manier voel ik me er nog kind aan huis. Kínd! Ik ben er niet zeker van of ik toch ook niet eens een keer deze kinderschoenen zou willen ontgroeien.

Hyderabad - maandag 26 mei

Ik moge dan problemen hebben met de officiële Kerk, die Kerk heeft ook problemen met mij, hoorde ik zojuist. In Karachi is een maand geleden nota bene al aangekondigd dat ze mij niet willen, omdat de franciscanen mij voor het Sociaal-Pastoraal Instituut benoemd hebben zonder medeweten van hogerhand. En dan hang je. Want hogerhand wil ook een vinger in de pap, schijnt het. Kuipen, vechten, barsten of wellicht buigen, dat moet maar in Karachi bekeken worden. Daarom er morgenvroeg meteen maar op af, met de trein van zeven uur. Dan ben ik vóór de hitte binnen, rond tien uur.

Pakistan is niet helemáál woestijn. Vandaag zeven uur lang door land- en bosbouwgebieden gereden. Ze maken hier een zeer deskundig gebruik van het overvloedige water van de Indus. Heel de vallei is groen en zo te zien vrij vruchtbaar. Morgen dan het laatste stuk woestijn.

Daar ben ik dan. Na precies vijf weken. Wat kom ik hier eigenlijk doen? Ik ken het land niet. Weet niets van de islam af noch van de sociale constructie van het land. Beheers de taal nog niet. Weet niet precies wat mijn werk gaat worden en weet niet of nauwelijks wat ik moet 'brengen'. Heb ook geen idee of er iets te 'halen' valt. Ook kerkelijk is de situatie niet duidelijk, want er is inderdaad een probleem met de aartsbisschop, die niet teveel Stad op zijn Platteland wil hebben en zeer huiverig is voor nog méér Nederlandse Kerk. Hij wil me eerst op zicht hebben om te kijken of ik door de beugel kan. Ik wil hem ook wel eens zien en neem ook een beugel mee.

En dan ben ik nóg niet thuis, want de beste plaats, voorlopig, om Urdu te leren is, zeggen ze, Quetta. Daar ga ik volgende week maar weer heen. En dan in september naar Lahore, mijn voorlopige eindpunt van de zwerftochten. En dan ben ik weer een jaar ouder, heb niets gedaan dan wat taal. Dan moet alles nog beginnen. Of is dat een verkeerde opvatting? Gaat het niet per se om het werk? Ik ben nog steeds niet tot klaarheid gekomen over mijn eigen levenswaarden. Mijn geloofsbelijdenis staat dan ook nog in de steigers. Er lag een prachtige brief van mijn Swami uit Bangalore op me te wachten: 'Houd niet op met de Yoga-praktijk, waar je ook bent. Ze is zeer verheffend. Verwacht niet elke dag wonderen. Het is allemaal een langzaam proces. En wat groter wonder kan er bestaan dan in Yoga verbonden te zijn met de Heer?' Dat is groots: het is de moeite waard, het gebeurt niet in de wolken, het gaat langzaam. Inderdaad.

Morgenvroeg: degens kruisen in het tussengebied tussen Stad en Platteland: in de r.k. Kerk. 'Na aldus hem en zijn ideeën beter te hebben leren kennen zal ik in de mogelijkheid verkeren zijn benoeming voor het Instituut voor Sociale Studies in overweging te nemen'. Mijn hang gaat toch uit naar de taal van de Swami. Die heeft het over de Heer

en de Eenheid (= Yoga), niet over de Kerk en de Verdeeldheid.

Karachi - vrijdag 30 mei

We gingen vrij aardig door de beugels. We hebben afgesproken nauw samen te werken, moeilijke zaken openlijk uit te praten en in contact te blijven. De aartsbisschop samen met de superior van de franciscanen zijn verantwoordelijk voor het instituut en dat is nog niet eens zo'n gekke figuur. Maar eens zien of het werkt als we eenmaal aan de slag gaan. Eén pijnlijk punt hebben we vermeden: de pastorale planning. Dat is hier nog steeds een vies woord. En toch is ze hier juist zo hard nodig. Want als je gaat nadenken over de situatie van de Kerk in een land als Pakistan raak je ontmoedigd. Christendom is een onbeduidende grootheid in Pakistan. De islam is er niet bang voor, voelt zich er niet door bedreigd, kan rustig zijn eigen weg gaan. De 'gemeenschap' van christenen bestaat uit kleine groepjes van overwegend zeer lage lagen van de maatschappij. Verder nog wat kleine stammetjes in de woestijn, bijvoorbeeld de Koli's. De invloed van de christelijke scholen en hospitalen is moeilijk te meten. Verder zijn er dan nog wat buitenlanders christen, een groep die zich nauwelijks inlaat met de lokale groepen. Als geheel staat de Kerk afwijzend tegenover alles wat Islam is. Dat is goed voor de eigen identiteit, maar bevordert nauwelijks het maatschappelijk engagement. Als doel van het bisdom Hyderabad heeft men eens omschreven: getuigenis. Maar waarvan is nauwelijks duidelijk. Want de kleine gemeenschappen zijn zó verschillend van elkaar dat er nauwelijks die eenheid en liefde heerst van waaruit een licht schijnt voor hen die in het duister wandelen. Juist omdat de groepen klein en geïsoleerd zijn woekeren veel 'oude' elementen rustig voort, ongedoopt en ongevormd. Bij hen die de leiding hebben bestaat nauwelijks, aldus mijn zegslieden, het besef dat er met grote spoed van alles moet gebeuren. Initiatieven komen

maar moeilijk van de grond en zijn zo weer om zeep geholpen. Het is wat ironisch om in zó'n noodsituatie conservatief te zijn en te blijven.

Quetta - woensdag 4 juni

Na een week Karachi en twee dagen reizen ben ik weer 'boven', in de Quettavallei tussen de kale bergen, waar het 'koel' is en rustig, haast landelijk. Karachi is een Platte-landsstad, maar er zijn toch ook grote stukken Stad binnengedrongen. Het botst er aan alle kanten. In Quetta nog maar nauwelijks, denk ik. Het gevaar in Karachi is dan ook dat je de taal van de Stad spreekt, deze week was het bijna uitsluitend Nederlands en Engels. Hier in Quetta moet je wel Urdu spreken, of zwijgen.

Het lijkt ook wel of het tempo anders is in Karachi, een stad van zo'n miljoen of vier inwoners. Zelf heb ik dat tenminste ervaren. De activiteiten liggen er zo verspreid dat je jezelf haast niet kunt verzamelen, in de hand krijgen. Pas in de trein naar Sukkur ben ik wakker geworden en heb ik als het ware mezelf teruggevonden. Een typische ervaring: zo gauw er een stuk Stad in de buurt is leef je op een heel ander niveau van jezelf. Pas als die geborgenheid van mensen en dingen om je heen wegvalt kom je weer tot jezelf. Zo ervoer ik het deze week tenminste. Dat zal wel gedeeltelijk liggen aan de Stad en gedeeltelijk aan mijn eigen gebrek aan identiteit die je zo gemakkelijk laat opgaan in wat er om je heen gebeurt. Paradox: hoe meer ik in de Stad leef hoe meer ik op mijn eigen Platteland leef, en hoe meer op het Platteland hoe meer het Stadsgedeelte van mijn bewustzijn een rol gaat spelen. Waarschijnlijk omdat ik hier meer uitgedaagd word een persoonlijk antwoord te vinden op een duidelijke zinvraag, een vraag die in de Stad niet zo sprekend gesteld wordt, of liever zo gemakkelijk toegedekt wordt.

Er zijn duidelijk veel waarden op het Platteland, vermengd met veel onwaarden. Maar ik voel dat ik nog te veel bui-

tenstaander ben en toeschouwer om ze zelf te ontdekken. Daarom kan ik beter met de ogen van anderen gaan kijken, deze drie maanden dat ik in Quetta woon. Bijvoorbeeld met de ogen van de medebroeders die hier al jaren wonen en werken. Wellicht vooral met de ogen van Otto, die hier midden in het werk zit, veel contacten heeft met jongelui, dat met succes en volledige inzet doet en toch dezelfde vragen stelt en dezelfde mentaliteit heeft als ikzelf. Door met hem mee te leven en voor mezelf een beeld op te bouwen van de botsingen die zich in zijn leven en werken voordoen en van de oplossingen die hij ervoor gevonden heeft kan ik wellicht tot betere analyses komen dan wanneer ik als buitenstaander tégen de dingen blijf aankijken.

Quetta - maandag 9 juni

Een interessante ontdekking is het feit dat de dingen waar je na zoveel zwoegen achter komt eigenlijk al oeroud zijn. Je moet ze alleen zelf ook een keer voor je eigen bestaan ontdekken. En dat meestal niet één keer, maar telkens opnieuw, steeds een beetje meer, tot het eindelijk verworven bezit geworden is. Zo'n oeroude wetenschap is het feit dat er twee werelden zijn waar we tegelijk mee en in leven: een binnenwereld en een buitenwereld. Dat weten alle religies en culturen allang, al vele eeuwen ('Wat baat het, als je de hele wereld wint . . .') en zelf heb ik het al verschillende keren herontdekt. En toch komt dit besef telkens opnieuw en steeds intensiever terug. Een heel jaar lang ben ik er in India eigenlijk mee bezig geweest, in de Yoga, die niets anders is dan ontdekking en ontwikkeling van die binnenwereld, en toch is het weten van die binnenwereld nog geen verworven bezit geworden. Ik moet haar telkens weer herontdekken. We hebben blijkbaar maar een beperkt bewustzijnsvermogen. We zijn ons meestal maar bewust van één van die twee werelden: óf de buitenwereld óf de binnenwereld. En het blijkt een toer ze bij elkaar te krijgen. Nu ik door omstandigheden hier in Quetta weer eens duidelijk

op mijn eigen binnenwereld teruggeworpen word, lijkt het erop dat de studie van de twee werelden samen nieuwe perspectieven kan openen. Daarom zal mijn opgave nu worden: een dubbele observatie en analyse, van de buitenwereld van het Platteland in verhouding tot wat ik van de Stad weet, en idem van mijn interne Stad en Platteland, met de bijzondere opdracht na analyse tot synthese te komen. Het is wel tekenend dat ik nog maar bij artikel twee van mijn geloofsbelijdenis ben. Eigenlijk ben ik de hele reis al met die twee werelden aan het knutselen, maar het valt me nu ineens veel duidelijker op. En ik zie het niet als een aardigheidje dat ik hiermee bezig ben maar als een levensnoodzaak. Want dit Pakistaanse Platteland stelt allerlei vragen aan je religieus- en priester-zijn, waarop het antwoord, hoogst waarschijnlijk, niet in die buitenwereld zelf gelegen is. Dat kan alleen in de binnenwereld liggen, vermoed ik, of liever, in de juiste verhouding tussen die twee. Als ik dus met één van de twee niet klaar kom, lukt me dat met allebei niet. En misschien moeten we dit ook omdraaien: er lopen zoveel mensen stuk op dit land - en niet alleen hier - omdat de juiste nadruk of de juiste verhouding ontbreekt. Maar dit is een te vroege en gevaarlijke hypothese. Al voel ik er alles voor. In elk geval denk ik dat als de binnenwereld niet mee-resoneert je vastraakt met je religieus- en priester-zijn. Dan houd je de buitenwereld over en dan is het niet duidelijk waarom je niet beter sociaalwerker kunt worden.

Oeroud is dit probleem natuurlijk. Het is gewoon het oude 'contemplatie-actie'-probleem. Het gaat er ook niet om hoe oud het probleem is, maar hoe nieuw (= persoonlijk) mijn oplossing, of wellicht de oplossing van een bepaald tijdperk of van een cultuur. Het is het probleem dat we met alle paradoxen hebben: we kunnen ze nooit allebei gelijk beleven en kiezen er, bewust of onbewust, steeds maar één pool van uit: buitenwereld óf binnenwereld, actie óf contemplatie, transcendentie óf immanentie, God óf mens, traditie óf vernieuwing. Dat zijn natuurlijk altijd he-

resieën, keuzen, naar één van beide polen. Alleen: waar is het archimedische punt waar de tegenstelling is opgeheven en waar je niet meer heretisch hoeft te zijn. Volgens mij benadert Sri Aurobindo's 'bovenbewuste' dit punt nog het meest. Het moet een geestelijk punt zijn, want Geest is dat-gene (degene) die juist dit soort tegenstellingen overbrugt en de polariteiten verbindt. Theoretisch is me dat wel duidelijk, maar hoe geef je dat nu praktisch, persoonlijk en sociaal, vorm?

Het onderzoek naar het binnenwerk zal zich dus moeten gaan concentreren op het bewuste en wat daarmee samenhangt, wat er vóór en er voorbij ligt, er onder en erboven. Het objectief observeren van de buitenwereld kan ik nog niet aan. Dan maar via de ogen van iemand anders. Ik kies Otto, een Nederlandse medebroeder. Hij woont hier al langer en heeft zich aardig ingewerkt in het leven en denken hier. Hij is een 'priester-op-het-kruispunt', op het kruispunt van wegen, van tijdperken, van culturen. Hij is voor mij een symbool van de buitenwereld-observatie en van nog veel meer dingen. Dat is geen degradatie van de levende, tweeëndertigjarige Otto, maar een intensivering. Want je kunt alleen symbool zijn als je ook werkelijk iets bent, niet zoals met de hostie, waarvan je eerst moet geloven dat het brood is om dan te geloven dat het géén brood is. Dat is een ontwaard symbool. Otto is ook het symbool van de cross-cultural worker, de man die, uit een bepaalde cultuur komend, in een heel andere cultuur iets wil doen. Ook het symbool van de moderne missionaris, de man die grootgebracht is in die heel bepaalde cultuur van de rooms-katholieke Kerk, en die nu, al werkend in de vanouds bekende structuren, een nieuwe zingeving moet vinden voor zijn leven. Sinds er geen massadopen meer plaats vinden en iedereen zegt dat bekeren en dopen helemaal zo belangrijk niet is, moet de zin van 'missioneren' ergens anders in gezocht worden. Otto is ook het symbool van de levende jongeman die huis en haard achterlaat en zonder getrouwd te zijn in een andere cultuur moet proberen gelukkig te

zijn en voldoening te vinden voor zijn gewone menselijke behoeften aan geluk. Want Otto is niet van beton. Hij is daarom ook een symbool van die duizenden Nederlanders die ver van huis in kerkelijk verband werkzaam zijn. Hij is ook een symbool van de moderne 'buitenkerkelijke priesters' die het moeilijk hebben met de roomse cultuur, maar die wel een sterk geloof hebben.

Quetta - dinsdag 10 juni

Quetta ligt op een kruispunt van culturen. Het is gesitueerd in een vallei, een kilometer of twee hoog in de enorme bergketens die heel het Indische subcontinent van de rest van Azië afscheiden. Vroeger was het een hele toer dit subcontinent binnen te komen. De gebergten zijn hoog, verlaten, dor en ruw. Er zijn maar een paar passen. Bij Afghanistan is de beroemde Khyberpas, die de autorally Londen-Sydney passeert. Een beetje verder naar het zuiden, net onder Afghanistan, is een andere doorgang tussen Perzië en India, en deze loopt over Quetta.

Volgens sommige geleerden worden de oudste sporen van de menselijke geschiedenis hier in deze buurten gevonden. Archeologieboeken vermelden soms als hoofdstuk één paragraaf één: de Quettabeschaving. Vooral ook is het oud omdat tijdens het drukke stamverkeer in vervlogen eeuwen Quetta altijd een doorgangsplaats geweest is en een ontmoetingsplaats van culturen. Ook stukken van het leger van Alexander de Grote zijn hier langs gekomen. De sporen van zijn tocht zijn pas blootgelegd. Ook alle invallers uit Turkije en Perzië zijn hier de bergketen overgestoken, op zoek naar macht en rijkdom in het Indische rijk.

Uit het westen komt de weg uit Perzië hier aan, die in het oosten naar India loopt, maar ook naar de grote steden van de oudheid: Mohendjo-Daro, Harappa, Taxilla. Naar het noorden gaat de weg naar Afghanistan, ook een woelig gebied met veel trekkende stammen. In het zuiden gaat de weg door de Bolanpas naar Karachi en de zee. Hier, zoals

ook op sommige van de andere wegen, moet je in convooi rijden, want sommige van de stammen hebben nog wilde uitschieters. Op het ogenblik is Quetta nog doorgangplaats voor de wilde stam uit het westen: de hippies en ander 'langharig tuig'. Als 's woensdagavonds de trein uit Zahedan in Perzië arriveert, komen er altijd groepen baarden, spijkerbroeken en rugzakken Quetta bezetten. Niet leuk voor Otto en zijn broeders, want de mensen vragen: is dát jullie cultuur!

Dat is een van de vele kruispunten waar Otto en de zijnen zich op bevinden: het kruispunt van de oude stamculturen die hier nog naar hartelust bloeien, de Indisch-subcontinentale cultuur waarvan Quetta op de uitlopers ligt, de Pakistaanse muslimcultuur sinds de Onafhankelijkheid, en dan de steeds sneller binnenstromende westerse cultuur. Quetta is een vrij overzichtelijke plaats, maar één vallei groot, vrij geïsoleerd van de rest van Pakistan, zowel als van Iran en Afghanistan, en het is spannend als een roman om te zien wat zich hier onderhuids allemaal afspeelt, hoe een en ander botst en hoe hier een nieuwe cultuur uitgroeit. Daar willen Otto en zijn broeders iets aan doen. Als ze konden zouden ze er een richting aan willen geven. Volgens wat voor maatschappijmodellen? Die ze van thuis hebben meegekregen? Of zouden ze de moed opgegeven hebben en randwerkzaamheden verrichten, cultureel en sociaal kruimelwerk? Ik moet daar toch eens achter zien te komen in deze drie maanden. Wat willen ze hier eigenlijk? Dat zullen ze moeilijk expliciet kunnen maken, verwacht ik, want ze staan nog op een ander kruispunt: dat van de vele opvattingen binnen het r.k. geloven. Het oude kerkbeeld bestaat hier niet meer. Toen was het gemakkelijk genoeg, in theorie tenminste: zo veel mogelijk mensen van Quetta dopen. Nu is het moeilijker. Alleen 'ontwikkelingswerk' zou al te eenvoudig zijn als ze er al voor getraind waren. Toch houdt een of andere overtuiging hen op de been, want ze zijn er nog steeds en ze zijn nog steeds ongehuwd.

Vandaag liep Otto vuur te spuwen. Ik heb hem wel vijf keer tegen andere mensen, medebroeders, catechisten, leraren e.a. hetzelfde verhaal horen vertellen, gewoon om zijn gal uit te spuwen. Gaat een van zijn jongens, die notabene nog op school zit, volgende maand trouwen. Een paar maanden vóór zijn eindexamen. De stommeling. Hij is pas zestien. En zij? Vijftien of zo. Als hij nu nog maar even wachtte tot hij zijn examen gehaald heeft, dan kon hij tenminste iets worden. Nu wordt het niets. Hebben ze er met z'n allen jarenlang achteraangelopen, er veel geld ingestoken en er van alles aan gedaan om hem uit het slijk op te vijzelen, en nu laat hij iedereen stikken. Nu wordt het een straatveger, net zoals de meeste christenen hier zijn. De jongens van zijn klas, vooral de muslimjongens lachen zich er naar om. Wat een figuur. Maar praten met zijn vader haalt niets uit. Er spelen motieven mee waar je niet achter komt. Het is met de familie van het meisje allemaal beklonken. Zij kan ook niet langer wachten. Het is geen moetje, maar ze is rijp volgens de familie en dan moet het maar meteen. 'Ik trouw ze niet, geen denken aan,' vloekte Otto. Dat lijkt me nu heilige toorn . . .

'Een van mijn jongens.' Hij heeft er veel. Alle jongens van de school, die tegen het huis hier aangebouwd is, zijn 'zijn jongens'. Zowel christenjongens als muslims. Om daar wat van te maken-slooft Otto zich dag en nacht uit. Vanmorgen ben ik met hem mee op jacht geweest. Daar geniet hij bloeddorstig van. En hij heeft er een sluiptechniek voor ontwikkeld die het telkens weer doet. Als om acht uur de school begint zijn er altijd een stel knapen niet, meestal om onbekende redenen. Dan klimt Otto op zijn motorfiets en gaat op pad. Al gauw laten we dan gebaande wegen achter, want de jongens die het meest spijbelen zijn vaak minder sociaal, en de minder sociale gezinnen wonen in krotten ergens in de stenen rimboe. Dan geeft hij even vol gas en zet de motor af. Geruisloos nadert hij het huis van zijn prooi. Want het geluid van zijn motor is in heel Quetta bekend. Als hij aanklopt op de bouwvallige deur, wil het

nog wel eens het slachtoffer zelf zijn die opendoet en zo in de val loopt. 'Ik ben ziek,' is meestal het excuus. Vaak ook 'ik moest mijn broertje naar het ziekenhuis brengen'. Vorige week hoorden we van het zusje dat de broer ziek was en van de moeder dat de zoon naar het ziekenhuis was met zijn broertje. Ze moeten wel een goede smoes verzinnen, want het feit dat de pater aan de deur komt voor zo'n reden betekent gezichtsverlies en dat is hier iets verschrikkelijks. De jongen van vanmorgen had het aan zijn maag, en dat zou op school lastig zijn, want dan moest hij zich elk half uur excuseren. Dat kan gerust, vond Otto, je komt maar netjes naar school. Maar er is geen praten tegen. En als de jongen helemaal vastgepraat is zegt hij: 'Nee pater, dat begrijpt u niet.' Dat schijnt hier, hoorde ik ook van de anderen, vaak het einde van het liedje te zijn: 'dat begrijpt u niet'. Dan kun je maar beter naar huis gaan.

Sommige ouders hebben het niet erg op die jacht van Otto. Ze vinden dat de kinderen wel hun examen moeten halen, maar elke dag naar school lijkt hun niet zo nuttig. De discipline van de school, en zeker als er met straf gewerkt wordt, kunnen ze helemaal niet verwerken. De buurt waar we vanmorgen op jacht waren is de meest a-sociale buurt van Quetta. Hier heeft pas, vertelde Otto, op alle muren zijn naam gestaan, meestal met de namen van een paar jongens erbij, zijn 'lepels' zeggen ze hier, 'strooplikkers'; dat zijn dan de jongens die wél naar school gaan. Relaties scheppen wil blijkbaar niet per se zeggen; je sympathiek maken.

Quetta - donderdag 12 juni

In de Stad is er een duidelijk generatieconflict. Dat zal geen mens ontkennen. Het botst geweldig en overal. Maar het is een clash binnen één cultuur. Beide partijen horen duidelijk bij elkaar en de clash gaat over - hoewel vaak tegengestelde - waarden die horen bij eenzelfde maatschappij. Hier op het Platteland is er ook een generatieconflict, maar hier

liggen die waarden niét binnen éénzelfde cultuur. Dat maakt de botsing dubbelgroot. De ouders van Otto's jongens zijn echte Plattelanders. Ze leven en denken en doen volgens de traditie daarvan, dat wil zeggen: precies zoals hun groot- en overgrootouders. De zonen en dochters verschillen niet alleen een generatie van hen maar ook een cultuur. Meer en meer komt immers de Stad hier binnen, die uiteraard het eerst de jongere generatie in haar ban krijgt. Uiteraard verstaan de ouders hun kinderen niet meer en uiteraard gehoorzamen de kinderen hun ouders niet meer zo vanzelfsprekend. Vooral de kinderen die wat van het onderwijs geproefd hebben kunnen de oude primitiviteiten niet meer opbrengen. Dit is het probleem dat ik in Otto's verhalen het regelmatigst hoor terugkomen. Doordat Otto een vertrouwensfiguur voor hen geworden is komen ze bij hem met problemen waar ze thuis niet eens over zouden dúrven beginnen, als het al zin had. Of wellicht andersom; omdat hun ouders zo ver van hen afstaan en Otto iets van de Stadswaarden vertegenwoordigt, hebben ze hem tot hun vertrouwensman gemaakt. Nadat hij enkele jaren vertrouwen uitgestraald heeft komen nu, tot zijn grote vreugde, zelfs muslimjongens naar hem toe om ook hun meest intieme dingen te bespreken. Dat is een enorme stap voor ze want in aanzet stellen ze zich daarmee buiten alles wat vele generaties voorouders dierbaar is en was. Een groot percentage van Otto's priesterfunctie is dan ook 'plaatsvervangend oor' zijn.

Ziarat - zondag 15 juni

Ziarat ligt nog veel hoger in de bergen dan Quetta, naar het noorden, op vijfenzeventighonderd voet hoogte in de Suleimanrange. Voor Otto is het een begrip, want al zes jaar lang gaat hij elke vakantie er met zijn jongens op kamp. Volgende maand wéér. De voorbereidingen zijn al druk op gang. Dat is niet zomaar een kamp, het is een gebeurtenis. Dan breken er allerlei cultuurconflicten los of

vinden ze een oplossing. Het is de enige keer in het jaar dat de jongens zich uit hun traditionele milieus losmaken en gewoon zichzelf kunnen zijn. Vorige week zondag ben ik met Otto meegeweest op een weekend voor kleinere jongens, elf stuks, in Baleli, een valleitje vlak bij Quetta. Als je de families van de jongens ziet dan is het echt oosters, Plattelands, primitief, traditioneel. Maar als je de jongens meemaakt op zo'n weekend dan is er geen enkel verschil met Hollandse jongens: even vrij en spontaan en jongensachtig als ik op alle welpen- en verkenners- en verwaarloosde-jeugdkampen heb meegemaakt. Waaruit voor mij weer eens de conclusie volgt dat het geheel en al, helemaal en totaal om de milieus gaat. Wat Otto doet met zijn jongens is: de mogelijkheden die in de jongens zitten en er thuis niet uitkomen een kans geven. Ze leren denken, leren leven, vrij leren zijn. Het Ziaratkamp is voor ouderen, en voor dezen is zo'n ondervinding van vrijheid blijkbaar nog enerverender. Van de week was Otto verschrikkelijk blij, want er waren weer twee muslimjongens die hier niet eens op school zijn komen vragen of ze dit jaar ook meemochten. Dat betekent veel. Dat betekent dat ze Otto vertrouwen. En dat betekent dat het vertrouwen dat Otto in zijn jongens stelt overkomt.

Gisteren, op het hoogste punt tussen Quetta en Ziarat, op tweeëntachtighonderdentwintig voet, dus bijna drie kilometer, terwijl de kokende motor stond af te koelen, heb ik een van de wegen naar de binnenwereld herontdekt. Ik denk dat er vele wegen zijn van en naar de binnenwereld, maar een heel goed begaanbare en zeer efficiënte is de ademhaling. Het in de hand krijgen van de adem werkt meteen in op het bewustzijn. Dat weet ik allang, maar heb het gisteren weer eens herontdekt. Nu die ontdekking weer eens serieus nemen, anders moet ik het over een poosje wéér gaan ontdekken. De Lom Bilom lukt maar vijftien seconden, dat betekent dus twee ademhalingen per minuut. Zelfs dát werkt al. Verruimend en zo. Het viel me gisteren weer op dat ik, ondanks de prachtige bergtocht en alles

wat we onderweg meemaakten, toch eigenlijk alleen de dingen intensief ervaren heb tijdens die ademhalingsoefeningen op die bergtop. Alsof je méér leeft. Je neemt dan pas de dingen goed op. De verklaring zal wel zijn dat ik voor de rest, gewoonlijk, buiten mezelf leef, en tijdens die ademhaling binnenwereld en buitenwereld op elkaar afstem. Dan leef je pas.

Quetta - vrijdag 20 juni

De buitenwereld hier is ook niet alles. De laatste dagen is het verschrikkelijk heet, benauwend en vooral stoffig. Tegen de middag steekt een hete wind op die pakken stof van de bergen meevoert. Vandaag moest ik het licht van de scooter aansteken, zo donker was het. Het maakt je loom en moe en je verliest alle initiatief.

Vandaag onder het toeziend oog van mijn leermeester Mohammed Alí, die me elke dag een uur bezig houdt, de Urdu-grammatica beëindigd. Morgen beginnen we te lezen. Ik ben maar vast begonnen met behulp van een paar jongens uit de buurt. Het is nu nog een kwestie van veel lezen. Volgens Mohammed Alí hoef ik niet meer naar de taalschool in september, want na drie maanden studie hier ken ik het wel. 'De krant lezen?' 'Ja.' 'Een boek?' 'Ja.' 'Een speech afsteken?' 'Ja.'

Ik kom weer wat in het Yogaspoor terecht. In Ziarat ontdekten we dat moeder-overste van het convent in Quetta, onze gastvrouw in Ziarat, dezelfde interesse heeft. Nu praten we er regelmatig over. Ik heb een paar boeken over Yoga van haar te leen, van Yogi Ramacharaka. Al bladerend ontdekte ik ineens dat mijn aandacht aan het verschuiven is van de Hatha-Yoga, de fysieke Yoga, naar de Raja-Yoga, de bewustzijns-Yoga. Voor Hatha moet je je expliciet vrijmaken en daar komt het maar niet van. Raja is meer een manier van doen en denken en bewustzijn en moet eigenlijk in het gewone werk gebeuren, niet ernaast.

Het is wel verschrikkelijk hard nodig tot enig geestelijk inzicht te komen, want steeds meer blijkt hoe moeilijk het is uit de brokstukken van de oude religiositeit een nieuw zinnig geheel op te bouwen. De mensen die hier wonen en werken krijgen daarbij ook niet veel steun dan wat panieken en kritiekstukken in Nederlandse tijdschriften. Hiermee en met de opwekkingen tot sociaal engagement kun je nauwelijks je leven vullen. Het gevaar is dan dat je doorhobbelt in het spoor waarin je eenmaal zit, niet uit religieus enthousiasme, maar om het 'wat dan?' Het is een binnenwereldprobleem, niet een buitenwereldprobleem. In Nederland zijn zoveel mensen die naar ontwikkelingslanden willen om tenminste iets te doen. Hier zitten ze midden in de ellende, daar mankeert het niet aan. Maar waarhén te ontwikkelen, en wat?

Er zijn vier typen mensen:

- Plattelanders op het Platteland: zij die op het Platteland leven ook wat betreft hun binnenwereld, bewustzijn enz., die leven in hun eigen achtergebleven ontwikkelingsgebieden, in hun woestijnen, verlaten bossen etc.;
- Stedelingen op het Platteland: in India heb ik er ontmoet, hier nog nauwelijks;
- Plattelanders in de Stad: volop;
- Stedelingen in de Stad: dat is misschien nog het aller-moeilijkste, in de Stad je binnen- en buitenwereld netjes op elkaar af te stemmen.

Ik ben steeds blijer met mijn privé-herontdekking van die tweede wereld: de binnenwereld van de mens. Hoewel ik er nog niet zoveel mee kan doen zie ik van hieruit toch een aantal lijnen lopen die wat helderheid scheppen. Vooral dat we zonder enig begrip van die tweede wereld en van enig idee van de verhouding van Stad en Platteland binnen onszelf, met het probleem van de religiositeit en de religieuzen helemaal in een soort sociale mist blijven zitten. In de Kerk is men zich natuurlijk altijd van die binnenwereld bewust geweest en alle ritén, gebeden e.d. zijn vormgevingen in de buitenwereld van processen in de binnenwereld.

Alleen zijn ze soms hun band met de binnenwereld gaan verliezen en zijn ze verzelfstandigde, buitenwereldse dingen geworden. En dan kun je liturgie, brevier, devoties, gezagsverhoudingen etc. net zo goed afschaffen, want ze beantwoorden niet meer aan hun bedoeling. Wel moeten we dan nieuwe wegen vinden om iets van die binnenwereld in de buitenwereld uit te drukken, waar en wanneer nodig. Het hele religieuze leven - en het priesterschap -, zoals trouwens ook het christelijk leven van iedereen moet zo'n buitenwereldse uitdrukking zijn van binnenwereldse waarden. In de hoop dat de twee werelden dan op elkaar afgestemd raken, want de werkhypothese is dat elk van beide werelden zonder de andere een schijnwereld is.

En dat is plotseling een lachertje: 'binnenwereldse waarden', wat zijn dat toch? De moderne theologie is er helemaal op gebaseerd. Maar het zijn toch niet alleen maar waarden binnen de buitenwereld? Want dan zouden ze op een of andere manier juist staan tegenóver de waarden binnen de binnenwereld. Zou je zonder deze kunnen? Ik denk dat we het nu eens zouden moeten gaan hebben over 'waarden binnen de buitenwereld' en 'waarden binnen de binnenwereld'. Met alleen het eerste zijn we binnen de kortste keren gedesillusioneerd, zeker in een land als Pakistan, maar ik vermoed in de Stad net zo goed.

Quetta - zondag 22 juni

Een mooie, typisch Indische samenvatting van mijn herontdekking van wat ze daar al drieduizend jaar weten: 'Voor dat de mens probeert de geheimen van het universum-buiten-hem op te lossen, zou hij het innerlijk universum moeten be-meesteren, - het rijk van het zelf. Wanneer hij hierin geslaagd is dan mag hij, en moet hij, verdergaan en de uiterlijke kennis vergaren, maar dan als een meester die de geheimen opeist, en niet als een slaaf die bedelt om de kruimeltjes van de tafel van de kennis.' (Yogi Ramacharaka, A series of lessons in Raja-Yoga, Taraporevala, Bom-

bay, 1966, p. 10.) Hier zit al iets in van de verhouding tussen de twee werelden. Met alléén de binnenwereld, zoals in India nog al eens gebeurt, kun je wel voor jezelf gelukkig worden, maar stel je je buiten de mensheid en haar geschiedenis. Met alleen de buitenwereld leef je maar half en is het geluk als gras dat 's morgens opkomt en 's middags weer verdort. Maar de juiste verhouding is ook niet gemakkelijk te vinden.

Otto heeft deze week toezicht gehouden bij de staatsexamens. Dat vreet hem gewoon op, zoals trouwens voor velen, en niet alleen voor buitenlanders, het onderwijssysteem hier een voortdurende ergernis is. Men probeert nog al eens examinatoren of toezichthouders om te kopen. Dat probeerden ze bij Otto ook. Maar hij vindt het misdadig, want wie een ingenieursexamen koopt bouwt een brug die na twee jaar instort, wie een doktersexamen koopt is een gevaar voor zijn patiënten. Daarom is Otto onverbiddelijk en hij gaat als een briesende leeuw door de examenhal waar zo'n honderdtwintig jongens zitten te zweten. Hij spaart niemand, ook zijn eigen jongens niet, als ze spieken. En dat wordt hier zeer intensief en kunstzinnig gedaan. De mensen hebben hier allemaal een goed geheugen, en het onderwijssysteem richt zich meer op dit vermogen dan op het denken. Op examens wordt nooit nieuwe stof gevraagd, alleen maar dat wat in de over het hele land verplicht gestelde boeken staat. Zelfs daar hebben ze moeite mee en ze komen naar het examen ruim voorzien van alle antwoorden, op blaadjes, op hun dijen, op hun kleren, in hun sokken. Onverbiddelijk brengt Otto de ongerechtigheden aan het licht, tot heil van het onderwijsniveau van Pakistan en van toekomstige slachtoffers van de frauduleus geslaagden. Er wordt trouwens wel meer geklaagd over het onderwijssysteem. Pakistan heeft voor de keuze gestaan: óf onderwijs in de diepte voor een elite van jongens, óf in de breedte voor zoveel mogelijk kinderen. Ze hebben voor het laatste gekozen, met alle kwalijke gevolgen van dien. Het moet dus zo simpel mogelijk gehouden worden. Voor de

Pakistaanse leraren is dat geen toer, want er zijn er die zelf ook zo aan hun diploma gekomen zijn. Het voorgeschreven leerboek moet er dus ingepompt worden en de jongens slagen. Van de oude stof die op de examens gevraagd wordt mogen ze uit de vijftien vragen er vijf of zo kiezen. Hiervan moeten ze dertig percent goed beantwoorden, dan slagen ze al. En nog zakt bijna de helft. Dat is haast geen werken op die manier. Het onderwijs past zich aan bij de trends in de cultuur die meer op traditie dan op het zelf-denken gericht is.

De stof zelf schijnt ook nog al eens verdund te zijn. Het onderwijs is ingeschakeld in het proces van identiteitsopbouw van het land. Die identiteit als land, en wel als muslimland, weegt zo zwaar dat de waarheid er wel eens aan ondergeschikt wordt gemaakt. Uit alle vakken komt bijvoorbeeld de goedheid, grootheid en wijsheid van de muslims naar voren. Op een of andere manier hebben zij Amerika, de elektriciteit en de atoombom ontdekt. Ze verliezen ook nauwelijks een oorlog. Wat er verder in de wereld gebeurd is is irrelevant. Aardrijkskunde beperkt zich, ook op de middelbare school, tot Pakistan. Na tien à twaalf jaar weten ze dan wel ongeveer welke drie soorten rijst er rond Lahore groeien, maar Denemarken blijft de hoofdstad van Londen. De buitenwereld is ook niet alles . . . vooral voor onderwijsdeskundigen die wel willen maar niet kunnen. Op het examen zag Otto een jongen deze vraag beantwoorden: geef de verleden tijd van 'to rise' en maak er een zin mee. De jongen schreef: 'Rose; the rose is a beautiful flower'. L'important c'est la rose!

Quetta - maandag 30 juni

Al veertien maanden loopt Otto voor niets twee maal per dag naar de brievenbus. Dat is dus ruim achthonderdmaal voor niets geweest. Zijn werk onder de jongens vraagt een meer gestructureerde opzet, een soort tehuis. Waar de jongens uit de stad elkaar en Otto kunnen ontmoeten en waar

ook een groep van ongeveer vijftig jongens kan wonen. Velen kunnen eenvoudig niet boven hun traditionele milieu uitkomen als ze in hun eigen omgeving blijven. En wat Otto met veel moeite opbouwt wordt thuis weer ongedaan gemaakt. Ook de studie lijdt er bij sommigen onder als ze thuis blijven zitten, met acht, tien of twaalf mensen in één klein kamertje. Alles wijst allang op een oplossing: er moet een instituutje komen. Het land ervoor heeft hij al, op een mooie plek in de stad. Toen hij vorig jaar op vakantie was heeft hij de plannen en tekeningen er bij 'Misereor' in Aken (de katholieke organisatie die de opbrengst van de vastenacties e.d. beheert) doorgekregen, met alle verzekeringen dat het zeer spoedig voor elkaar zou zijn. Otto wilde erop blijven wachten en niet weggaan voor alles rond was. Maar nee, hij kon gerust gaan, het was al rond. Dat is veertien maanden geleden. Niet alleen Otto wacht van dag tot dag, maar ook enkele honderden jongens. Waarop? Op Godot? Gebrek aan communicatie met het achterland is een van de hardste kanten van het missionarisleven, des te meer voelbaar omdat ze in alles afhankelijk zijn van de thuisbasis. En dan dat beroerde geld. Zonder geld kunnen ze nu eenmaal niet veel beginnen. En het geld is er niet en het komt maar zo moeilijk. Veertien maanden is lang als je van dag tot dag wacht. Het ontnemt je je initiatief en vertrouwen. Vooral als je op al je brieven geen enkel antwoord krijgt. Helemaal niets.

Quetta - maandag 7 juli

Ze beginnen in Pakistan met dezelfde grapjes als waarmee ze in India en Ceylon en zoveel landen al enige jaren bezig zijn: steeds snellere en meer uitgebreide nationalisatie van scholen. Voorstellen voor een nieuwe onderwijspolitiek zijn vandaag in alle kranten gepubliceerd. Een aantal van de klaarblijkelijk zwakke kanten wordt algemeen aanvoeld en deze voorstellen nodigen uit tot reacties van heel het land zodat in september of zo werkelijk verbeteringen kun-

nen worden aangebracht. De tendens van nationalisatie staat weer in verband met de eigen identiteit van Pakistan als muslimland. Dit zou wel eens kunnen betekenen dat er scholen ontnomen gaan worden aan hen die misschien wel niet tégen de islam zijn maar toch ook niet de allesovertreffende menselijkheid, actualiteit en opvoedende waarde van de islam preken. Vooral scholen met buitenlandse leidingen konden het wel eens moeilijk gaan krijgen, omdat, ook al volgens het onderwijsrapport, deze mensen de Urdu-krant niet lezen, de heldendaden van de islam niet eens kennen en grote dichters als Iqbal niet gelezen hebben. Dat is soms ook wel zo. We zullen dus gedwongen worden tot ingrijpende maatregelen. Temeer daar we nog steeds een aantal scholen runnen met buitenlandse leiding. Hier in Quetta wel drie. Het streven is om ook Engels als voertaal eruit te krijgen en overal Urdu in te voeren. Mij is wel duidelijk dat ik mijn Urdustudie niet mag opgeven voor ik in het Urdu kan dromen.

Dezer dagen is er voor Otto eindelijk, na veertien maanden, bericht gekomen. Rond oktober zal hij kunnen gaan bouwen.

Begin augustus hebben alle franciscanen van Pakistan in Karachi een studieweek, waar de hele situatie van christendom, Kerk en orde in deze bepaalde maatschappij weer eens doorgepraat zal worden. Als je op verschillende plaatsen eens gaat overleggen en luisteren, wordt je steeds duidelijker hoe vaag en verward de situatie is. Ik zie drie groepen op het ogenblik - drie typen van broeders die elk hun bestaan en hun werken funderen op een soort geloofsbelijdenis. De eerste groep gelooft ongeveer letterlijk wat een of ander concilie heeft uitgedrukt in de twaalf artikelen van het geloof: 'Ik geloof in God de almachtige vader, schepper van hemel en aarde' enz. De tweede groep gelooft dit ook wel maar zit er toch wat mee. Hun belijdenis komt volgens mij - wellicht onbewust - hierop neer:

1. Ik geloof in God; maar wie of wat dat is, is me niet zo duidelijk.

2. Ik geloof in Jezus Christus. Hij is zeker een groot mens geweest.
3. Ik geloof dat de bijbel ons heel wat te zeggen kan hebben.
4. Ik geloof dat de Kerk aardig vastzit.
5. Ik geloof dat ze er wel bovenop komt.
6. Ik geloof niet in de Kerk als institutie.
7. Ik geloof dat ik ondertussen mijn mensen niet in de steek mag laten.
8. Ik geloof dat er wel iets nieuws uit de chaos kan groeien.
9. Ik geloof dat we als religieuzen, eventueel franciscanen, de mensen wel iets te zeggen kunnen hebben.
10. Ik geloof dat we moeten proberen goede mensen te zijn.
11. Ik geloof dat gebed en sacramenten zin hebben voor zover ze uitdrukken wat we als gelovende mensen aanvoelen.
12. Ik geloof meer in vrijheid dan in dwang, meer in overleg dan in autoriteit enz.

Een derde groep heeft zijn geloofsbelijdenis nog in aanbouw. Die ziet alweer iets dagen, meestal zonder het onder woorden te kunnen brengen. Daar reken ik ook mezelf onder. Het is inderdaad allemaal nog maar in ontwikkeling. Deze week ben ik vrij druk geweest met het in kaart brengen van de binnenwereld, als voorwaarde voor het opsporen van de 'binnenwereldse waarden'. En dat is weer noodzakelijk voor ik verder kan bouwen aan mijn geloofsbelijdenis.

Vorige week heb ik een wekker gekocht en nu heb ik weer een hele week lang, elke ochtend trouw, mijn oude Yoga-oefeningen gedaan. Het werkt nog meer psychisch dan lichamelijk, namelijk het feit dat je ermee bezig bent is iets dat de hele dag in je blijft hangen en dat op een of andere manier doorwerkt. Het lijkt een zeer effectieve weg naar binnen.

Zaterdagmiddag vier uur, twaalf mijl buiten Quetta op een rotsblok met uitzicht op het beroemde Urakdal waar ik ook nog nooit van gehoord had. Hete zon, felle wind, een graad of zesendertig Celsius. Overal rondom bruine, grauwe, vale bergen, beneden in de vallei wat groen, want ergens is er een stroompje water. Echte plattelandsbergen. Verder niets. Aan buitenwereld is er weinig materiaal hier, in deze verloren uithoek van Azië. De buitenwereld kan alleen als materiaal dienen voor de binnenwereld. En als coulissen waartussen ik nu vandaag mijn binnenwereld wat in kaart wil gaan brengen. Ik loop al weken reisgidsen van de binnenwereld na te slaan en erover te broeden. Wat betekent het nu precies dat ik de thematiek van de Stad en Platteland op mijn eigen binnenwereld ben gaan toepassen. Beide begrippen hebben daardoor voor mij een heel andere betekenis gekregen die ik nu moet gaan preciseren.

Mijn binnenwereldkaart is weer een werkhypothese, of misschien wel een geloof-en-werk-hypothese. Er zal nog wel heel wat aan moeten veranderen, want er zijn nog steeds onontdekte gebieden, waar niet of nauwelijks mensen geweest zijn.

Ik kijk naar binnen. Wat zie, voel, vermoed, geloof, hoop ik? Aan de buitenrand van mijn binnenkant voel ik duidelijk mijn vegetatieve gordel. Ik zit er spijs te verteren, adem te halen, allerlei bewuste en onbewuste lichamelijke processen te volvoeren. Alle vitale functies worden hier afgewerkt. Ik kom er dagelijks, in de vegetatieve gordel, ik woon er eigenlijk voortdurend met een deel van mijn ik.

Ik heb een pas om het aangrenzende land te betreden, wat ik dan ook regelmatig doe. Het is het (Platte-)land van instincten. Ze wonen er allemaal. Het is een groot land, met veel steden, dorpen, provincies. Ik kom in de meeste ervan. Al mijn passies zoek ik er regelmatig op. En mijn verlangens en gevoelens en ambities en afkeren en liefdes. Het is er meestal burgeroorlog en je wordt er niet beter van, van

zo'n bezoek, maar heimwee drijft me er toch steeds weer heen. Ik ben wel niet altijd helemaal mezelf als ik hier op bezoek ben, want ik duik op een of andere manier onder de drempel van mijn bewuste. Mijn onbewuste bewustzijn is koning in mijn land van instincten. Geen erg beste koning want er is nogal eens paleisrevolutie. Dat vind ik - natuurlijk ook weer onbewust - een prettig gevoel. Dan betrap ik mezelf op leedvermaak.

Heel vaak ben ik in het aangrenzende bevriende land. Het land van gewoonten. Met het land van instincten is dit het grootste gebied van mijn Platteland. Het is overbevolkt. En dagelijks komen er nog zoveel gewoontemannetjes bij. Het is haast niet te beperken. Ik ben het weer niet helemaal zelf die hier dagelijks op bezoek kom, want ik ben de grens nog niet over of ik duik onder in de massa. Het is een lui-lekkerland. Je hoeft er niet te denken. Dat is al voor je gedaan. Je hoeft ook niet over anderen te oordelen. De oordelen liggen al vóórgegeven. Ze noemen hier de oordelen dan ook vóór-oordelen. Je doet hier eenvoudig net of anderen net zo zijn als jezelf bent of liever zoals je zelf zou willen zijn - of juist niet. Alles gaat hier vanzelf. Je doet eenvoudig net als je groot- en overgrootouders. Voor zover je denkt doe je het in patronen en dogma's, zeer eenvoudig en rechtlijnig. Heb je een eigen idee dan zetten ze je wel het land uit. Het is een zeer religieus volkje dat ik hier tegenkom, hoewel zeer conservatief. Uiteraard, anders zouden ze hier niet wonen. Zowat heel Pakistan kom ik hier tegen, want alles is voorgegeven. Je volgt eenvoudig de rechte, erkende paden. Het is een land van Autobahnen. Er is veel minder oorlog dan in het land van instincten. De gewoonters zijn er veel te lui voor. Geef mij de instincters maar!

Het is van hieruit zeer moeilijk het volgende (Platte)land in te komen. Er ligt een geweldig rotsmassief tussen (hoewel het nog steeds Platteland is), en er zijn maar een paar passen. En vliegen is duurder dan je denkt. Het is het land van gedachten. Vrij dun bevolkt. Het is ook wat ijl wonen, het

ligt al aardig hoog in de bergen. Er is een geweldig misverstand in dit land. Vele inwoners, bijna allemaal, denken dat ze in de Stad van de mens wonen. Arme zielen. In Oost-Berlijn heb ik eens een plattegrond van Berlijn gezien, waarop ten oosten van de muur huisjes en straatjes en kleurtjes stonden en westelijk van de muur helemaal niets, wat groene plekjes met koetjes. Vanwege de propaganda was verder alles gewoon weggelaten. Dit soort streken halen die gedachtenlanders ook vaak uit. Maar dat dit land het laatste en hoogste is geloven ze echt. Ze denken ook dat God dood is, ze hebben hem zelf doodgedacht. Vaak denken ze ook terecht groots over zichzelf. Het aftellen voor de eerste maanlanding is gisteren begonnen. Dat is gedachtenwerk. Daarom is het jammer dat er niet meer emigratie plaats heeft vanuit de aangrenzende landen naar het land van gedachten. Van de andere kant is het ook jammer dat sommige gedachters hun land zo hoog hebben dat ze er ook nog op vakantie gaan. Er moest meer reclame gemaakt worden voor de groene gordel e.d. Je wordt er meer all-round van. Het grote misverstand dat dit land, hoewel meer ontwikkeld dan de rest van het Platteland, wat zielig maakt is de gedachte dat het de Stad is. Er ligt ook inderdaad een verschrikkelijke bergketen tussen dit stuk Platteland en de Voorstad. Daar lopen er veel vast. De Voorstad van de Mens is heel dun bevolkt. Ik weet er ook niet veel van want ik ben er maar af en toe een ogenblik geweest. Ik ben er wel een paar bekenden tegengekomen. Het is het land van de inzichten. Het is er zonnig, licht, vrij. Niet dat sombere van het land van gedachten en dat frivole van de andere landen. Het zijn blijde mensen die er wonen. Er zijn veel vakantiegangers. Nauwelijks zakenbezoekers. Ze hebben wat, die mensen, je kunt het aan hun gezichten zien. Het moest alleen niet zo moeilijk zijn er te komen. Ik zou er willen wonen, ik houd van de Stad. Ik kreeg te horen dat ik er nog niet rijp voor ben. Blijven proberen maar. Het is geen Platteland meer, het is veel verder ontwikkeld. Niet oppervlakkig, maar functionerend op veel

diepere niveaus. Het is er mooi. Veel kunstenaars komen er langs. Er is een grote export van kunstwerken en geniale geschriften. De bijbel en de koran en de veden zijn er ook gewrocht. Ze worden druk geëxporteerd, maar je kunt ze eigenlijk alleen verstaan in hun context, in hun 'Sitz im Leben'. Die is hier in dit land. Als ze geëxporteerd worden zijn ze nog warm. Zo gauw ze het land van gedachten binnenkomen koelen ze onmiddellijk af. Uiteraard, want ieder land heeft zijn eigen klimaat, zijn eigen wetten, zijn eigen gebruiken, zijn eigen schoonheid. En die mag je niet door elkaar gaan halen. Ze hebben ook allemaal hun eigen taal. Daarom verstaan de gedachters de inzichters ook nooit, en de gewoonters snappen er helemaal niets van. Daarom begrijp ik mezelf vaak ook niet. En het is weer net als in de buitenwereld: de stedelingen hebben meer mogelijkheden om het platteland op te zoeken dan de plattelanders om de Stad op te zoeken. Ze komen trouwens zelden op het idee. Als je het Platteland voor Stad neemt heb je geen Stad meer nodig.

Maar het land van inzichten is niet het einde. Het is maar Voorstad. De inzichters weten dat. Ze zijn ook eigenlijk allemaal op weg naar de Stad. Ze zien haar al liggen. Het is een vrij kleine stad, maar eindeloos mooi, zeggen ze. Het is de Stad van het weten. Het is er vrede en licht. Conflicten komen de hoge bergen tussen Platteland en Stad nauwelijks over en wat er doorkomt slijt af in de Voorstad. De mensen hebben geen twijfels. Ze zien, ze weten. Het geheim van het leven, van liefde, van eenheid. Er hangt een heel eigen Geest. In het midden woont God. Hij heeft geen tempel nodig, want Hij heeft niets te verbergen. Er is ook geen kunstlicht in de Stad van de Mens, want God is zelf haar zon.

Quetta - zondag 20 juli

Als dit allemaal waar is, voorzover een werk-hypothese lan

'waar' hoeft te zijn, moet een aantal zaken waar ik anders geen heldere kijk op kan krijgen een duidelijke plaats krijgen in de theorie. Eens kijken of ik zomaar zeven 'gevolgen' kan opsommen die direct uit de werkhypothese voortvloeien.

1. Ik heb zes bewustzijns, of liever: in elk van mijn landen heb ik een ander bewustzijn. Zo ook met mijn 'ik'; ik kan ermee van het ene naar het andere land trekken. Het vermogen met mijn bewustzijn in mijn Stad te wonen ligt ergens in mij opgevouwen. Ik zou methoden kunnen ontwikkelen het 'open te leggen', eventueel open te breken. In de eerste drie landen heb ik een sluimerend bewustzijn, dat zich net onder de drempel bevindt. Gedachten wijzen op een - minstens gedeeltelijk - wakker bewustzijn. Maar echt ontwaakt zal het wel pas zijn zogauw je je Stad binnengaat.

2. In de verschillende landen worden andere talen gesproken, hetgeen de discussie in mijzelf en ook tussen de mensen onderling moeilijk maakt. Voor een gewoontemens is een gedachte of een inzicht niet te begrijpen, ook al denkt hij soms dat hij het vat. Een mooi voorbeeld, vind ik, wordt gegeven in de verklaring van de Nederlandse religieuze oversten over het celibaat, waarin ze zeggen dat het alleen gebaseerd kan zijn op een ervaring of inzicht, en dat iedere praktische verklaring vastloopt. Spirituele zaken zoals het celibaat kunnen blijkbaar alleen verstaan worden door bewoners van het land van inzichten. In de omringende landen blijf je tasten naar de zin en wordt het vaak onzin. Voor instinctlanders is het belachelijk, voor gewoontelanders zinloos, voor gedachtenlanders onbegrijpelijk ('voor de joden een ergernis, voor de Grieken een dwaasheid'). Wellicht dat voor inzichters zelfs een waarde als het celibaat, om maar een voorbeeld te noemen, zich voegt in een vanzelfsprekend patroon van waarden, gebaseerd op enkele basisinzichten die, omdat ze nog niet tot de Stad van het

weten horen, de bijklank van hoop houden. In elk geval sterk genoeg om er je leven aan te geven.

3. In elk van de landen bestaat een andere Kerk en een andere religie. In het gewoonteland bestaat een traditioneel soort religie, in het gedachtenland een rationeel soort. Het moet wel zo zijn dat godsdienststichters inzichtmensen zijn, misschien wel komen uit de Stad van het weten. Voor hen voegt zich de werkelijkheid, inclusief de diepere lagen, in een verstaanbaar spiritueel patroon. Maar voor volgelingen is het niet zo simpel het in de ijle luchten uit te houden. Daarom komt religie vaak automatisch terecht in meer grondstoffelijke landen, op het Platteland. Het zal dan ook voor andere doeleinden gebruikt worden dan waarvoor het bedoeld was, voor bepaalde behoeftenbevredigingen die uit andere landen stammen. Het kán zelfs een gewoonte worden. Maar vervreemd van zijn eigen vaderland vervreemdt de religie van zichzelf, denk ik. Het lijkt me dat religie juist Stadsleven is, de cultuur, de atmosfeer, het klimaat van de Stad, en dus het eigenlijke, diepste leven van de mens, daar waar hij boven zijn Plattelandssituatie uitgrijpt en tot inzicht of zelfs weten komt, wat heel wat anders en méér is dan denken of kennen. Voor bewoners van de verschillende andere landen zou het een aanwijzing moeten zijn dat er achter de Plattelanden méér ligt, en een weg om er te komen plus het paspoort dat toegang geeft.

4. Uiteraard ligt er een zeer duidelijke band tussen binnen- en buitenwereld. De mens ziet buiten wat hij binnen ziet, hij is buiten bewust waar hij binnen bewust is. Is hij van binnen een Plattelander dan is hij het buiten ook. Komt hij binnen verder, wordt hij een Stedeling of Voorstedeling dan moet dat buiten wel te merken zijn, wat klopt met de feiten, want mensen die iets 'gezien' hebben hebben ook wat te vertellen. Die trekken op een of andere manier aan. Duidelijk is dat bij de Indische yogis, die zich jaren in eenzaamheid afbeulen, maar die áls ze eenmaal Stedeling geworden zijn, weer naar buiten treden. Dan zijn ze een soort

magneten: de mensen komen naar hen toe omdat ze God in hen herkennen en dus hun eigen Stad, tot rust komen of hoe ze het ook uitdrukken. Er heeft iets van een herkenning op diep niveau plaats.

In traditionele milieus leven veel gewoontelanders. De buitenwereld bepaalt dus ook zeer sterk de binnenwereld. Echt traditionalisme maakt het voor een individu ook wel zeer moeilijk tot eigen gedachten, laat staan eigen inzichten te komen. Dat mag niet, dat doet men niet. In de Stad, waar veel onderwijs is en op de zelfstandigheid ingespeeld wordt, gaat het om gedachten en denken. We hebben ons in het westen, in de Stad, net ontworsteld aan de gewoonten, we zijn vrij geworden van systemen, dogma's en andere leef- en denkgewoonten. Nu zijn we gedachtenlanders geworden en redeneren alles wat vast zit los. Al kunnen we ook wat, ongetwijfeld. De minder gelukkige landen zijn met spoed methodes aan het importeren om de mensen aan het denken te zetten. De karikatuur daarvan is de overmaat aan B-vakken, de suprematie van de techniek, een uitstekende uitweg uit gewoontenland, maar een gevaar voor de verabsolutering van denkland. Dan krijgen we de Oost-Berlijn-karikatuur, met de witte kaart van de andere kant van de muur.

5. Je zou volgens deze werkhypothese geen enkel land mogen uitsluiten, zeker ook niet de Stad, maar ook geen enkel land mogen verabsoluteren, zelfs niet de Stad. Net zo goed als in de buitenwereld nationalisme belachelijk en bekrompen is, is binnenwerelds nationalisme ook niet bevorderlijk voor de volledige uitgroei van de mens. Je zou juist wereldburger moeten zijn, tot een statenfederatie moeten komen waarbij je zonder grensproblemen van je Platteland naar je Stad en andersom kunt trekken. Het zou een geïntegreerde wereldkaart moeten opleveren waarbij niets buitengesloten, maar alles ingesloten is.

Vandaag zetten we voor het eerst voet op de maan; iedereen, ook hier in Quetta, waar we helaas nog geen televisie

hebben, is er zenuwachtig van. Het voorlopige hoogtepunt van gedachtenland, de bekroning van verschrikkelijk hard denken. Maar als je dan, op je knieën in eerbied voor de tienduizenden Cape-Kennedyers hoort dat huwelijksfrustraties onder diezelfde gedachtenlanders cantinescherts is geworden, zie je weer duidelijker hoe binnenwerelds nationalisme vastloopt. Zoals er niets tegen denken is, maar alles vóór, is er niets tegen gewoonten, maar alles vóór; zo is er nergens iets tegen, maar iets vóór alles als het maar op zijn juiste plaats en in zijn juiste context staat. Anders krijg je de verstrooide professor, de wereldvreemde monnik, de gefrustreerde technicus enz. enz. Het is vanzelf duidelijk welk stuk binnenwereld de leiding zal nemen in de geïntegreerde binnenwereldkaart: het meest ontwikkelde deel en dat stuk dat juist geschikt is om integratie aan te brengen: de Voorstad van inzichten, zolang de Stad nog wat veel gevraagd is.

6. Het kan beroepsdeformatie van mij zijn dat ik godsdienst als het klimaat van de Stad van de binnenwereld beschouw. Maar onlogisch lijkt het me nu toch ook weer niet. Techniek heb ik hoog, maar het lijkt me niet het laatste. Ik ben zeer trots op de prestatie van de astronauten die nu in een parkeerbaan om de maan zitten. Maar als ik mijn eigen maanreis niet kan maken, dichterbij mijn eigen zon, schiet ik er niet zoveel mee op. En dan nog? vraag je, als technische winsten geen psychische winsten worden. Dan vergroot je de kloof tussen de Stadswaarden van de buitenwereld en de Plattelandswaarden van de binnenwereld die zovelen ervaren. Ook tradities kunnen niet het uiteindelijke doel van de mens zijn. Instincten zijn stimulanten, brandstof, werkopgaven, om iets mee te doen, maar geen hoogste doel van de mens. Ik weet echt niets beters. Kunst misschien, maar dat opent ook maar vensters op een onvermoede wereld, op een Stad, waar ik dan ook wel zelf wil wonen. Andere methodes dan religie ken ik niet. Alleen, en nu kom ik gelukkig eindelijk weer eens bij mijn geloofsbe-

lijdenis-in-de-steigers terecht, ik geloof dat niet iedere religie en binnen één religie niet iedere school even succesvol is. Ik denk dat we alleen dié religies zouden moeten aanhangen, die je echt verder helpen. Zo gauw een religie een verkillende theologie ontwikkelt of je vastlegt in één van je landen, bijvoorbeeld de gewoontes, dan is het meer een rem dan een stimulans geworden. Ik geloof in religie als ze je vooruithelpt, ontwikkelt, tot inzicht, zelfs weten, brengt, die ervaringen in mij ontwikkelt en dat ook sociaal in liturgie of gebed weet uit te drukken, zodat we elkaar erin kunnen herkennen. Religie moet ontplooiën wat opgevouwen in mij ligt, het moet niet opvouwen wat in mij ontplooid ligt. Want dat gebeurt ook, als je dogma, institutie, gezag en traditie ál te veel kans geeft. Ze zou ook niet van achteren de weg moeten afsluiten: als je verder gekomen de Plattelandsgebieden gaat uitsluiten, dan word je eenzijdig, vervreemd, gefrustreerd. Die mogelijkheid is ook al ruimschoots uitgetoetst en is vruchteloos gebleken.

De religies moeten dus onderzocht worden op hun efficiëntie om je verder te helpen. Ook hun afzonderlijke middelen als liturgie, leer, gebed, vasten, mystiek, sociaal leven, spiritualiteit e.a. moeten op dit criterium onderzocht worden.

7. Om vast even op dat onderzoek vooruit te lopen: het lijkt me dat christendom in zijn geheel, maar zeker de nauwere kring van religieus leven zonder het besef van het land van inzichten niet te snappen is, het is alleen in te zien. Het is meer een kwestie van intuïtie, van gezien of ervaren hebben dan van theologie, die er ook aardig mee vastzit. Laat ik alleen op de engere kring van professionele religieuzen ingaan, want daar ligt het iets duidelijker, en van daaruit is de grotere kring van kerkemensen inzichtelijker: de wetten, gebruiken, grondslagen, ethiek, reden van bestaan e.d. van religieus leven en priesterschap kunnen alleen het land van inzichten zijn dat zijn warmte en licht krijgt uit de Stad van het weten. Daarbuiten is het, voel ik,

niet te verstaan. Om het verstaanbaar te maken zou je ook geen water bij de wijn moeten doen, maar van water wijn maken. En als je het niet ziet - dan is dat jammer! In Pakistan snappen ze niets, maar dan ook helemaal niets van celibaat. Daar zijn enige instincten wellicht te sterk voor. Dat is dan spijtig. Ik ben erg voor ontkoppeling van priesterschap en celibaat, maar de reden kan niet liggen in het niet begrijpen van het land van inzichten door buitenlanders. Alles wat met het religieuze leven te maken heeft - en dat is heel wat, want het is uitgegroeid tot een heel eigen, wat los van het gewone staande cultuur - zou ook weer op efficiëntie onderzocht moeten worden. Als een groep ongehuwden die bij elkaar leven samen niet in de Voorstad van inzichten wonen, de taal ervan samen spreken en er de eigen warmte en integraliteit niet van uitstralen is er iets aan de hand, want religieus leven, om me daar maar even toe te beperken, is, denk ik, net bedoeld om, soms in ballingschap in vreemde en koudere landen, de Voorstad van de inzichten of de Stad van het weten te bewonen. Dat vraagt dat elk van de leden al een vermoeden van zijn eigen Voorstad of Stad heeft, anders is hij een vreemde. Een groep die het niet klaarspeelt (Voor-)Stedeling te zijn kan beter naar huis gaan. Dat geldt natuurlijk voor godsdienst in het algemeen ook. Het kan alleen iets betekenen als het efficiënt is en het kan alleen efficiënt zijn in zijn vooruitlopen op de menselijke geschiedenis door het al woonbaar maken van de Stad en de Voorstad en daartoe efficiënte middelen aan te bieden. Want er is een wisselwerking tussen binnen- en buitenwereld: een buitenwereld die (Voor-)Stadswaarden presenteert trekt de mensen over de grenzen van hun eigen Platteland heen en maakt er stedelingen van.

Quetta - woensdag 23 juli

We maken hier Gallileïsche tijden mee. De astronauten zijn gisteren van het maanoppervlak vertrokken en zijn nog

niet thuis, komen morgen aan, of sommige Islamkringen komen in moeilijkheden. De maanlanding kán eenvoudig niet waar zijn, want de maan is een cultusvoorwerp, een heilige plek waar je niet op mag lopen, zeker niet met schoenen aan en heel zeker niet met die lompe dingen aan als Armstrong droeg. De maan is eigenlijk al 'hemel' of 'paradijs'. Ze bepaalt ook de heilige dagen en de ramazan, de vastenmaand, en de id, de grootste feestdag van het jaar. De maan speelt een grote rol in de islam, en nu . . . Dan maar doen als de r.k. Kerk het vroeger deed: gewoon ontkennen. Alleen was het vroeger wat eenvoudiger, toen ging het over wiskundige formules enz., nu over een overstelpende hoeveelheid informatie via radio, t.v., en pers. En toch zijn er in Quetta malvi's, islamleiders, die zeggen: 'Oelloe bannàté, ze maken je tot uil, ze houden je voor de gek, ze zijn er helemaal niet geweest. Want je kunt er niet heen. Dat kan Allah niet toelaten.' Mensen met wat meer technisch inzicht geloofden wel dat ze er zouden komen, maar dat dan de wereld ook wel zou vergaan. Maandag, de dag van de maan, was de malvi die hier les geeft op onze school ziek. In de stad hoorden we dat veel malvi's nijdig zijn. Twee jaar geleden heeft er een groot artikel in alle Pakistaanse kranten gestaan van een Arabische professor, die vanuit de koran en de tradities bewees dat het onmogelijk is voor een mens om de maan te betreden. Er wordt niet meer naar het artikel verwezen. Zo gaat dat met vastgegroeide religies. Het zal nu een poosje stil worden en dan komen er prachtige verklaringen uit dat Mohammed eigenlijk de eerste was die . . . enz. en dat de koran eigenlijk al . . . enz. Zo hebben wij de bijbel ook vaak gehanteerd. De reactie van de muslimes is eigenlijk net zo geestig als de typische minderheidsgroepreactie van de christenen hier die verschrikkelijk blij en trots waren dat de eerste man een christen was. Dat bewijst minstens dat Maria ten hemel opgenomen is enz.

Maar het wordt tijd dat ik naar Lahore ga en tot een beter inzicht kom van de islam. Hier in Quetta krijg je geen

groots idee ervan. Maar ik kan me niet voorstellen dat een religie, of zeg een cultuur, van vijftienhonderd jaar oud, en beleden door honderden miljoenen mensen, niet veel te zeggen zou hebben. De islam raakt in elk geval iets in de mens en geeft daar vorm aan, geeft het een naam of een gezicht. Wat dat is daar heb ik nog geen idee van.

Quetta - zondag 27 juli

Laatste dag in Quetta. Alweer zeven weken Urdu erop zitten. Inderdaad lees ik nu de krant, de Jang, een gezellig leuterblad, en ik kan met veel moeite een boek aan. Gedichten zijn nog te moeilijk. Maar wat spreken betreft ben ik nog nergens. Alleen moeilijke dingen zou ik kunnen zeggen maar niemand heeft tijd om daarnaar te luisteren. De gewone spreektaal over huis-, tuin en keukendingen versta ik zo'n beetje, maar ik kan nog niet van harte meedoen. Nu begint het bonte leven weer. In de zeven Quettaweken ben ik wat uitgerust en gesetteld geraakt, maar dat is vanaf morgen acht uur geheel over. Eerst vier dagen de koelte van Ziarat, met Otto en zijn jongens, dan duizend kilometer naar Karachi voor een week of twee - drie, en dan het einde van de tocht: Karachi-Lahore, en daar weer helemaal opnieuw beginnen.

De laatste dagen weer twee nieuwe ontdekkingen gedaan. Ten eerste dat de heel eigen taal, atmosfeer, cultuur, warmte e.d. die ik in de Voorstad en de Stad meen te ontdekken, verdacht veel lijkt op de taal, atmosfeer, cultuur, warmte enz. die te vinden is in de mystiek. Ten tweede dat er binnen de islam, en dus hoogst waarschijnlijk ook in Pakistan, heel wat mystiek te vinden is. Niet officieel, en niet wijd verbreid wellicht, en eigenlijk tegen de verdrukking in, maar daarom des te interessanter, omdat uit het feit dat de islam helemaal niet mystiekerig is blijkt dat mystiek wel een zeer sterke kracht moet hebben als het zelfs binnen de islam kan bestaan. Voor een studie van Stadse waarden zit ik in dit stuk (buitenwerelds) Platteland dus

weer op een sleutelpositie; want in India zit het in de lucht en dús is datgene wat er hier te vinden zal zijn meer sprekend en uitgesproken. Ik had er al een poosje een vermoeden van dat er een stroming bestaat die dwars door alle religies heenloopt en die universeel dezelfde elementen vertoont. In de Yoga ontmoet je veel elementen die ook in de christelijke mystiek op bijna identieke wijze uitgedrukt worden. Tot mijn grote verbazing zag ik nu in een samenvatting van de muslimmystiek weer dezelfde elementen terugkomen. En, merkwaardig, bijna dezelfde elementen als ikzelf gereserveerd heb voor de stadsgebieden van mijn binnenwereldkaart.

Wat het feit van die constante stroming dwars door alle religies heen betekent zie ik nog niet duidelijk. Het is een stroming die meestal ook overhoop ligt met de 'officiële theologie', die vaak een reactiekarakter heeft en bijna altijd voorbij de rede grijpt, of, negatief uitgedrukt, anti-intellectualistisch is. Het gaat er altijd om een direct ervaren van Gods presentie in de binnenwereld. Het gaat er ook altijd om diepteniveaus in de mens, verschillende lagen waarop je kunt functioneren: het oppervlakkig ik met al zijn beperktheden en donkerten en het diepere Zelf, of Ziel, of Geest, of Bovenbewustzijn of hoe het ook mag heten. Dus hetzelfde als Platteland en Stad, wat ook maar een beeld is. Heel deze wereld heeft eigen manieren van uitdrukken, niet logisch vaak, niet redenerend, maar aanvoelend, of tastend, beschouwend, dichterlijk. Het is telkens weer vrij gemakkelijk te herkennen aan de heel eigen sfeer van optimisme, van het gemakkelijk in elkaar overlopen van menselijke en goddelijke realiteiten, aan de vanzelfsprekendheid van God en zijn werking in mij, van het gemak waarmee de 'Geest', of de 'Ruach', of de 'Pneuma', of de 'Ruh' in- en uitloopt, terwijl *de* theologie juist altijd zo'n moeite heeft met de Geest. Want die waait iets te veel waar hijzelf wil en dan is voor de theologie de pret eraf.

Alles draait toch weer om 'bewustzijn' in zijn verschillende vormen. Vooral het besef dat er, naast het geaccepteerde

onderbewuste, meer vormen zijn. Zeer uitgesproken is ook William James in zijn *Varieties of religious experience* erover, wat nog meer zegt dan dat een of andere Indische yogi of Perzische sufi het ook vindt: 'Ons normale wakkerre bewustzijn, of rationeel bewustzijn zoals we het noemen, is maar één speciaal soort bewustzijn, waaromheen van alle kanten, en ervan gescheiden door een alderdunste sluier, potentiële vormen van bewustzijn liggen die er geheel en al van verschillen. We kunnen door het leven gaan zonder het bestaan ervan te vermoeden; maar pas de vereiste stimulus toe en ineens zijn ze daar, in al hun volledigheid, bepaalde typen van mentaliteit die waarschijnlijk ergens toegepast en aangepast kunnen worden. Geen weergave van het Universum in heel zijn totaliteit kan compleet zijn wanneer ze deze andere vormen van bewustzijn buiten beschouwing laat. Hoé ze te beschouwen is net de vraag - want ze hebben zo weinig aansluiting op het gewone bewustzijn. Zonder formules te kunnen leveren zijn ze bepalend voor attitudes, en zonder een plattegrond te geven openen ze nieuwe gebieden. In elk geval, ze verbieden ons voortijdig onze weergave van de werkelijkheid af te sluiten (. . .). Zij die oren hebben, dat zij horen; een levend verstaan van de werkelijkheid komt alleen op mij af in de kunstmatige mystieke geestesgesteldheid.' (W. James, *The varieties of religious experience*, Mentor Book, The New American Library, 1961³, p. 298.)

Maar dat is nog maar óver, en niet de zaak zelf; die is nog boeiender. Heel oppervlakkig heb ik nu kennis gemaakt met een stel nieuwe vrienden, allemaal uit die bizarre wereld tussen West-Europa en India. Het maakt de zaak ineens levend voor me. Het zijn nog maar namen, maar ik moet ze snel van dichterbij leren kennen: Ibrahim, Hasan-al-Basri, de vrouwelijke heilige Rabi'a, Abu Sa'id, de grootste van allen: Al-Ghazalli, de Perzische dichter-mysticus Jalal al-Din Rumi, de Spaanse sufi Ibnu al-Arabi, de meest invloedrijke na al-Ghazalli; de in Bagdad wegens zijn inzichten gemartelde al-Hallaj e.a. Vooral de groepen sufi's

en derwish-ordes vind ik interessant omdat ik er zoveel elementen van ons eigen christelijk groepsleven in meen terug te vinden. Vooral zou ik in Lahore en omgeving moeten gaan uitzoeken wat er nog van leeft en ook hoe de officiële Islam er tegenover staat. Het is trouwens een leuke hoek om van hieruit de islam zelf te bestuderen juist omdat de klaarblijkelijke antithese de posities duidelijker maakt. Verschillende elementen uit het sufisme, de mystiek van de islam, springen naar voren die meteen te herkennen zijn als karakteristieken van de universele dwars door alle religies lopende stroming en die ik aanvoelde als eigenschappen ook van wat ik op mijn binnenwereldkaart onder Stad laat vallen.

a. 'Sleutel van de vroomheid van de Sufis is het centraal staan van het verlangen van de ziel naar God, zijn voltooiing vindend in het neerhalen van de barrières die de mens van Hem scheiden.' (Sidney Spencer, *Mysticism in world religion*, Penguin Books Ltd, Harmondsworth, Middlesex 1963, p. 301).)

b. 'In de ontwikkeling van de sufi-leerstellingen werd een belangrijke stap gezet toen het principe van de onmiddellijke kennis van God, dat bij de vroege mystici impliciet was, expliciet erkend werd in zijn onderscheidenheid van intellectuele of traditionele kennis.' (id. p. 305) God is er al, alleen zien we het niet en moeten we dus barrières neerhalen, dan zien we het wél. En de nieuwe kennis die in de Voorstad van de inzichten nodig is en waartoe de werkelijkheidsbenadering van het (Platte)land van gewoonten en tradities noch die van het Land van gedachten volstaan.

c. Dan vervolgens de gelaagdheid van de werkelijkheid: 'De wereld is de zelfopenbaring van God en het is de aspiratie van de mysticus dat hij mag doordringen door de sluier van de uiterlijke dingen en de verborgen Werkelijkheid mag zien die daaronder ligt' (id. p. 310).

d. In de mens zelf de twee beginselen: de lagere ziel, de nafas, het beginsel van egoïsme en het diepere principe, de Geest, of Ruh, die door Al-Ghazalli beschreven wordt met

termen die identiek zijn aan de Yoga-beschrijvingen van het Zelf: 'Divine, a ray of the Divine Light, spark of the Eternal Flame; zijn thuis is in de hemelse wereld' (p. 312). Het lijkt erop of de Ruh het beginsel is van de Voorstad van de inzichten, als ik zie dat de 'grond van de ziel' hiervan onderscheiden wordt, de Sirr, die het orgaan is van 'spiritueel inzicht waarbij de mens kan opstijgen tot de onmiddellijke apprehensie van God'. Dat moet dan wel het beginsel zijn van de Stad van het weten!

e. Trouwens, hoe oud en algemeen mijn privé-herontdekking van de 'twee werelden' is blijkt ook steeds meer. Ook bij de sufis. Bijvoorbeeld: 'Het hart (is de menselijke persoon) heeft twee deuren: een die opengaat naar uiterlijke dingen, de ander naar het innerlijk koninkrijk. Deze deur is die van inspiratie en revelatie' (p. 312).

f. Wat me zeer boeit zijn ook de methodes om de Stad te bereiken. De Yoga heeft heel uitgesproken methodes, maar de islam? Het schijnt dat wat Yoga-invloed met lichaams-houdingen en ademcontrole is binnengedrongen. Verder worden genoemd 'meditatie, recollectie en contemplatie', maar hoe systematisch dit gebeurt weet ik nog niet. Verder nieuw en zeer boeiend is 'muziek en dans', waarbij voor de groep rond Rumi genoemd wordt de 'Whirling dance'.

g. Doel is hetzelfde als bij Yoga en elke mystiek: eenheid. Eenheid met de geestelijke leidsman, dan ook met de stichter van zijn bepaalde groep, door hem met Mohammed en zo met God. Dan ook eenheid met alle gerealiseerden en aspiranten en ook met zijn face-to-face groep: 'Iedere leerling heeft zijn eigen kleine groep van intieme vrienden die zijn gedachten en gevoelens delen en met sympathie alles dat hem aangaat meebelevan' (id. p. 316).

Uiteraard staat dit alles in functie van de eenheid met God, die tegelijk een ervaringsfeit en een levensdoel is en die twee dingen impliceert: een 'hogere staat van bewustzijn' en 'transformatie van de persoonlijkheid'.

Verschrikkelijk interessant in veel opzichten vind ik een ge-

dicht van Rumi, een middeleeuwse Pers, die, wat in de mystiek inherent lijkt, een soort evolutionisme aanhangt en tegelijk ook een soort kaart van de binnenwereld in zijn achterhoofd heeft. Het sluit mooi aan bij mijn eerste twee geloofsartikelen en is mijn afscheidsode aan Quetta:

The progress of man

First he appeared in the realm inanimate;
Thence came into the world of plants and lived
The plant-life many a year, nor called to mind
What he had been; then took the onward way
To animal existence, and once more
Remembers naught of that life vegetative,
Save when he feels himself moved with desire
Towards it in the season of sweet flowers,
As babes that seek the breast and know not why.
Again the wise Creator whom thou knowest
Uplifted him from animality
To Man's estate; and so from realm to realm
Advancing, he became intelligent,
Cunning and keen of wit as he is now.
No memory of his past abides with him,
And from his present soul he shall be changed.
Though he is fallen asleep, God will not leave him
In this forgetfulness. Awakened, he
Will laugh to think what troublous dreams he had,
And wonder how his happy state of being
He could forget, and not perceive that all
Those pains and sorrows were the effect of sleep
And guile and vain illusion. So this world
Seems lasting, though 'tis but the sleeper's dream;
Who, when the appointed day shall dawn, escapes
From dark imaginings that haunted him,
And turns with laughter on his phantom griefs
When he beholds his everlasting home.

(Persian Poems, ed. A. J. Arberry, London, 1954, p. 127.
Engelse vertaling van R. A. Nicholson.)

De ontwikkeling van de mens

Eerst verscheen hij in het rijk zonder leven;
ging vandaar naar de wereld van de planten, en leed
vele jaren een plantenbestaan, zonder zich te herinneren
wat hij geweest was; ging toen verder naar
het dierenbestaan, en herinnerde zich opnieuw niets
van dat bestaan in de plantenwereld,
behalve wanneer hij voelt dat hij er hevig
naar verlangt in de tijd van de lieve bloemen,
zoals babies de borst zoeken, en niet weten waarom.
En nu voerde de wijze Schepper, die gij kent,
hem uit het dierenbestaan naar het leven als mens;
en zo steeds gaande van rijk naar rijk,
werd hij intelligent,
slim en schrander zoals hij nu is.
Niets herinnert hem meer aan het verleden,
en zijn ziel die hij nu heeft
zal een verandering ondergaan.
Al is hij in slaap gevallen, God zal hem niet verlaten,
nu hij niets meer weet. Als hij wakker wordt,
zal hij lachen, als hij bedenkt welke verwarde dromen hij
had,
en zich afvragen hoe hij zijn gelukkig bestaan kon verge-
ten,
en hij zal niet merken dat al die pijnen, al dat verdriet,
het gevolg waren van slaap en bedrog en ijdele illusie.
Zo schijnt deze wereld blijvend, al is zij slechts de droom
van een slaper; die als de bepaalde dag aanbreekt, ont-
snapt
aan de duistere fantasieën die hem kwelden,
en lacht om zijn onecht verdriet,
als hij zijn eeuwige woon aanschouwt.

'Niet bij de deur van de bus gaan zitten, hoor jongens,' was de waarschuwing van de bezorgde moeders. 'Nee, moeder,' en boven op de bus, op het dak, zaten we met z'n allen tussen bergen en ravijnen te zingen. 'Niet tegen gevaarlijke bergen opklimmen, hoor jongens.' 'Nee, moeder,' en op twaalfduizend voet hoog, waar je haast niet meer kunt ademen wegens gebrek aan zuurstof halen de jongens de meest angstige toeren uit zonder een spier te verrekken. Toen ik stond te trillen van de zenuwen en hoogtevrees op een heel smal randje halverwege een kloof, met heel in de diepte wat water, passeerden ze net op het smalste punt. Het doet ze goed dat ze even vrij en zichzelf kunnen zijn. Ik hoorde pas in Ziarat, in de hoge bergen, hoe een geweldig, uniek experiment dit is: vijftien christenjongens en vijftien muslimjongens die samen uit één pot eten, in één tent slapen. In het normale leven is dat hier ondenkbaar. Er is blijkbaar een geweldige kloof tussen de twee religieuze werelden; het zijn twee culturen met enorme vooroordelen jegens elkaar. Blijkbaar wonen beide groepen hier in Pakistan in de grootste provincie van het Land van gewoonten, namelijk de Provincie van tradities. Zo'n kamp zet de jongens aan het Denken, opent ze de ogen, brengt ze verder. Ze worden nuchterder, komen vrij te staan van alles wat ingeroest is. Ze ontdekken een glimp van een nieuwe wereld. Daarbij is Otto, die hen is voorgedaan door Denkland heen hun gids. Hij werpt balletjes op, en speelt keurig terug wat door anderen opgeworpen wordt. In Denkland komen de twee groepen jongens vanzelf dichterbij elkaar te staan.

Nog maar kortgeleden heb ik drie maanden tussen de jeugd van Amsterdam, de Stad, gezeten en wel in een van de brandpunten van nieuwe richtingen en experimenten: Fantasio. En nu drie maanden op het Platteland met als hoogtepunt het jeugdkamp van Ziarat. Ik heb het gevoel alsof de Stadsjeugd uit Denkland, met zijn Provincies van

techniek en rationaliteit, en zijn ethiek van status en efficiëntie, aan het wegtrekken is, maar dat ze nauwelijks weten waarheen te gaan: terug naar het Land van instincten uiteraard, als een makkelijk alternatief, maar toch ook op zoek naar het Land van inzichten. Met de paardemiddelen van narcotica, maar ook met echte middelen. Het bestaan van een werkgroep liturgie en, nota bene, een werkgroep mystiek wijst op een aspiratie, een aanvoelen van méér in de mens. Ook het succes van de Yogacursus in Fantasio die ik op gang heb mogen brengen spreekt duidelijke taal. Stadsjeugd op zoek naar de Stad, om zo héél te worden. Ook zoeken velen het op het Platteland, in Perzië, Afghanistan, Pakistan en vooral India. Maar de Plattelandsjeugd hier is, in de gunstigste gevallen, net op weg van het (Platte)land van gewoontes naar het (Platte)land van het denken. Ze moeten nog helemaal losgeweekt worden uit bestaande kaders. In de Stad wordt er allang over geklaagd dat de jeugd helemaal uit elk kader losgeslagen is. De kaders die oudere generaties wanhopig aanbieden kunnen uiteraard geen oplossing bieden.

En daar zit Otto tussen. Met het vertrouwen van de jongens omdat ze in hem herkennen waar ze naar streven en met het wantrouwen van veel ouders omdat Otto hun kinderen losmaakt uit het milieu. Wat moet hij? Gewoon maar doorgaan denk ik, ik zou het ook niet weten. Er moet blijkbaar veel afgebroken worden voor je kunt gaan bouwen. Ik kan alleen hem en allen die zo bezig zijn veel sterkte wensen, zelf neem ik morgen trein en bus naar Karachi. Einde van drie inleidende maanden op het Platteland, einde van zeven weken Quetta.

Karachi - woensdag 6 augustus

Het is spannend om te zien hoe een groepsgebeuren zich in een bijna voorspelbare richting ontwikkelt. De franciscanen van West-Pakistan die voor een studieweek bijeen zijn, vertonen weer hetzelfde patroon: een oppervlakkige

start, dan een poging tot uitwisseling van formulering, de botsing en de crisis op de derde dag, vandaag. Gisteren was de frustratie overduidelijk voelbaar. Iedereen vermoedde iets van diepliggende verschillen in kerkvisie, kijk op de wereld en haar ontwikkeling, op religie in het algemeen en op onze taak hier. Het was een prachtig experimenteerveld voor mijn drie-typen-theorie die ik eens opgesteld heb. Ik had het alvast in de week gelegd in mijn preek vanmorgen. Ik onderscheid nu heel duidelijk drie basistendensen in de Kerk, overal, dus ook hier bij ons. In mijn preek heb ik het verbonden met een 'psychologie van de Triniteit': de karaktertrekken van Vader, Zoon en Geest vind je in de tendensen en groepen binnen de Kerk terug. Je zou kunnen zeggen dat er een duidelijke 'Vader-groep' is, zoals er ook een 'Zoon-groep' en een 'Geest-groep' is. Het onderscheidende daarbij is vooral de richting van denken en aanvoelen. Alle begrippen binnen de theologie kunnen namelijk van boven naar beneden gedacht worden of van beneden naar boven of in het horizontale vlak. Bijvoorbeeld een begrip als 'verlossing'. Dat kan ergens 'boven' zijn, in de handen van een institutie, die dan die verlossing meedeelt via de geëigende kanalen. Dan is het als in een gezin waar de Vader alles weet, macht heeft over zijn kinderen enz. Het is het Vader-concept. Het tweede, Zoon-concept, is de horizontale richting, waar verlossing overal om ons heen in de wereld is. Het is als met de Zoon die uitgaat om de wereldse werkelijkheden te verlossen. De derde richting is weer verticaal, maar dan van beneden naar boven, net zoals de richting waarin de Geest werkt: het is de diepste werkelijkheid van de mens en van de dingen waaruit verlossing kan opbloeien. Dat gebeurt wanneer die diepste werkelijkheid 'gerealiseerd', 'ontwikkeld' wordt.

Wanneer aldus een aantal theologische begrippen vanuit de drie richtingen bekeken wordt en dan in een logisch geheel gezet wordt krijgen we drie 'typen van Kerk', alle drie natuurlijk karikaturen, maar wellicht geschikt voor analyse. Het is duidelijk dat Vader-Zoon-Geest-typen elkaar in een-

heid moeten aanvullen en vervolmaken. De drie als logische gehelen opgebouwde typen zijn:

1. Vader-type (verticaal, van boven naar beneden):

De Kerk heeft de waarheid en is de waarheid. Ze bezit de schatkamers van de verlossing. Verlossing wordt meege-deeld door de hiërarchische kanalen.

De Kerk is universalistisch: ze streeft ernaar alle mensen binnen haar structuren te krijgen. Ze is het Koninkrijk van God op aarde. Andere religies dwalen - buiten de Kerk is er geen heil. Alle gezag komt van de top, initiatief van beneden wordt niet erkend. Er is absolute centralisatie: riten, moraal, wetten, rituelen, komen van de centrale, die ook -alléén-het-Evangelie kan interpreteren. De status van de leden wordt bepaald door de gehoorzaamheid aan de regels van de institutie. Hoe hoger in de hiërarchie, hoe meer eer en macht. Carrière hangt daarom af van identificatie met de officiële structuur. Er is geen ménselijke communicatie tussen hogere en lagere niveaus. Omdat de structuur hiërarchisch is, bestaan de niet-hiërarchische leden eigenlijk niet, tenzij als schapen.

Het ware geluk ligt in de toekomst; als bedienaar van de sacramenten beschikt de priester over de sleutels van leven en dood. Riten en gebeden zijn gecentraliseerd en alleen verstaanbaar voor een op intensieve wijze ingewijde elite. Omdat ze aan de religieuze behoeften van de meerderheid niet voldoen is deze gefrustreerd en zoekt ze haar eigen devoties. Omdat ze zich richt op het lidmaatschap van allen, maakt ze compromissen met de machtigen in de wereld. De armen zijn afhankelijk van naastenliefde.

2. Zoon-type (horizontaal):

Verlossing is de transformatie van de structuren van deze wereld en wel zodanig dat alle mensen een echt menselijk en gelukkig leven kunnen leiden. De Kerk richt zich op de binnenwereldse noden. Het centrale leerstuk is de incarnatie, de menswording: Christus als de ideale medemens. De

taak van de Kerk is daarom: sociaal werk. Moreel juist is dat wat effectief en onmiddellijk bijdraagt tot het geluk van zoveel mogelijk mensen. Sociale, economische en politieke wetenschappen spelen een overheersende rol. Sacramenten zijn geen symbolen van goddelijke werkelijkheden, maar drukken uit wat de gemeenschap ervaart. Ze zijn alleen nuttig voorzover ze het sociale engagement stimuleren. Autoriteit rust op competentie. Initiatief en ervaring zijn voorwaarden voor carrière. Gehoorzaamheid betekent: een gekozen leider volgen. Omdat het doel van de Kerk is: geluk verschaffen aan heel de mensheid, is communicatie een levensnoodzaak, omdat informatie en uitwisseling van ideeën onontbeerlijk zijn. De basiswaarden zijn gelijkheid, broederschap, vrijheid, vrede, ontwikkeling en sociale rechtvaardigheid. Alle leden zijn gelijk. De leken komen naar voren, omdat zij 'in het veld' zijn. De armen zijn niet afhankelijk van naastenliefde, maar hebben het recht een gelijk deel te eisen. Het verwerkelijken van broederschap, rechtvaardigheid enz. is het Koninkrijk van God op deze aarde, en de Kerk is daarvan de voornaamste realisator.

3. Geest-type (verticaal, van beneden naar boven):

Het diepste zelf van de mens (en van de maatschappij) is religieus. Hij bereikt zijn verlossing door het ontwikkelen en realiseren van dit Zelf, dat een vonk van het goddelijke is. Het is daarom de belangrijkste bron voor revelatie en inspiratie. De beste van deze revelaties en inspiraties hebben hun weerslag gevonden in de heilige geschriften van de mensheid, vooral in de bijbel. Deze brengen ons in contact met de grote religieuze leiders en tradities en helpen de gewone mens zijn eigen diepste zelf te leren kennen en er binnen te treden. 's Mensen gevoeligheid voor religieuze zaken vormt zijn geweten, en dit is weer de enige norm voor zijn moreel gedrag (autonome moraal). Het enig aanvaardbare leiderschap is van charismatische aard. De charismatische die een echte en creatieve tolk is van de religieuze natuur van de mens, is in staat te openbaren wat in de mens

verborgen ligt. De kerkeleden groeperen zich spontaan rond de persoonlijkheid van zulk een charismaticus, wiens leiderschap evenlang blijft bestaan als zijn creativiteit bestaat.

Deze gemeenschap is daarom open. Heilige ritën zijn uitdrukkingsbeelden van de uiteindelijke en universele werkelijkheid van de relatie van het zelf met het Absolute. Zij delen deze diepste gevoelens mee en drukken ze uit.

Het Geest-type van kerk is fundamenteel anti-institutioneel. Die elementen die Christus en zijn Geest trachten te vangen binnen een door mensen gemaakte structuur worden niet toegelaten. Dit profetische kerktype moet zichzelf voortdurend bekritisieren. Niet aan enige structuur gebonden is ze door haar eigen geest gevormachtigd Gods koninkrijk te proclameren. Het Koninkrijk bestaat uit de transformatie van heel de werkelijkheid en voert naar de uiteindelijke vereniging met het Absolute. Haar eschatologische taak is het deze wereld voor te bereiden op het komend Koninkrijk door alles wat de Geest tegenspreekt te verwijderen. In deze zin is de Kerk profetisch: ze bekritiseert alle macht, zowel binnen zichzelf als in de maatschappij.

Er moeten methodes bestaan om iemands basisinstelling precies vast te stellen. Zelf heb ik een wat snelle en daardoor niet geheel uitgebalanceerde methode gebruikt om te kijken hoe in onze groep de verschillende mensen verdeeld zijn over de drie typen. Rond zeven elementen van elk van de drie typen heb ik een bewering opgesteld. De groep werd gevraagd om voor elk van de beweringen in een cijfer zijn mate van instemming of afwijzing uit te drukken. De beweringen werden eerst door elkaar gemengd. De deelnemers waren nog niet op de hoogte gesteld van de achterliggende drietypentheorie. Door de scores van de drie typen naderhand afzonderlijk op te tellen ontstaat een beeld van iemands basisinstelling. De beweringen zijn:

Vadergroep:

1. Als de mensen maar wilden luisteren zou de Kerk er beter aan toe zijn.
2. Een van de grootste voordelen van ons geloof is dat je precies weet wat je moet geloven en wat niet.
3. Zelfs buiten de Kerk kan iemand gered worden, maar het is moeilijker.
4. Het is jammer dat de sacramenten hun centrale plaats in ons leven aan het verliezen zijn.
5. We moeten nieuwe methoden vinden voor ons bekehringswerk.
6. De oorzaak van veel van de problemen van veel priesters is dat ze niet meer bidden.
7. Met het afnemen van gezag wordt het een bende.

Zoongroep:

1. Secularisatie is een noodzakelijke voorwaarde om het evangelie te verstaan.
2. Het evangelie beleven is niets anders dan in de wereld geëngageerd zijn.
3. Missie betekent alleen ontwikkelingswerk.
4. De huidige situatie van de Kerk vraagt om volledige democratisering.
5. Het enige echte gebed is het werken voor de naaste.
6. De opinie van de leken is even waardevol als de opinie van de priesters, zelfs als het gaat om pastorale zaken.
7. De Kerk is het Volk van God, op weg naar de realisatie van alle menselijke waarden.

Geestgroep:

1. Natuur en kunst zijn net zo openbarend als de brieven van Sint Paulus.
2. Iedere religie is waar voorzover ze het menselijk bestaan interpreteert.
3. De officiële liturgie van de Kerk is vaker een belemmering voor mijn gebed dan een hulp.
4. Wat de wereld nodig heeft zijn geen waarheden of dogma's maar inspiratie.

5. De Kerk zou een vrije groep van geïnspireerde mensen moeten zijn.
6. Als een charismatisch persoon heeft een priester soms de plicht om ongehoorzaam te zijn.
7. De priester zou meer een profeet moeten zijn dan een uitdelers van sacramenten.

Wat in elk geval meteen bleek is dat de criteria inderdaad onderscheidend zijn. Er kwamen drie ongeveer even grote groepen uit de analyse tevoorschijn. Toen kwam ook de vraag op of op grond van een dergelijke onderscheiding en van dergelijke fundamentele inzichten geen basis gevonden zou kunnen worden onze franciscanengroep volgens verschillende programma's of in een partijensysteem te laten functioneren. Het kwam vandaag natuurlijk niet rond, daar is wat tijd voor nodig. Men moet ook nog even aan het idee wennen. Maar spannend is het wel!

Hawk's Bay - dinsdag 12 augustus

Twee meter vóór mijn tent heeft een reuzenschildpad van wel anderhalve meter lang een enorm gat gegraven en daar zit het dier nu eieren te leggen, groot als pingpongballen en bij dozijnen. Uiterst grillig natuurverschijnsel. Op elke vijf meter hier op het strand van de Arabische zee zit er wel een; het schijnt bijna nergens anders in de wereld voor te komen. Je kunt met twee man op zo'n beest staan als hij met z'n vreemde vlerken voortschuifelt over het zand. Nu moet ik hard aan het denken en ontwerpen want ik ben gekozen om de studieweek van het volgend jaar mee voor te bereiden, met de opdracht om in bijeenkomsten tijdens het komende jaar een 'partijenselsel' tot stand te helpen brengen. Nu moet ik dus concreet gaan denken en mag niet meer alles lekker vaag laten.

Op mijn vraag of het sufisme in de officiële islam erkend is antwoordde onze islam-kenner: 'Ja, sinds Al-Ghazali'. Daar moet dus al een stuk van de probleemstelling gevonden worden.

Al-Ghazalli werkt ook weer met 'lagen', 'afdelingen', 'verdiepingen' in de mens, waarvan de hoogste weer toekomt aan de echte spiritualiteit. Bij Al-Ghazalli vind ik ook een bevestiging van iets wat ik nog niet zomaar heb durven denken, namelijk dat religie geen Stadsverschijnsel is, maar een Plattelandsverschijnsel, gevestigd als het is in het Platteland van de Gewoonten. Er is ook, hoewel nauwelijks, een Denkland-religie, maar wat in de Stad voorkomt zal ik voortaan maar 'spiritualiteit' noemen.

Al-Ghazalli gebruikt bijna dezelfde indeling: 'Wetenschappelijke kennis staat boven geloof, en mystieke ervaring staat weer boven kennis. De provincie van mystieke ervaring is gevoelen; van kennis redenering, en van geloof het pure aannemen van het geloof van zijn vaderen, zonder een vermoeden van de twee hogere klassen.' (Mishkat Al-Anwar, vert. W. H. Gairdner, Ashraf, Lahore 1924, p. 148.) Interessant dat hij aan de Stad 'gevoelens' toeschrijft, wat goed verstaan ook eigenlijk voor de hand ligt. Hij heeft ook een 'psychologie van de menselijke ziel', waarmee hij in de mens vijf 'geesten' beschrijft. Voor de lagere plattelandsgebieden de 'zintuiglijke geest' (de wortel en oorsprong van de dierlijke geest, p. 144) en de 'imaginatieve geest' (die de door de zintuigen meegedeelde informatie vasthoudt, een herinneringsgeest). In Denkland onderscheidt hij twee geesten: de 'intelligente geest' (neemt ideeën waar die liggen áchter de zintuigen en het geheugen, p. 145) en de 'discursieve geest', (gaat uit van de gegevens van de pure rede en combineert ze, arrangeert ze als premissen en leidt daarvan informatieve kennis af, p. 146). Ten vijfde: de 'transcendente profetische geest': (Deze is het eigendom van profeten en sommige heiligen. Hierdoor worden de ongeziene tafels en artikelen van de wet van de andere wereld geopenbaard, tegelijk met enkele van de wetenschappen van hemelse en aardse rijken, p. 146). Al-Ghazalli gaat geregeld tekeer tegen hen die denken dat Denkland Stad is, die de Oost-Berlijn-fout maken. Bijv.: 'En nu nog een woord tot u, gij die opgesloten zijt in uw rationele wereld

van het intellect! Waarom zou het onmogelijk zijn dat voorbij de rede er nog een verder niveau is waarop dingen aan het licht komen die niet verschijnen op het niveau van de intelligentie, net zo goed als het mogelijk is voor de intelligentie zelf een niveau te vormen dat ligt boven het discriminerend vermogen van de zintuigen (...) Hoedt u ervoor de uiteindelijke perfectie bij uzelf te laten ophouden!' (p. 147).

Een geestige en interessante titel voor een van zijn werkjes vind ik *De Alchemie van het geluk*. Alchemisten van de ziel. Hierin weer dezelfde trends. Bij Al-Ghazalli gaat het voortdurend om die wereld die áchter ons denken ligt en waar we een intuïtief vermoeden van hebben. Toegegeven, 'de rationele ziel in de mens vloeit over van wonderen, zowel wat kennis als wat macht betreft,' (Alchemy of happiness, Ashraf, Lahore, z.j. p. 24), en 'zijn vijf zintuigen zijn als vijf deuren die opengaan naar de buitenwereld; maar nog wonderlijker, zijn hart heeft een raam dat opengaat naar die ongeziene wereld van de geest.' Enige aanduiding voor wat er dan gebeurt: 'Dit opengaan van een venster in het hart naar het ongeziene heeft ook plaats in condities die die van profetische inspiratie benaderen, wanneer in het bewustzijn intuïties opkomen die niet door de zintuigen zijn bemiddeld. Hoe meer de mens zich vrij maakt van vleselijke lusten en zijn bewustzijn op God gericht houdt, hoe meer hij zich bewust zal zijn van zulke intuïties'. En nog even een trap na: 'Zij die zich daar niet van bewust zijn hebben geen recht hun realiteit te ontkennen' (p. 25). Al-Ghazzali geeft gelukkig ook een antwoord op een vraag die ik me telkens weer stel: is dit alles, de Stad, dus voor een elite? 'Zulke intuïties zijn dan ook niet beperkt tot hen die thuishoren in profetische kaders. Net zo goed als ijzer dat, lang genoeg gepolijst, tot een spiegel gemaakt kan worden, zo kan iedere geest, door gepaste discipline, ontvankelijk gemaakt worden voor zulke indrukken' (p. 26). Die 'gepaste discipline' is natuurlijk nog even een moeilijkheid.

Al-Ghazalli geeft ook de verschillende wijzen van reizen aan, verschillend voor elk land. Er zijn vier fasen bij 's mensen reis door de wereld: 'De zintuiglijke, de experimentele, de instinctieve, de rationele' (p. 68). In de eerste fase is het gewoon lopen op vaste grond, dan het oversteken van de zee per boot, dan op het vierde niveau (Denk-land) 'waar hij de werkelijkheid aankan,' als lopen over de zee, 'terwijl voorbij dit niveau er een vijfde is, bekend bij profeten en heiligen, wier voortgaan vergeleken kan worden met vliegen door de lucht' (p. 69). Vlieg er eens uit, naar de Stad!

Karachi - zaterdag 16 augustus

In deze 'tussentijd' waarin ik wacht op antwoord uit Lahore en op mijn bagage die per boot aangekomen is en nu door de douane heenmoet heb ik in korte tijd al mijn landen bereisd. Op het strand heb ik mijn Vegetatieve Gordel de vrije teugel gegeven. Er is ook een hevige aanval gedaan op mijn Land van instincten. Op een zeer ongebruikelijke wijze. Nu weet ik waarom kamelen vieze dieren zijn. Ik werd notabene op de meest duidelijke wijze verleid op de meest ongebruikelijke plaats: boven op een kameel die in gestrekte draf langs de Arabische zee holde. Ik kon geen kant heen: voor me een enorme bult van het beest, achter me een vent en daarachter nóg een bult. Ik had al moeite er niet af te vallen en dus zeker weinig energie over - zo ik al gewild had - voor wat de man van me wilde. En dat beest maar rennen. Notabene de eerste keer dat ik op een kameel zat. En hoog dat het is. Nu had ik al afgekeken hoe je een kameel stilkrijgt: over zijn bult heen hangend op zijn nek slaan en stop-stop roepen. Prompt schakelde hij terug en viel op zijn knieën en kon ik eraf springen, recht de zee in. Een zeer lustig volkje, die Baluchis! En toen weer het Land van tradities in: een groep jonge priesters uit Karachi die in een strandhut mogelijkheden bediscussieerden om de rigiede kerkstructuren te door-

breken, maar die er voorlopig nog aardig in vast zitten. Het Land van gewoonten is toch wel typisch het Land van religies. In rigiditeit verschillen islam en onze kerken hier nauwelijks.

Dan zijn degenen die Denklând bewonen gelukkiger, bevrijd als ze zijn van vastgeroeste gewoonten en open als ze zijn naar een toekomst van eigen ontwerp. Tenminste dat zouden ze willen, want de Stad, de plaats van techniek, urbanisatie, industrialisatie brengt tenslotte weer zijn eigen vastgeroeste idealen mee, status, vermaak, ethiek enz. Het Gewoonteland dringt toch steeds weer binnen. In deze dagen heb ik me nog bezig gehouden met enkele stedelingen op het Platteland. Een boekje over Sadhu Sundar Singh heeft me ademloos in zijn ban gehad. Een man die ineens stedeling is geworden door een visioen van Christus, die hem vroeg waarom hij hem vervolgde. Sundar Singhs hele leven is een directe consequentie geweest van dit begin-Inzicht. Hij is een Indisch-Pakistaanse (dat was toen nog één) Franciscus geworden, bewogen, charismatisch, alles voor de mensen, diep beschouwend en spiritueel. Hij spreekt me zeer aan als degene die in de (Voor-)Stad woont, maar daardoor alweer wat ver van me afstaat. Zeer prettig voel ik me bij Al-Ghazalli die niét ineens Stedeling werd, maar zich over de bergen en door de woestijnen die tussen het Platteland en de Stad liggen, heeft moeten heenworstelen en dit knap en geestig beschrijft in een sterk autobiografisch werkje: *De redder uit de dwaling* (Amsterdam, 1951). Al-Ghazalli is zo interessant omdat hij alle landen heeft moeten doortrekken en, door zijn steeds maar vage aspiraties serieus te nemen, tot het einde is gegaan waar anderen zo gauw halfweg blijven steken. Als groot denker heeft hij tijdens zijn professoraat in Baghddad (1091-1095) het Land van tradities al verslagen en probeert hij in alle religies en stromingen daarbinnen het wezenlijke van het bijkomstige te scheiden. Hij probeert vier wegen ten einde toe: de geloofsvorsing of dialectische theologie, de ethiek, de filosofie en als deze hem allemaal in de

kou laten staan de mystiek. Na de eerste drie: 'Nu wij dan kennis met hen gemaakt hebben, schudden wij onze hand van hen af. Nadat ik gereedgekomen was met deze wetenschappen wendde ik mijn aandacht tot het pad der mystieken. Ik wist dat hun pad slechts volledig is door de vereniging van wetenschap en werk (...). Voor mij was echter de wetenschap gemakkelijker dan het werk...', en Al-Ghazalli doet wat zo vaak gebeurt: haalt iets dat in de Stad thuis hoort uit zijn context en gaat er Plattelands mee om, tot hij zijn fout ontdekt: 'Het bleek mij echter dat het meest eigene van hen iets is dat men niet door studie kan bereiken, maar door innerlijke ervaring en vervoering en verandering der eigenschappen' (p. 48). Hij heeft de Stad ontdekt, maar woont er nog niet. En daarom is hij me, juist hier, zo sympathiek. 'Zo erkende ik met zekerheid dat zij (de mystieken) lieden waren van de werkelijkheidservaring, niet van woorden, en dat dit niet te verwerven is langs de weg van de wetenschap, want die had ik mij eigen gemaakt. Zo bleef slechts dat over, waartoe niet de weg van het horen en studeren kon voeren, maar alleen die van innerlijke ervaring en mede-op-weg-gaan.' En dan de 'prachtige' strijd, de oorlog, tussen de Stad van de inzichten en het Platteland: 'Ik bleef daar een tijd over denken, terwijl ik nog op het standpunt van de vrije keuze stond. De ene dag nam ik het vaste besluit om Bagdad te verlaten en afscheid te nemen van mijn leven daar en de andere dag liet ik het besluit weer varen; de ene maal zette ik de voet naar voren om het plan uit te voeren en de andere maal trok ik hem weer terug.' Hij voert zijn hogere plattelandsgebieden gepersonifieerd op. Ze zeggen hem: 'Dit is slechts een tijdelijk opgekomen toestand; pas op dat gij er niet aan toegeeft, want hij gaat spoedig weer voorbij. Indien gij hem gehoorzaamt en gij laat in de steek dit ruime aanzien en deze geordende positie, vrij van zorg en druk, deze welverzekerde omstandigheden, onttrokken aan de aanvallen der tegenstanders, zult gij misschien uw ziel tevredenstellen, maar het zal u niet mogelijk zijn terug te keren.' Hij

twijfelt zozeer dat hij er ziek van wordt en niet meer eten of slapen kan. Duizend jaar terug hadden de doktoren ook al wat psychiatrisch inzicht. Ze zeiden: 'Dit is een zaak die op het hart is neergedaald, en vandaar overgeslagen is naar de constitutie; er is geen andere weg tot genezing dan dat het gemoed bevrijd wordt van de drukkende zorg' (51). Eindelijk, na veel gebed en strijd breekt hij uit en hij beschrijft hoe hij in Syrië en Jerusalem eenzaamheid zocht om Inzicht te vinden. 'Gedurende deze tijden van afzondering onthulden zich voor mij zoveel dingen dat ik ze niet volledig kan opnoemen. Ik wil er slechts zoveel van zeggen dat ik met zekerheid leerde erkennen dat het de mystieken zijn die bijzonder het pad van Allah bewandelen en dat hun levenshouding de schoonste levenshouding is en hun pad het bestgerichte pad is en dat hun zielseigenschappen de beste zijn' (p. 53). Hij geeft deze situatie van Stedeling de mooie naam van profeetschap, en besteedt de rest van zijn boeken en leven aan beschrijving en doorvorsing daarvan. De moeilijkheid is dat het niet na te vertellen valt. Je komt er alleen achter door zelf ook zover te gaan: 'Ja, zij, die door deze toestand bevangen zijn hoeven niet meer te zeggen dan: "De dingen die geschieden, ik spreek er niet over. Neem aan dat het goeds was en vraag geen verder bericht". Om kort te gaan, wie daar niet iets van deelachtig wordt door innerlijke ervaring, die begrijpt van de werkelijkheid van het profeetschap niet meer dan de naam.' En hiermee verdwijnt ook Al-Ghazalli in de nevelen van de hoge bergen die tussen Platteland en Stad liggen en begint hij te vervagen omdat ik hem niet meer kan volgen: 'Evenals het verstand een aanleg in de mens is waardoor hij begiftigd is met een oog waarmee hij allerlei soorten van verstandelijke zaken kan zien waar de zintuigen van verstoken zijn, zo betekent het profeetschap ook een aanleg, waardoor hij begiftigd is met een oog dat een eigen licht heeft, en in welks licht zichtbaar zijn het onzienlijke en zaken die het verstand niet kan waarnemen' (p. 59). Hier houdt boeken lezen eigenlijk op zinvol te zijn

en gaat het om het zetten van de stap. 'Zij die oren hebben verstaan, zij die ogen hebben zien.'

Weer een symbool? Ik moet van de douane terug naar de grens waar ik drie maanden geleden Pakistan binnenkwam, alleen voor een handtekening. Anders krijg ik mijn bagage er niet door. Nu is dit hoogstwaarschijnlijk hier in Karachi zelf wel te regelen, zodat ik niet terug hoef naar de grens. En tóch moet ik terug. Want Nok Kundi is de grensplaats en dat is precies de plaats waar ik, in de acht uur openthoude van het douaneonderzoek, mijn tweede geloofsartikel geschreven heb. Ik moet terug naar Nok Kundi, geloof ik.

Karachi - woensdag 16 augustus

Gisteren een echte Faqir ontmoet! Een muslimmonnik, die zelf zei dat hij faqir is. Anders had ik het nauwelijks gemerkt. Nog steeds wachtend op mijn bagage ben ik Karachi en omgeving aan het afstropen geweest op zoek naar levende tekenen van sufisme en aanverwante groepen. Want ik wil met eigen ogen zien of het profeetschap inderdaad door de harde laag van islam-traditionalisme en -dogmatisme kan heenbreken. Ik was bang langdurig en diep naar een of andere overlevende te moeten zoeken. Maar nooit had ik kunnen denken wat onze islamkenner zei: het kon wel eens zijn dat in Pakistan driekwart van de muslimes tot een of andere orde behoort. Driekwart! Dat hoeft nog niet direct sufisme, mystiek en profeetschap te betekenen, maar het wijst op persoonlijke banden met een spirituele groep, en met een geestelijke leider die in India guru heet, en hier pir. Dit kan twee dingen betekenen: de meer persoonlijke godsdienstigheid schuift gewoon het ritualisme van de islam opzij, zoals bij ons ook het lof en de rozenkrans het lang gewonnen hebben van theologie en gregoriaans, óf het is eigenlijk geen echte islam, maar bijvoorbeeld een mengvorm van islam en hinduïsme. Dit laatste is zeer aanneemelijk. Toen ik aan het graf van Ghazi Baba stond, in een heel aardig, knalgroen mausoleum, aan het strand van Ka-

rachi op een flinke rots gebouwd, dacht ik dat ik in een hindutempel was: vol wierookgeuren, vol afbeeldingen van levende en dode pirs, bedienaren in kleurige gewaden en zelfs - typisch Indisch - met oneindig veel bloemslingers. En het sluitstuk: 'communie' op de Indische manier: het uitdelen van handjesvol witte zoetigheid (op de hand, niet op de tong!) In het boekje *Sind and its Sufis* (J. P. Gulraj, Adyar Madras 1924) lees ik als verklaring dat Sind, deze provincie van West-Pakistan, waarvan Hyderabad de hoofdstad is en waar zowel Karachi als de grote Sindwoestijn toe horen, nooit een eigen identiteit gevonden heeft, omdat het de laatste drieduizend jaar zó vaak in verschillende handen is overgegaan dat één invloed nooit tijd had zich te settelen. Gulraj noemt het 'the state of negation'. Daarin kom je van alles tegen, zegt hij, en alles in mengvormen, en dus ook veel minder orthodox dan elders. We zitten hier in Sind ook op het uiterste randje van het grote muslimblok dat vanaf Noord-Afrika tot en met Sind loopt. Wat belangrijk blijkt in het 'sufisme', om maar even 'die vage naam aan te houden tot ik beter weet, zijn de 'ordes', de groepen rond pirs. In Sind is in elk geval alvast één orde te vinden, waarvan het hoofdkwartier ligt in Sehwan, aan de Indus, tussen Karachi en Sukkur in, dus op mijn weg naar Lahore! De tombe die hier aan het strand op een rots ligt herbergt een groepje monniken die tot de orde van Sehwan horen. De pir daar is (was) Qalander Lal Shah Baz, een jaar of zeshonderd geleden gestorven. De monniken hier bewaken het graf van een veel oudere pir: Ghazi Baba, waarvan verteld wordt dat hij in het jaar 711 met de pas muslim geworden Arabieren meekwam en precies op deze plek met hen aan land kwam. In de grot die nog in de rots te zien is zou hij de rest van zijn leven gewoond hebben en het zoete water dat uit de rots stroomt en een meertje in de grot vormt worden aan zijn wonderkracht toegeschreven. Ik weet nog niet hoe belangrijk dit allemaal is, alleen weet ik dat toen ik er zondag heenging ik er bijna niet in kon van de drukte.

Er is in Karachi op zondag verder niet veel te beleven en zo'n bezoek heeft waarschijnlijk dezelfde recreatieve functie als ons lof van drie uur vroeger, maar er wordt toch ook hard gebeden. Ghazi Baba schijnt vooral aan vruchtbaarheid te doen, hoorde ik. Dat verklaart de aanwezigheid van vele vrouwen en het vreemde feit van de kleine wiegjes rond de tombe. Zondag was het te druk om verder iets te ontdekken, daarom ben ik gisteren weer gegaan. Onder leiding van de schoenenbewaker (overal in muslim- en hinduheiligdommen moeten de schoenen uit) heb ik de grot bekeken die achter onder de rots ligt waarop de 'mazâr' van Ghazi Baba staat. Terug bij het poortje zag ik een oude man zitten en ik sprak hem aan. Ja, hij hoorde bij Ghazi Baba, maar ook bij Qalandar Lal Shah Baz. In Sehwan is zijn eigenlijke thuis. Ik vroeg waar hij dan wel woonde en met hoevelen en alles wat ik maar in mijn gebrekkig Urdu kan uitdrukken. Ik kan nu over eten, drinken en wonen praten, maar mystieke onderwerpen zijn me nog te moeilijk. Daarom zie ik dit alles ook maar als een voorstudie. Hij wilde me graag alles laten zien. Daar kwam ik ook voor. Zijn gezelschap pakte hem onder zijn oksels en hees hem overeind. Ik dacht dat hij wellicht in de spijkertjes vastzat zoals je verwacht van een faqir. Maar het was gewoon de oude dag. Onderweg vertelde hij dat hij faqir is, of 'malang', wat ongeveer hetzelfde is, zei hij. Ze wonen met z'n drieën hier op Clifton, het strand van Karachi. Hij gaat regelmatig naar Sehwan toe, want daar hoort hij. 'Wanneer weer?' 'Als ik weer genoeg geld heb,' lachte hij aanmoedigend. De hoge trappen die naar Ghazi Baba leidden waren een hele toer voor hem. Boven, op een platje, zaten nog drie wat onderkomen, oudere typen. Deze drie en ik wonen hier, zei hij. Het zijn er dus al vier geworden. Eerst naar de tombe, waar ik zondag al geweest was. Bij de drempel kniel je neer en kus je je handen na ermee de vloer aangeraakt te hebben. Dan strooi je een handje bloemen over de tombe die dan ook onzichtbaar is van de stapels bloemen. Vervolgens sta je met de handen open voor

de borst, in een gevend-ontvangend gebaar, wat te bidden en gaat dan ergens in een hoek of zomaar tegen de muur zitten, indien plaats voorhanden. Ook op de stille dinsdagmiddag was het nog goed druk. Maar de echte 'dag van de sufis' is de donderdag. Ik was dus toch bij sufis aan huis want ik werd uitgenodigd om donderdag terug te komen. Dan is er muziek en dansen, twee sufi-ingrediënten, van 's middags tot diep in de nacht, twee à drie uur, wat in deze landen echt laat is. Morgen dus erop af. Ik vroeg: 'Is dat ook religie?' 'Nee', zei hij. 'Bidden doe je hier boven.' Daarna gingen we een trapje lager een zaaltje in, waar ook tombes staan met kleden en doeken erover, vol bloemen. Er is plaats voor zes tombes, maar er staan er maar vijf. In de laatste, de achterste ruimte, stond een oud vies kooktoestelletje met drie roestige pannen ernaast. Daaromheen en tussen de andere tombes wat lappen: hun bedden. 'Hier wonen we,' zei hij zonder blikken of blozen. 'En wie het eerst dood gaat komt hier te liggen.'

Tussen mijn twee bezoeken aan Ghazi Baba door heb ik ook nog Mangho Pir bezocht. Die ligt, als dode pir, vijftien kilometer buiten Karachi in de heuvels. Als je de Mangho Pir-Road afrijdt kom je van de drukke stad vanzelf in kale, Quetta-achtige bergen, tot je ineens in een heel gezellige oase terecht komt, palmbosjes met cafétjes, een reizigersverblijf en dan een aantal duidelijk godsdienstige gebouwtjes. In Peter Maynes *Saints of Sind* (London, John Murray 1956) had ik een heel wazig verhaal erover gelezen, vooral over zichzelf en de 'krokodillen van Mangho Pir'. Ter plaatse las ik het nog eens over, maar ik werd er niet wijzer van. Toen ben ik maar de bosjes ingestapt. Eerst kwam ik bij een soort bad, een grote betonnen kuip, vol met jongens, in zwembroek of in niks. Het bleek in verbinding met een heetwaterbron te staan, en het water, opgewekt door Mangho Pir, is geneeskrachtig door zijn sulfur. Ik kreeg mét met mijn Colaasje van waarachter ik de zaak zat te observeren, ook een glaasje lauw maar schoon water, dat goed smaakte. Achter één omheining

was de dameswasplaats, een andere was bestemd voor de melaatsen, die er baat bij schijnen te vinden. Op een heuveltje twee tombes, in afzonderlijke gebouwtjes, weer vol bloemen en wierook. Een oppasser vertelde me de namen, maar die zeiden me niets. Dezelfde man voerde me overal rond en sloeg plotseling een verlaten bospad in. Op een open plek bleek een heel pelgrimsdorp te zijn van mensen die hier een week tot een maand blijven hangen en dan een hutje van rietmatten bouwen of lenen. Ze waren net een geit aan het slachten, vlak voor het heiligdommetje dat ook hier weer stond. Ik was er weer op een stille dag. Volgende maand is de maand van Mangho Pir, dan staat het hele bos vol met tenten en hutjes, zei de man. Veel tombes staan er, het is een soort groot kerkhof, maar vooral vier zijn er belangrijk, naast die van Mangho Pir natuurlijk. 'En waar zijn de krokodillen?' vroeg ik. 'Bij Mangho Pir's Mazâr.' Die bleek een kilometer verderop te liggen, wat buiten de oase. Inderdaad, in een ander bosje weer een hele kermis, met theetentjes en verkopers en geitenslachters stond op een rotsje nóg een mazâr. Ook hier weer warme baden en boven in het gebouwtje kranen. Binnen de sobere tombe, op het open voorportaal, wat muziekinstrumenten. Gelukkig kwam er net een groepje van vijf mannen die begonnen te zingen. Er omheen wat toeschouwers, ook op de grond; in een hoek ik, ook op de grond. Ze hadden er plezier in, maar mooi of kunstzinnig was het niet. Helaas wist ik ook niet waar ze over zongen. Ook hier, zei men, is het donderdag de dag. Na het gebed in de avond overal muziek en dans. Het zijn in elk geval geen Yogi, met hun ingekeerde stilte. Wat het wél zijn moet ik nog uitvinden. In elk geval is Mangho Pir, net als Ghazi Baba ook uitgangplaats voor Karachi, simpelweg amusement. Toen ik wegreed zag ik, zomaar langs de weg, zomaar in het bos, een groep mensen muziek maken. Ik ben maar weer afgestapt en erbij gaan zitten. Een persoon, ergens tussen beide geslachten in zwevend, onbestemd, stond te dansen, de rest, handenklappend, drummend of zingend in

een kring er omheen. Soms nam één man de leiding en het leek of hij dan een lied of strofe improviseerde. Vaak moest de rest hard lachen. Ik geloof niet dat het urdu was. Het kan best sindi of baluchi of makrani geweest zijn.

Morgen dus sufidag. Europa is het land van de zondag, Israël van de sabbath, de zaterdag. Dan komen er een aantal vrijdaglanden: Iraq, Iran enz., en nu zit ik in het donderdagland!

Karachi - donderdag 21 augustus

Het is al laat, maar ik kan toch niet slapen, ik ben helemaal in de war. Vanavond heb ik iets gezien wat ik nog nooit gezien heb, noch in het christendom, noch onder de yogis en sadhus van India. Vanavond heb ik met bevende knieën en tranen in mijn ogen van zenuwen, gespannenheid en verbijstering een echte trance aanschouwd, een meter van me af, herhaalde keren, onweerlegbaar echt. Het zal voorlopig wel een obsessie voor me zijn te achterhalen wat hier nu weer gebeurt. Elke donderdag, voor het oog van duizenden toeschouwers.

Beneden de rots waarop Ghazi Baba's tombe staat, te Clifton, het strand van Karachi, zaten en stonden op een open ruimte tussen drie muren en de grot van Ghazi Baba wel twee- à drieduizend man. Vrouwen waren er ook, maar die stonden op het dak van de school, met uitzicht op de open plaats. In het begin zag ik niets, want de kring was wel zeven rijen dik. Na wat dringen bleek me dat de overgrote meerderheid op de grond zat, in een grote kring. In het midden een paar kleden, een soort loper van anderhalve meter breed en een meter of tien lang. Aan één eind van de loper, in het midden van de kring drie hogepriesterachtige figuren, op de grond. Ze hadden kleurige kleren aan, een kruising tussen een petje en een tulband op het hoofd en aartsvaderlijke baarden. Aan het andere eind van de loper een podiumpje met vijf muzikanten erop, twee met een harmoniumpje, waarvan de achterklep, die met de

hand bewogen wordt, lucht aanblaast, en twee met tabla's, kleine drums. De muziek was al in volle gang en klonk erg mooi. Op de loper lag iemand terneer, en een ander, een jonge knul, stond te dansen. Het publiek lachte af en toe even om zijn dans, was dan weer ernstig. Het eerste waar ik aan zag dat het geen gewone muziekavond was, was dat niemand rookte. Ik ving van de muzikanten ook wat religieuze woorden op, regelmatig 'Mohammed', en ook 'gebed' enz. Toen ik naar voren doorgedrongen was, hield het lied op. Men ging even verzitten, het was even rumoerig en de figuren op de loper zaten en lagen rustig terneer. Het volgende lied kwam op gang, het bleef rustig. Ineens, plotseling, vanuit de rijen zittenden, rumoer. Iemand begon wild met hoofd en armen te slaan en met zijn voeten te stampen, in woeste en wilde gebaren. Hij werd door de omzittenden, die zichzelf moesten beschermen, netjes naar voren geduwd - zijn ogen waren dicht - tot hij op de loper de ruimte had. Van een andere kant plotseling nog een, een oudere man, die met gesloten ogen vreemde figuren begon te dansen op het tapijt. Niemand lachte nu. Het was blijkbaar normaal. Zij die langs het tapijt zaten hielden de dansers op de vloer en uit elkaar. Eén viel languit op de grond en zijn hele lichaam begon verschrikkelijk te beven, daarna begon hij te trappen, totdat een paar omzittenden zijn benen en armen vasthielden. Tijdens het couplet was het steeds wat rustiger op het tapijt, maar begon het refrein weer, met drums en luidkeels zingen (door luidsprekers) dan braken de 'gegrepenen' weer los en moesten ze tot bedaren gebracht worden. De man die ik bij mijn aankomst had gezien, lag uitgeput terneer. Na een kwartiertje opende hij zijn ogen, nog wat later ging hij dromerig voor zich uit kijkend en af en toe woest met hoofd en armen zwaaiend rechtop zitten. Na ongeveer een uurtje stond hij op en zocht zijn plaatsje tussen de omzittenden weer op. Er gebeurde ook iets met geld. Af en toe stak iemand uit het publiek een rupeebiljet op. Iemand kwam dat dan halen, ging ermee naar de hogepriesters toe die het allemaal even aan-

raakten. Eén van hen pakte dan een punt van de rupee vast en ging samen met de ander, of soms ook nog met de gever over de loper naar het muziekpodium toe, waar, naar ik vermoedde, het geld in een soort 'offerblok' verdween. Maar dat zag ik niet goed. De oude hogepriester moest zich dan weer een weg banen tussen de wilde dansers door en over de in zwijm gevallen figuren heen, terug naar zijn plaatsje. Het was angstig allemaal, voor mij tenminste, en meeslepend, wat aangrijpend. Wat brak daar in godsnaam los? Was het een onderbewuste laag die plotseling loskwam en de overhand kreeg? Was het de archetypische wereld? Was het een geest, een Geest? Het was duidelijk geen spel. De gezichten, altijd met gesloten ogen, waren soms wat vertrokken, vaak ook heel sereen.

Voor mij, in mijn staat van verbijstering over alles waar ik plotseling deelgenoot van geworden was, was er één vast punt waar ik af en toe even op adem kon komen: in het midden langs de loper zat een kind, een jongen van ongeveer tien jaar. Hij zat er zó rustig bij, en het was blijkbaar allemaal zó normaal voor hem dat hij zijn rust op mij afstraalde. Het was een beeld van een kind, een van de prachtige uitgebalanceerde gezichtjes die je hier nogal eens tegenkomt, een lust voor het oog. Toen ik mijn blik vanaf een afgepeigerde danser weer even op hem liet rusten, ging plotseling zijn hand omhoog, ineens, en begon zijn hoofd te draaien, steeds wilder, en ook zijn hele lichaam mee te bewegen. Hij had 'het' ook te pakken. Dus zelfs kinderen. Dit vond ik nog angstiger en aangrijpender. Toen begon plotseling een knaapje dat vlak naast me stond. Nog jonger. Acht of negen misschien. Hij werd snel naar de loper gewerkt want hij had ruimte nodig. Wanneer de muziek wat rustiger werd zakte hij in elkaar op de mat, soms met de rechterwijsvinger boven zijn hoofd zwaaiend. Maar wanneer het refrein weer begon spande zijn lichaampje plotseling als een veer en wierp hij zich midden tussen, of liever boven op de omzittenden. Dezen duwden hem dan weer terug. Enkele keren lag hij in elkaar op het tapijt en

hief dan alleen zijn hoofd op dat met gesloten ogen rond-draaide. Dat gezichtje was adembenemend mooi, geheel ontspannen en, zou je zeggen, naar binnen gekeerd. Negen jaar! Van mijn 'rustpunt' heb ik het gezicht niet meer gezien, hij ging steeds meer vooroverhangen en bleef toen met zijn gezicht in zijn armen liggen, voor een lange tijd. Ik heb niet kunnen wachten tot hij weer 'bijkwam', ik moest weg, ik wilde alleen zijn. Achter de nu nog veel meer uitgegroeide menigte zaten en lagen nog vele anderen en daar zag ik ook enkele vrouwen en meisjes in 'trance'. Ook enkele heel kleine jongetjes die nog bij hun moeder moesten blijven. Ook met gesloten ogen wild bewegend. Het was adembenemend. Wat moet ik dáár nu weer mee?

Nawah-Shah - maandag 25 augustus

De provincie Baluchistan, die ik vanuit Quetta wat bekeken heb, vind ik niet erg interessant. Maar nu ben ik al een paar dagen kris-kras door Sind aan het scooteren, en Sind is alleszins de moeite waard. Er is van alles te vinden aan interessante verschijnselen. Sind is de provincie (vroeger: staat) van de (S)Indus-rivier en de Indus-vallei-beschaving, waarvan Mohendjo-Daro het pas opgegraven monument is. Na die Indus-vallei-beschaving heeft hier een serie rijken bestaan zoals, denk ik, op geen andere plek ter wereld. Ik lees: 'Sind deed, samen met de Punjab, dienst als een bufferstaat die de schokken van de voortdurende invallen absorbeerde - de Ariërs, de Iraniërs, de Grieken, de Scythen, de Hunnen, de Turken, de Parthen, de Bactriërs, de Arabieren, de Afghanen, de Moghuls, de Portugezen en de Britten'. En hiernaast hadden er ook invasies plaats van religies: Sind was achtereenvolgens en vaak gelijktijdig het land van muslimes, hindus, buddhisten, jains, christenen, parsi's, sikhs, joden en vele anderen. En overal zijn nog wel ergens de sporen van. Ik kom dan ook onmogelijk klaar, en ik trek er eigenlijk maar op goed geluk doorheen en ga dan ook nog bij alle medebroeders aan

die hier overal verspreid in Sind werken, vaak op afgelegen, eenzame posten.

Sind is ook het land van de pirs, dode en ook nog levende. De meest waarschijnlijke theorie is dat de pir een verschijnsel is dat van twee kanten bekeken moet worden: de Indische - en dan is de pir het equivalent van de guru, de religieuze leider die de volgelingen in persoonlijke gehoorzaamheid aan zich bindt. Gezien van de Perzische kant is de pir de faqir, de sufi, de mysticus, wellicht behorend tot een monniksorde. Niet alle pirs zijn dus sufis, ze zijn ook niet allemaal religieuze leiders. Door alle invloeden zijn de sindis pir-gevoelig geworden. Ook onze missionarissen worden door de mensen vaak als pirs beschouwd en behandeld. Dat hangt ook een beetje samen met het hier zo verschrikkelijk belangrijke, allesdoordringende en beïnvloedende begrip 'Izzat', image, of gezicht, of eer, dat de christelijke pir groter is dan de andere pirs. Vaak hebben sub stammen, zoals bijv. de Hurs die door de Sindis heen wonen, hun eigen pir, wiens pirschap nogal eens erfelijk is. Hij is dan ook tegelijk politiek (onofficieel), sociaal en religieus leider. Een hele grote schijnt pir Pagàro te zijn die overal in Sind zijn volgelingen heeft. Hij woont ergens bij Sukkur, waarschijnlijk in Pir-jo-Goth. Daar kom ik, ook al weer toevallig, bijna langs. Zo kom ik nooit in Lahore. Morgen eerst op Qalandar Lal Shah Baz in Schwan af, als ik tenminste ergens de Indus overkom, nu in de regentijd.

Gisteren vanuit Hyderabad een pelgrimstocht gemaakt naar de 'Shakespeare van Sind', een grote sufi-dichter met veel invloed en zeer veel volgelingen: Shah Abdùl Latif, wiens prachtige tombe in Bhit-Shah staat, dertig mijl ten noorden van Hyderabad. Latif, geboren in 1689, heeft het laatste deel van zijn leven hier doorgebracht, in zijn zelfgebouwde dorp, waar hij rust en eenzaamheid zoekt. Hier heeft hij muziek gemaakt en gezongen, contemplatieve liederen, spontaan gecreëerd en later bijeengebracht in de Risalo, de Boodschap, een bundel verzamelde werken. Hij

heeft hiermee ook de Sinditaal op een hoog niveau gebracht, en als eerste er een deskundig gebruik van gemaakt. Drommen mensen trekken naar zijn tombe, een mooi groot gebouw met veel marmer en geheel bedekt met veelkleurige tegels. Rond zijn graf staat een wel vier meter hoge afscheiding van prachtig bewerkt hout. Het was er gisteren niet zo druk en ik kon in alle rust bij zijn graf zitten kijken en mediteren. Men is zeer uitbundig met buigen, knielen en vooral kussen: de drempels en het houtwerk rond het graf, aan alle kanten. Er ligt ook een stel korans. Men opent die en gaat dan hardop eruit zitten zingen wat een bonte kakofonie veroorzaakt. Een jonge jongen zong prachtig boven de anderen uit. Een zwarte lange figuur kwam plotseling 'communie' uitreiken. Ik kreeg drie ronde, platte, witte snoepjes die zoet smaakten. De man was gekleed als een soort pope: een zwart kleed afhangend tot bijna over zijn voeten, een zwarte sluier vanaf zijn hoofd tot aan zijn middel en een zwart rond hoofddeksel. Het schijnt dat er ook een grote groep levende pirs of faqirs woont in Bhit-Shah, maar helaas had ik te weinig tijd om te gaan zoeken.

Shah Abdul Latif is duidelijk een stadsmens, van de binnenwereld dan. Hij leeft van visies van een diepere, de 'eigenlijke' werkelijkheid, en probeert die voortdurend, in poëzie en muziek, onder woorden te brengen. Hij ontgroeit daardoor ook steeds de officiële islam en heeft nogal eens problemen met de religieuze leiders daarvan. Als stadsmens is hij uiteraard ook tolerant en waardeert hij alle religies op hun spiritualiteit. Als alle mystici preekt hij ook de persoonlijke religie, die niet van gewoonten leeft maar van persoonlijke inzet en betrokkenheid. 'Latifs religie preekt het één-worden en -zijn van het menselijk zelf met het goddelijk zelf, iets dat kan worden bereikt en ervaren door iedereen, zonder onderscheid. Religie is voor hem "God-getting". Het is verandering, aanpassing en integratie van de persoonlijkheid. Religie is niet te vinden in boeken of in theorieën, noch in praten of zelfs redeneren; het is het

ontwaken van het leven van de geest in de mens. Het is een transformerende ervaring; het is een spiritueel bewustzijn dat kerkelijke organisaties en leerstellige sofisterijen moet transcenderen. Latif hield dat blind geloof, ritualisme en dogmatisme in wezen afgodisch zijn en een overblijfsel van primitieve en middeleeuwse tijden. Religie is niet een theorie over God, maar de herschepping van de menselijke persoon. Tenzij we opnieuw geschapen worden zijn we niet werkelijk religieus. Religie is een poging de waarheid te kennen en haar te beleven.' (Tirthdas Hotchand, Pakistan's immortal poet: Shah Abdul Latif, Hyderabad, Sind 1962, p. 54.)

Op zoek naar de Stad kom ik bij Latif een zeer interessante beschrijving tegen van de fasen van godsbeleving, naar gelang de verschillende Plattelanden of de Stad waar men zich heen ontwikkelt. In de eerste fase (de 'Shariat') is God persoonlijk en buitenkosmisch en woont in de hemel van waar hij ons bestuurt. Hij straft het kwade en loont het goede. God is buiten ons en woont in een met handen gemaakte tempel. De mens schrijft hem menselijke attributen toe en wil met hem in contact komen en bescherming ontvangen. Hij is een pelgrim op weg. Zijn relatie met God is die van de derde persoon: 'I am his'. Dit is de situatie van de niet-denkende massa die zich nog op kinderlijk niveau bevindt.

In de tweede, meer spirituele fase leeft God zowel buiten als binnen, zowel in de plaats als in de persoon van het Zelf. Hij woont in het diepst van ons hart, hij is ons dichtbij dan onze aderen. Hij woont niet in de tempel met handen gemaakt maar in de tempel van het eigen hart. Er is geen weg naar God want God is in het diepst van ons wezen, transcendent en immanent. God is present en toch absent, dichtbij en toch veraf. Het zoeken naar God is niet een reis, maar een verandering van de persoon, de omvorming van de aardse mens naar de spirituele mens. Hij realiseert zich dat er veel zielen zijn, maar dat allen deel uitmaken van een oneindig geheel. Zoals God immanent is in

de individuen, zo is hij het ook in het universum. Dit leidt tot een geloof in de eenheid van het menselijk geslacht. Nu is de reis van de mens naar God en in God voltooid. Zijn relatie tot God is veranderd van 'I am his' tot 'I am thine'.

Dit vond ik een mooie beschrijving van mijn eigen gevoel in dezen. Ik dacht dat ik wel tot deze tweede en uiteindelijk fase behoor. Wat blijkt? Er is voor Latif nog een derde, veel hogere. De mens kan namelijk geestelijk onvoldaan zijn over deze tweede relatie. Hij begint te zeggen: 'Ik leef, maar niet ik, maar God in mij'. Hij wordt dan wat hij beschouwt. Zijn relatie van nabijheid wordt dan van tweede persoon tot eerste persoon, van 'I am thine' tot 'I am thou', de scheiding tussen uiterlijk en innerlijk, tussen subject en object, tussen 'Ik' en 'Gij' verdwijnt volkomen. Hij voelt dat het universum slechts empirische werkelijkheid heeft zolang de adjuncten van de ziel, het ik, de zintuigen, en de mind er zijn. De veelheid en verdeeldheid verdwijnt als 'gezien' wordt dat God niet verdeeld kan worden. Voor Latif is dit de hoogste fase, die van Haqiqat, Waarheid: dat men inziet dat de mens goddelijk is, maar God alleen werkelijk is en al de rest, inclusief het ik, de mind en de zintuigen, onwerkelijk. 'Het is een vergissing te zeggen dat men door God te realiseren ook God wordt. Wanneer men dit transcendentale bewustzijn bereikt, rijst men uit boven de wereld van de verschijnselen. In de hoogste staat van bovenbewustzijn verdwijnen de verschijnselen geheel en al van hem. Zijn hele leven wordt door deze ervaring gerevolutionariseerd' (id. p. 60).

Interessant is nog zijn zelfconcept wat betreft de muslim-wereld. Ze vroegen Latif of hij nu een shia was of een suni, dus behoorde tot de ene of de andere grote traditie in de islam, je zou bijna vertalen met: 'Ben je nu protestant of katholiek?' Latif zei glimlachend dat hij tussen beide in stond. Ze zeiden: 'Maar tussen de twee is niets.' 'Ja, juist,' zei hij, 'dat niets dat ben ik.'

Twee echte - buiten-wereldse - plattelandsdagen achter de rug, door een primitief stuk land, achterlijk, onderontwikkeld, zeer slechte wegen, tijdverslindende overtochten en een brandende zon. Maar toch ook weer wat Stad gezien. Ondanks de verzekering van insiders dat ik de buiten zijn oevers getreden Indus halverwege Hyderabad en Sukkur zeker niet over zou komen heb ik het toch maar geprobeerd. Het was een heel werk, maar het is me gelukt.

Bij de toegangsweg naar de pont een geweldige schuiver maakt, met scooter en al in het stof en zand. Op de pont raadde men me van alle kanten aan benzine op de wonden te doen. Nooit van gehoord, maar het werkt. De Indus is een half uur varen breed. Toen honderd meter weg en wéér water, de ondergelopen uiterwaarden, verschillende kilometers breed. Er lagen wat zeilboten met dat opvallende oosterse zeil. Voor twee kwartjes zeilden ze ons in een uur of twee tijds naar het vasteland. Schwan was nog eens vijftig kilometer, richting Karachi, dus de verkeerde kant op. Met mijn vuile wonden en mijn broek aan flarden ben ik in Schwan eerst het voornaamste monument gaan opzoeken, de tombe van Qalandar Lal Shah Baz. Weer een groot, moskee-achtig gebouw, vrij mooi, en goed onderhouden. De intensiteit en uitdrukkingwijze van de devotie van de mensen was precies gelijk aan die bij Shah Abdul Latifs graf. Het was hier alleen veel drukker. Overal ook monnikachtige typen, maar je bent er nooit zeker van of het een bedelaar of een monnik is, of allebei. Tenslotte kennen ze ook hier (nog) de bedelorden. Na een uurtje slapen, want ik was uitgeput van val, tocht en hitte, ben ik op goed geluk monniken gaan zoeken. Binnen vijf minuten nodigde een me al uit het 'klooster' te komen bezichtigen. We stonden voor een grootse poort die toevallig de ingang bleek te zijn. Binnen was het prachtig, een aantal mooi versierde en schone gebouwen op een aantrekkelijke binnenplaats. Het zag er paleisachtig uit. In het midden een soort 'troon-

zaaltje', geheel betegeld met veel wit en felle kleuren. Mijn gids liet me eerst in een zuilenhalletje aan een van de zij-kanten een aantal kamers zien in elk waarvan twee tombes staan. Hier liggen de opvolgers van Qalandar, de leiders die zelf ook weer 'Qalandars' zijn. Er kwamen nog wat andere gidsen bij en met z'n allen begonnen ze me om het hardst uitleg te geven. Ik ben overal minstens twee keer geweest. De kamertjes met de tombes zijn ook erg mooi, zeer kunstzinnig bewerkt, beschilderd en met mozaiek versierd. In het laatste kamertje maar één tombe en een open plaats voor een tweede. Die is voor de huidige, nog levende Qalandar, die officieel murshid badshah heet, leraar koning. Hoe oud is hij en waar is hij nu? Wel honderd en hier. Kan ik hem zien? Kom maar mee. Daar zit hij. Boven op het dak van zijn troonzaaltje zat een oude man van rond de tachtig, denk ik, op een sofa, met ventilators rond zich en ook leerlingen die hem nog meer koelte stonden toe te wuiven. Er begon een discussie in het Pashtu, de taal van de Pathanen van het noorden, uit de bergen, of ze mij naar Qalandar, de murshid badshah zouden geleiden of niet. Ik verloor vooralsnog, want de man spreekt geen Engels en bovendien was hij te moe, dachten ze. Het blijken allemaal Pathanen te zijn, alle monniken hier, en ik zag er velen. Overal zaten en lagen ze. Iedereen die nu binnen was was monnik, want de poort bleek achter mij gesloten te zijn. Overdag zijn er altijd veel gasten die de tomben van de verschillende Qalandars komen vereren. Nu was het rustig. We stonden met wel tien man te praten, maar plotseling werd er van verre nog een elfde bijgeroepen die op zijn matje mediteerde of suffig voor zich uitkeek, dat kun je van buitenaf niet zien, zeker niet in de schemer op een afstand. Hij zag eruit als een buddhistische monnik, geheel kaalgeschoren. Hij sprak maar een beetje Engels. Toen brak mijn klomp: hij bleek Fransman te zijn. Een Franse faqir! De andere faqirs, malangs of derwishes, dat blijkt allemaal ongeveer hetzelfde te zijn, trokken zich nu terug op hun matjes die overal over de binnenplaats verspreid lig-

gen. De Franse faqir, een knul van ergens tussen de vijftwintig en dertig jaar oud, nodigde me op zijn matje en daar hebben we heel lang zitten praten. Hij kon me nog niet de diepste zieleroerselen van het faqirbestaan onthullen, mede omdat hij nog maar leerling is en er pas zes maanden is. Allereerst bleek inderdaad dat Sehwan en deze orde een Pathanen-aangelegenheid is. Iedereen behalve zichzelf is Pathan. Qalandar zelf was ook een Pathan, uit Afghanistan. Pathanen is de oeroude stam die in midden-Azië woont, over heel Afghanistan, tot in Perzië en ver over de grenzen hier van West-Pakistan. Vreemd dus deze groep hier in hartje Sind te vinden. De Franse faqir was natuurlijk niet de meest geschikte man om me voor te lichten over dit merkwaardige monnikendom op het randje van de islam, maar het is nog maar mijn voorstudie, tot ik beter Urdu ken. Ze leven in volstrekte armoede. Je kunt ook zien dat ze niets anders hebben dan hun smoezelige kleren (geen religieuze gewaden) en hun matje in de open lucht. De Franse faqir was op doorreis in Iran muslim geworden, wat hem de 'oplossing' gaf en had hier in Sehwan de volmaakte vreugde gevonden. Zo geestelijk, maar ook zo prettig onder elkaar. De Pathanen staan bekend om hun eerlijkheid en gastvrijheid, en dat is hier ook wel te merken. Verder leven ze in strikt celibaat. En dat is hier wel iets heel bijzonders, in dit land, zowel als in deze religie. En ook in gehoorzaamheid aan de 'leraar-koning', de 'roi', zei faqir Frans. Hij is absoluut heerser over dit koninkrijkje en over alle stichtingen die hierbij horen, en dat blijken er veel te zijn, overal in Pakistan. Clifton in Karachi, waar ik vorige week zo overstuur vandaan kwam, hoort er dus bij en ook is er iets in Lahore, Quetta zelfs en veel andere plaatsen. De 'koning' zendt zijn mensen uit om op een van die plaatsen te werken. 'Geeft hij jou, als nieuweling, instructie?' Nee, instructie wordt er helemaal niet gegeven, bleek het. Ik kreeg ook de indruk dat er, behalve wat reglementen, op spiritueel gebied niet veel te instrueren valt hier. Het lijkt mij niet dat het een 'spiritualiteit' is. Ieder-

een bepaalt zijn eigen relatie met God. Daar heeft verder niemand iets mee te maken. Er wordt ook niet over gepraat of gediscussieerd. Strikt privé. Er wordt ook niet gelezen. Er is niet een boek in het hele huis, afgezien van de koran. De meesten zouden trouwens niet weten of ze een boek links of rechts moeten beginnen. Wat is dan het gemeenschappelijke religieuze gebedsleven? Dat is er niet, behalve één keer per dag, in de avond. Er werd toevallig net voor gebeld. Mag ik mee? Nee, alleen voor leden. We praatten nog wat door en ik zat te wachten tot hij zou gaan. Toen ik vroeg wanneer ze nu begonnen bleek het al voorbij te zijn. Het kan geen vijf minuten geweest zijn. Het heeft plaats ergens in de keuken of zo, begreep ik. Hier ook niets van muziek, dans of trance of ook extase. Het schijnt niet eens te mogen. Wat ook niet mag (niet mág) is het verrichten van het vijfmaal daagse gebed dat een van de pijlers van de Islam is. Dat moet de groep voor echte muslimes wel in een zeer onorthodoxe hoek zetten. Wat er overbleef aan bijzonders was het werken. Volgens de Franse faqir wordt er zeer hard gewerkt, altijd, de hele dag door. En daarin besef je je nabijheid van God. Dat is het gebeds- en geestelijke leven. Bezig zijn met Gods wereld. Zo hebben ze eigen boerderijen e.d. Mijn zegsman was schilder in eigen huis. Verder hebben ze allemaal schoonmaakkarweitjes en ander huishoudelijk werk. 'Wanneer ben je nu volleerd hier?' 'Dat maakt de "roi" uit; die voelt aan wanneer je er echt helemaal bij hoort, en dan wijst hij je een job aan.' 'Spreek je de koning vaak?' 'Ik heb hem nog nooit gesproken, ik moet eerst de taal beter leren, Pashtu en Urdu.'

Op een of andere manier voelde ik dat er iets was met de tombe van de grote Qalandar, een paar honderd meter verderop. En jawel, ook hier is niet alles zonneshijn. Een paar jaar terug heeft de regering het beheer van alle tombes overgenomen, mede om daardoor te voorkomen dat het vele geld dat geofferd wordt in handen van een paar mensen terecht zou komen . . . Ze hadden toen ook dit ko-

ninkrijkje, de 'Fuqr', het faqirhuis, willen nemen, maar daar heeft de Qalandarkoning een stokje voor gestoken. Hij is nu nog heer in eigen huis. Maar buiten is hij alles kwijt. 'Houden jullie dan die grote tombe niet schoon?' 'Dat doen de rijksfaqirs,' zei hij minachtend. Rijksfaqirs! weer wat nieuws. Dezelfde spanning had ik al gevoeld bij Ghazi Baba's tombe in Karachi. Ze zijn het er duidelijk niet mee eens. De rijksfaqirs zijn aangesteld en worden betaald door de regering. Ik ben benieuwd of daar nog een spatje religiositeit over is. Waarom niet een paar dagen blijven, vroeg faqir Frans. Er zijn gastverblijven en je kunt meeëten. Je kunt zolang blijven als je wilt, voor niets. Ik vond dat ik beter kan terugkomen als ik de taal beter ken, dan kan ik ook eens met anderen en met de 'koning' praten. Want van Qalandars spiritualiteit heb ik nog geen idee.

Door het Assisi-achtige dorp Sehwan lopend zag ik een huis met veel boeken. Ik liep er naar binnen en vroeg of dit een boekwinkel was en of er iets van of over Qalandar te krijgen is. De twee heren die buiten zaten nodigden me uit om erbij te komen zitten. Meteen was ik opgenomen in de echte Sindifamilie, hoog-muslim. De andere heer was een gast die vloeiend Engels sprak. De gastheer bleek geen boekhandelaar maar een natuurgeneesmiddelen-dokter. De boeken waren privébezit. Hij had wel iets over Qalandar, in het Urdu, dus daar moet ik echt even voor gaan zitten. Of ik bleef eten. Het was negen uur, en ik had honger, dus waarom niet. Tot half twaalf zag ik allerlei bedienden met pannen en schalen en stoelen slepen. Een tafel werd bij de burens geleend. Om kwart voor twaalf in de nacht begon een zeer eenvoudige maaltijd, echt Sindi, maar vleesloos, want ze eten hier op dinsdag en woensdag geen vlees. Dat heb ik trouwens gisteren onderweg ook gemerkt toen ik in een cafétje roti, die pannenkoekachtige dingen, bestelde. Of ik er geitevlees bij wilde. Natuurlijk. Maar een omstander wees de man terecht: vandaag woensdag, dus geen vlees. Nu, dan maar kip, zei de 'ober'. Maar dat is ook vlees, merkte ik op. Nee, op dinsdag en woensdag is dat

groente, zei hij, onder hilariteit van het hele café. De nogal liberale gastheren lachten wat met dit monnikendom hier in Sehwan. 'Ze houden de mensen voor de gek,' meenden ze. 'Misschien is er één op de honderd oprecht.' Maar hetzelfde dachten ze van het christelijke religieuze leven. Dat iemand echt in celibaat kan leven geloven ze gewoon niet. Daar móet wat achter zitten. Mijn verdediging en fundering van het celibaat was zó overtuigend dat ik er zelf stil van was.

Gistermorgen weer driehonderd kilometer over zeer slechte wegen gereden. Dan sta je even versteld dat midden in dit verschrikkelijk platte land een van de hoogst ontwikkelde Steden van de oudheid ligt, verwoest rond vijftienhonderd vóór Christus, maar van een verfijning en beschaving als in de vijfendertighonderd jaar na de verwoesting hier niet meer bereikt is. Mohendjo-Daro, het grootste monument van de vergane Indusvalleibeschaving. Weer hetzelfde als in Mesopotamië: waar nu het meeste Platteland is was vroeger het meeste Stad, je zou bijna zeggen, als je de keten van opgravingen hier langs de Indus ziet, een metropolis. Er was een rioleringssysteem en een watervoorziening zoals nu in Sind nergens te vinden zijn. Er was kunst en cultuur, er was stedenbouwkunde, er was handel met de hele omliggende wereld. Het kán dus wel, zelfs in een gebied als Sind, zelfs in een Indusvallei. De mensen hadden toen toch echt niet meer mogelijkheden aan vervoer en materiaal dan nu, integendeel. Als je daar rondloopt en er de duidelijke sporen van ziet word je gewoon nijdig op het geklungel van nu. De stenen van Mohendjo-Daro zijn van hetzelfde materiaal als waarvan ze nu hun armoedige hutjes bouwen; voor handel en verkeer ligt Sind nog steeds centraal in Azië. En het lukt niet meer. Stad is blijkbaar geen kwestie van materiaal, maar van cultuur. Ik denk dat dit buitenwerelds op en neer gaan van Stad en Platteland een symbool is van hetzelfde proces in de binnenwereld: Stad kan plotseling, door innerlijke desintegratie of door een aanval van buitenaf, platteland worden. Typische plat-

telandsgebieden kunnen, langzamerhand of vrij plotseling, Stad worden. Er is blijkbaar niet eens een 'aanleg' voor nodig, want de Indusvallei zal in deze vierduizend jaar wel niet zoveel veranderd zijn, en vroeger was het de meest ontwikkelde Stad, nu is het het meest onderontwikkelde Platteland (al begint het deskundig gebruik van Induswater via de vele irrigatiekanalen en met de stuwdammen zoals hier in Sukkur er weer wat tekening in te brengen). Er is blijkbaar geen gebied dat per se gedoemd is Stad te zijn of per se Platteland. Zo zal er ook geen mens zijn die gedoemd is plattelander te zijn. Iedereen zal, lijkt het wel, steding kunnen worden, maar ook kan een stadse toestand gemakkelijk tot verval komen, vermoed ik. Aan Mohendjo-Daro te zien tenminste.

Sukkur - vrijdag 29 augustus

Gisteren was het weer donderdag, sufidag. Van hieruit heb ik de vijftig kilometer gereden naar Pir-jo-Goth. Van de week was ik al in Padri-jo-Goth geweest, het 'Goth', het dorp, van de padris, onze mensen die in hartje Sind zo iets als proefboerderijen opgericht hebben, met een katholieke kolonie. Nu dus Pir-jo-Goth, het Goth van een van de grote pirs, namelijk pir Pagaro. Het was weer ver de binnenlanden in, door kleine dorpjes en landerijen. Boven de huisjes van het dorpje Pir-jo-Goth stak een geweldige muur de lucht in, een soort fort leek het wel, met een paleis in het midden. Bij de poort aangekomen moest ik mijn schoenen uitdoen. Ik moest mijn hoofd bedekken en mocht vooral de drempel niet aanraken, zelfs niet met mijn blote voeten. Op de grote binnenplaats kwam een jongeman op me af die vrij goed Engels sprak. Hij heeft me verschillende uren bezig gehouden. Ik mocht zomaar mee de grote moskee in, wat lang niet overal kan. Binnen hebben we heel lang op en neer gelopen, al pratend en discussiërend. We liepen midden tussen de 'bedden' door, lange lopers, uitgespreid in vele rijen over heel de breedte van de mos-

kee. Hierop kunnen de pelgrims hun lappen en doeken neerleggen en daarop het moede hoofd. De sleutelfiguur is uiteraard Pir Pagaro, weer één in een grote keten van erfelijke pirs. Het bijzondere hier is echter niet dat de keten begint bij een of andere charismaticus, maar recht in de familie van Mohammed. Het zien van Pir Pagaro brengt de mens dus op een of andere manier in fysisch contact met de profeet. Nu heb ik al eerder gehoord en gelezen dat er aan het leven van de Pagaro-pirs heel wat sociale en politieke verwickelingen vast zitten. Vele malen hebben de volgelingen een soort leger gevormd en een of andere overheerser bevochten. Ook tegen de Engelsen is het hard tegen hard gegaan. Het schijnt dat de vader van de huidige pir door de Engelsen doodgeschoten of opgehangen is. Zeer duidelijk zijn in Pir-jo-Goth nog de sporen te zien van het bombardement van het fort van pir Pagaro. Het moet er vroeger zeer mooi geweest zijn. Nu ligt er nog steeds veel puin, en het ziet er allemaal wat vervallen uit. Alleen staat midden in de tuin, achter de moskee een prachtig kasteeltje, helemaal gebouwd in de Moghulstijl. Dat is pas een paar jaar oud. Pir Pagaro heeft, alleen in Sind, rond tweeënhalfmiljoen volgelingen. Mijn zegsman wees er even op wat een sterk leger dat wel kan betekenen. Ze volgen pir Pagaro in blinde gehoorzaamheid, en dat betekent de kracht van deze groep. Pir-jo-Goth wordt druk bezocht door de volgelingen. Tot voor een paar jaar terug had pir Pagaro de gewoonte voor een paar minuten op een balkonnetje te verschijnen en daartoe stroomden vanuit heel Sind tienduizenden samen, alleen maar om hem even te zien. Op het ogenblik was pir Pagaro er niet. Het blijkt dat hij, o.a. terwille van de studie van zijn kinderen, in een bungalow in Karachi woont. Hij maakt wel regelmatig een tocht door Sind en dat brengt altijd weer drommen mensen op de been. Van onze paters in Sanghar hoorde ik al dat bijna heel Sanghar 'van hem' is. Als hij langs rijdt vallen de mensen neer en kussen zelfs het spoor van de banden van zijn auto. Ze brengen hem dan ook geld. Mijn gids ver-

telde dat een van de 'verplichtingen' van het lidmaatschap is het betalen van een soort belasting. Dit wordt trouw gedaan en legt pir Pagaro geen windeieren. Achter zijn paleis staat een geweldige caravan, ik denk de enige die in heel Sind te vinden is, ergens onder een boom ligt een raceboot enz. Ik zou eigenlijk de bibliotheek moeten zien, vond mijn gids, want pir Pagaro is een bibliofiel. Hij is zeer ontwikkeld en belezen, en heeft in Engeland een of andere graad behaald. Ik kreeg de indruk dat de pir een zeer liberaal type is, die zijn rol een beetje speelt. Ik moet zeker terugkomen als de pir hier is, dacht mijn gids, want ik zal zeer gastvrij ontvangen worden en kan in zijn paleis verblijven als ik zou willen. Ik liep nog steeds op mijn blote voeten, ook door de aanliggende boerderij, op weg naar het hertenkampje. Mijn gids was hier wat verlegen mee en zei dat de pir zeer boos geworden zou zijn als hij dat gezien had. Dat was goed voor zijn volgelingen, maar voor een gast . . . Ik heb het adres van mijn gids en moet hem maar even laten weten als ik weer kom, dan zal hij alles met pir Pagaro regelen. Mijn gids is een 'salim'. Alle volgelingen zijn verdeeld in twee hoofdgroepen: salim en farq. De farq (of de salim) zijn weer onderverdeeld in twaalf subgroepen, ik kreeg de indruk op regionale grondslag. Men hoort tenminste bij een leider van één van de subgroepen, en als men in Sanghar woont hoort men bij de leider van Sanghar. Nu, van elk van die twaalf subgroepen worden er honderd mensen uitgekozen of aangewezen om in Pir-jo-Goth te dienen, elke maand dus een andere groep. Dit ziet men, volgens mijn gids, als een voorrecht en een vreugde. 'Vraag deze mensen hier maar of ze niet heel erg gelukkig zijn, dan kun je het zelf horen.' Er zijn ook full-timers, mensen die zich dus voor hun leven in dienst van pir Pagaro stellen. 'Hoe heten die,' vroeg ik, 'zijn dat faqirs?' 'Nee,' zei hij, 'alle tweeënhalfmiljoen leden zijn faqir.' Weer wat nieuws. Faqir ben je hier blijkbaar al gauw. Maar hoe dat met die full-timers zit werd me niet erg duidelijk. Mijn vragen kwamen natuurlijk steeds weer terug op de 'spirituali-

teit' van deze groep. Ook hier werd ik teleurgesteld. Pir Pagaro en al zijn voorgangers hebben geen leer dan die van de officiële islam zelf. Als pir Pagaro zijn volgelingen aanmoedigt, dan is het om trouw te zijn aan de principes en voorschriften van de islam. 'Wat is dan het bijzondere van pir Pagaro?' 'Dat hij van de familie van de profeet is.' Nu wist ik dat de volgelingen bestaan uit een speciale groep, de hurs, een soort stam, die mét de sindis in Sind wonen. Maar volgens mijn zegsman zijn het allemaal gewoon sindis, zonder uitzondering.

Wat mij bij al mijn bezoeken van de laatste tijd opgeval-
len is is de geweldige gastvrijheid in al die wat bizarre ge-
meenschappen. Na ons lange gesprek moest ik beslist thee
drinken. Ze wilden me ook niet laten gaan zonder een
maaltijd. Onder dat laatste kon ik uitkomen door het op te
schuiven naar de tijd dat ik terugkom. De thee dronken we
in een huis dat buiten het eigenlijke fort staat, in een soort
gastenhuis, waar ook de administrateur van het bedrijf
woont. Deze administrateur is weer een neef van pir Paga-
ro. Naast dit huis staat een school, speciaal voor onder-
richt in islam, een zesjarencursus in islamtradities en -theo-
logie. Nog iets uitzonderlijks: bij het weggaan kwamen we
groepen kinderen tegen. Die blijken hier dagelijks te ko-
men om door pir Pagaro gevoed te worden. Eindelijk eens
enige sociale bezorgdheid. Voor de rest is de betekenis van
Pir-jo-Goth nog lang niet duidelijk. Het is niet spiritueel,
niet mystiek (er gebeurde helemaal niets op deze donder-
dagavond, geen trance, geen muziek, helemaal niets), wat
politiekerig, maar ook niet expliciet. Voorlopig heb ik werk
genoeg om dat allemaal uit te zoeken. Maar ik weet nu
ook voldoende: er is binnen de islam en ook, of juist, in
Pakistan, voldoende interessants voorhanden om aan de
hand daarvan de mens en zijn mogelijkheden en onmoge-
lijkheden, zijn bewuste en onbewuste en bovenbewuste, te
proberen te verstaan.

Ik geloof dat ik erg van symboliek houd, of misschien ben ik wel een romanticus. De mooiste plaats die ik zou kunnen bedenken om dit reisdagboek met als thema Het Platteland van de mens te besluiten wordt me zomaar in de schoot geworpen: de citadel van Harappa, met Mohendjo-Daro de belangrijkste stad van de Indusvallei-beschaving. Ik kwam er toevallig langs, zojuist, midden tussen Multan en Lahore, honderd mijl van elk van beide af. Nog honderd mijl scooteren en mijn reis Amsterdam-Lahore is rond, in bijna vijf maanden, met hier en daar een flinke pauze. Ik heb het gevoel of in Lahore een nieuw leven gaat beginnen, mij nog volkomen onbekend. Een nieuw hoofdstuk. Daarom sluit ik dit hoofdstuk af en begin aan mijn Vijfstromenboek, het land van de vijf rivieren die door de Punjab stromen: Indus, Jhelum, Chenab, Ravi en Sutlej. Hier moet nog veel meer te ontdekken zijn dan in Sind. Het is oeroud en rijk aan vergane beschavingen. Het is ook het land van de Himalaya, waar ik al in India zo graag heenwilde en er kwam maar niets van. Ook aan deze kant van de Indisch-Pakistaanse grens moeten er alle mogelijke interessante kerels en verschijnselen die de moeite waard zijn te vinden zijn. Ik geloof dat ik het druk ga krijgen in en vooral rond Lahore.

Harappa is ook weer plotseling van Stad Platteland geworden. Er is nog maar weinig van over, o.a. omdat vandalen veel bakstenen hebben weggesleept voor de spoorlijn Multan-Lahore. Hier en daar is ook maar een klein stukje blootgegraven, veel zit waarschijnlijk nog onder de grond. Interessant: overal waar je hier gaat graven vind je Stad. Daarom vind ik deze plek zo symbolisch. Ik zit tegen een boom geleund die midden op de 'citadel' staat. Zijn wortels steken zo de Stad in. Kwestie van graven?! Midden tussen Harappa en mij staat Christus: de stad tweeduizend jaar vóór hem, ik tweeduizend jaar ná hem. Zoals ik al langer het gevoel heb dat Christus ook geografisch tussen de

Stad en mij in staat, de Stad, i.c. West-Europa, vijfduizend kilometer ten westen van Jerusalem, de 'heilige Stad', en ik vijfduizend kilometer naar het oosten. Maar dat zou woordenspel zijn als ik niet duidelijk het gevoel had dat het feit dat ik op deze reis Jerusalem niet in mocht niet voor niets was. Ik ben er nog niet rijp voor, denk ik, als ik het symbool zo moet verstaan tenminste. Zelfs na deze plattelandsreis van enkele maanden ben ik nog niet aan Christus toe. Ik krijg wel steeds sterker het verlangen om nu eindelijk het evangelie weer eens open te slaan, maar dan voel ik dat het nog niet mag. Mijn weg loopt blijkbaar via India, en via Pakistan, terug door Perzië, naar Jerusalem. Niet voor niets ook ben ik blind door Perzië en Baghdad heengereisd. Pas in Pakistan begin ik beide te ontdekken. Als ik er wéér doorheentrek zal ik het dan ook heel anders doen. Wel heeft al dit Platteland me iets over de Stad geopenbaard. Mijn tweede geloof-en-werk-hypothese is alweer drie maanden oud. Nu ben ik aan de derde toe. Dat is voorlopig voldoende om thuis te komen, in Lahore dan. Het geeft een basis om op verder te bouwen. Geloven is een 'grensgebeuren', wordt gezegd. Dat blijkt, want mijn eerste artikel is van Zahedan, net vóór de grens van Pakistan, het tweede van Nok Kundi, net binnen. Het derde is van Harappa, net vóór de thuiskomst, het vierde zal erná moeten komen. Het derde van nu gaat natuurlijk over de Stad. Daarom is deze plek zo mooi, want als je hier het element tijd even weglaat vallen Stad en Platteland hier samen. Je weet niet wat het nu eigenlijk is. Veel woorden zijn al aangeboden om de Situatie van de Stad te beschrijven. Ik gebruik mijn eigen woord, hoewel het oud, versleten en nietszeggend geworden is. Geeft niet, daarmee is het een goed symbool om oude en versleten dingen te beduiden, zodat ze weer tot leven mogen komen.

Artikel 3. Ik geloof in spiritualiteit.

Ik geloof dat zowel de naaste als de uiteindelijke bestemming van de mens 'spiritueel', geestelijk, is. Ik geloof dat

spiritualiteit de sfeer is waarin een mens kan worden wat hij bedoeld is te zijn, dat het de grootheid en het eigenlijke van de mens uitmaakt. Spiritualiteit is de diepte van het bestaan die door Sri Aurobindo aangeduid wordt met 'bovenbewuste' en door Al-Ghazzali met 'het profeetschap' en door Jezus Christus met 'het koninkrijk'. Ik geloof dat de boodschap aan en van het joodse volk is dat allen aan de 'spiritus' deel zullen krijgen. Was het niet Joël: 'Over uw zonen en dochters, slaven en vrijen, zal de Geest uitgestort worden...' Ik geloof dat de boodschap van en aan het Nieuwe Volk van God de boodschap is van de werkelijkheid, maar blijkens de feiten vooral van de mogelijkheid van het 'profeetschap'. Ik geloof dat alle religiestichters en -vernieuwers mensen van de spiritualiteit zijn.

Ik geloof dat 'spiritualiteit' niét is religie. Ik ben meer en meer gaan geloven in het grote onderscheid tussen religie en spiritualiteit. Ik geloof dat de inzichten vanuit de spiritualiteit keer op keer verzanden en vastraken en tot 'religie' verworden. Ik geloof dat met spirituele inzichten drie dingen kunnen gebeuren: ze kunnen door anderen ook gezien en beleefd worden en telkens weer herontdekt en herwaardeerd worden. Ze kunnen ook bij 'grote denkers' terecht komen die het nieuwe en vreemde element van het analyserend denken op de spirituele inzichten gaan toepassen. Het wordt een leer of theologie, vervreemd van de eigenlijke spiritualiteit waar het inzicht in thuis hoort. Of, als derde mogelijkheid: het komt terecht bij 'de velen', die de nieuwe inzichten gebruiken of misbruiken om het bestaande, in of buiten henzelf, te verwoorden en uit te drukken. In het tweede en derde geval is 'spiritualiteit' tot 'religie' geworden. In beide gevallen wordt 'spiritualiteit' uit zijn eigenlijke context gehaald. Spiritualiteit is het boven zichzelf en zijn beperktheden uittillen van de mens. Het is scheppend en creatief, het brengt de mens en de mensheid verder door steeds iets nieuws tot stand te brengen. Religie drukt uit wat er al is, wat er meestal al lánq is, het schept niets nieuws, maar houdt het oude levend. Spiritua-

liteit is vooruitstrevend, religie achteruitstrevend, traditionalistisch, dogmatistisch. Spiritualiteit schept grote mensen, religie tendeert ernaar ze klein te houden. Religie en spiritualiteit verstaan elkaar niet. Rond het jaar duizend stond te Bagdad Al-Hallaj terecht wegens zijn inzichten. De officiële islam verwierp hem zonder hem te begrijpen. Hij zei: 'Ik ben de Ene,' een duidelijk inzicht voor iemand die tot de grenzen van zijn bestaan is gegaan. Hij werd gezeseld en gekruisigd. Dáár weer duizend jaar vóór, nog meer naar het westen, stond Jezus terecht wegens zijn inzichten. Het officiële jodendom verwierp hem zonder hem te begrijpen. Hij had gezegd: 'Ik ben de weg, de waarheid en het leven,' en 'Ik en de Vader zijn één,' een duidelijk inzicht voor iemand die vol is van geest en spiritualiteit. Hij werd gezeseld en gekruisigd. Het is ook niet te begrijpen, het is alleen na te leven, na te voelen. Omdat in 'spiritualiteit' altijd een scheppende en her-scheppende Spiritus bezig is, een Geest, komen zaken bij elkaar die op lagere niveaus niet bij elkaar passen. En hier ligt het diepste verschil tussen 'religie' en 'spiritualiteit': spiritualiteit is paradoxaal, religie heretisch. Op het niveau van religie kunnen polariteiten niet beleefd worden, ze vallen uit elkaar en men 'kiest' één van de polen, in een theoretische, maar meestal een praktische heresie-keuze. De immanentie en transcendentie van God, schrift en traditie, determinatie en vrijheid, noem maar op, God en mens, zonde en genade enz. enz. kunnen soms wel bijeengedácht worden, maar nauwelijks bijeengeleefd. De een kiest dit en de ander dat en weer een nieuwe 'religie' of 'kerk' of 'denominatie' is ontstaan. Spiritualiteit leeft vanuit een Geest die aan héél het volk geschonken is, 'aan alle vlees', die het een met het ander kan doordringen, die polariteiten kan uithouden, die wat voor de menselijke geest uiteenligt kan verbinden, die niet in een systeem, en zeker niet in één systeem kan worden gevangen. Het is de Geest die de Religie wil bezitten en waarvan de Spiritualiteit bezeten is, die de Religie wil grijpen en begripen, en waarvan de Spiritualiteit gegrepen is.

Spiritualiteit is dus een stadswaarde, van de binnenwereld allereerst en dan ook van de buitenwereld. Hierin ligt nog een ander verschil met religie: spiritualiteit gaat van de binnenwereld naar de buitenwereld; religie andersom, en kan zelfs bestaan zonder binnenwereld. Religie kun je nadoen en napraten zonder innerlijke resonans. Je kunt zelfs religie doen zonder dat er iets verandert, zelfs zonder dat het er beter op wordt. Als er verdeeldheid en veeldracht en verscheurdheid zijn - zelfs zonder dat er nu direct godsdienstoorlog aan te pas komt - kun je er zeker van zijn dat het over religie gaat en niet over spiritualiteit. En zo gauw iemand - zelfs iemand die verstrikt zit in religie - eenheid wil en vrede enz. kun je zeker zijn dat er iets van spiritualiteit aan het doorbreken is.

In Harappa hebben ze geen tempel opgegraven. Het lijkt een 'religieuze' stad. Zoals wij ook naar een 'religieuze tijd' toegaan. Er wordt zelfs al gesproken van een 'religieuze christendom'. Natuurlijk, het wordt hoog tijd. Maar dat is de appel die ik nog met Harvey Cox te schillen heb. Dan nu maar gedaan, in de citadel van Harappa, onder een brandend hete zon en zowat vijfenveertig graden Celsius. Geen wonder dat ze deze stad verlaten hebben. Goed, we verlaten de traditionele religies en trekken weg uit het vaderhuis, om, volwassen geworden, onze eigen verantwoordelijkheden op ons te nemen. Als burgers van de Stad van de Mens, de metropolis, gaan we als Denkende lieden eindelijk de mythologieën afschudden en gaan we vrij, mens worden. Gelukkig, hoe sneller hoe beter. Maar dan wordt er volgens mij een fout begaan, of liever, we worden het slachtoffer van een halve waarheid. We trekken het Land van gewoonten en tradities uit, dus ook uit de kerken die daar thuis horen. We trekken Denklân in, met zijn technologie en mobiliteit. En de samenvatting van heel dat nieuwe, en van al haar consequenties, ook voor religie, heet 'secularisatie'. Prachtig. Maar . . . en hier begint mijn moeilijkheid, is het maar niet de helft? Is het bovendien niet negatief? Secularisatie lijkt een noodzakelijk, maar een nega-

tief proces. Het is het vrijmaken, het uitbannen. Allemaal negatieve begrippen. En dat wordt in de Denkstad van Cox tot een ideologie gemaakt. Maar dan blijft het Plattelands, het blijft onder de maat. Daar komt nog een ander bezwaar tegen die idealisering van de metropolis bij de geweldige reacties van de jongeren worden te weinig serieus genomen, terwijl ze in mijn gevoel veel serieuzer zijn dan de technologie. Het gevecht tegen status en statussymbolen is veel (christelijker en) belangrijker dan de status en haar symbolen. De strijd tegen de machine en de mechanisering van de mens is veel grootser (want menselijker) dan zelfs de uitvinding van de machine. De Stad van de Mens blijft staan waar de feiten hem achterhalen, en dat zal gelukkig elke dag erger worden. Maar ook spiritueel gezien moet dit soort theologie zeer snel positief aangevuld gaan worden. We zijn het dus eens dat we uit het vaderhuis moeten trekken. En samen in Denkland aangekomen zijn we het erover eens dat er 'losgemaakt' moet worden, dat we samen seculariseren. En dat ook consequent, tot het einde toe. Maar dan houdt het niet op. Voor mijn gevoel begint het feest dan pas. Want na het opruimwerk moet er iets gedáán, gebouwd worden. Anders blijft het Platte-land. Voor mij gaat het dan om het positieve dat er na komt: de spiritualiteit. Ik neem de jeugd misschien weer te serieus, maar ze zijn hier en daar toch maar druk bezig uitdrukkingsvormen van iets nieuws uit te proberen. Met secularisatie zijn ze allang klaar. En ze gaan dat gelukkig niet idealiseren. Integendeel. Misschien is alle geploeter met love, flowerpower, drugs, communes, yoga, meditatie enz. wel een beginnetje. Het zal soms ook wel tot religie verwor- den, maar als een protest tegen de 'Stad van de Mens' (bui- tenwereld) en een blootleggen van de 'Stad van de Mens' (binnenwereld) heeft het mijn volle sympathie.

Dat geloof ik allemaal. Ik kan de stratenplannen en struc- turen van de (binnen-)Stad natuurlijk niet beschrijven. Vooral omdat het alleen vanuit ervaring zou kunnen. Maar

als ik Sri Aurobindo, Ramana Maharshi, Al- Ghazalli, Rumi, Abdul Latif, Jesaja, Jezus Christus, Paulus, Franciscus enz. lees voel ik wel aan waar het heen moet. In elk geval nu eerst naar Lahore.

Lahore - zondag 21 september

Ik heb nog steeds geen drugs of andere middelen geprobeerd, maar het effect kan nauwelijks heviger zijn dan wanneer je zo'n nieuwe, vreemde en bizarre wereld binnenkomt als waar ik nu weer in terecht gekomen ben. Nog steeds is mijn reis niet afgelopen, want ik ben nog niet gevestigd. Maar het komt er nu heel dicht bij. Ik ga twee soorten 'drugs' gebruiken, op twee niveaus ervaringen opdoen: op het niveau van de officiële, zeer orthodoxe islam, en op het niveau van het verwarde, simpele, uitbundige volksgeloof. Ik ben benieuwd welke van de twee het boeiendste wordt. Op officieel, hoog-islam-niveau ben ik terecht gekomen in het hart van het hart van het hart van de islam-cultuur. Lahore is het culturele hart van West-Pakistan. De Punjab-universiteit is daarin weer het hart en het Muslimhart daarin klopt vooral in het Departement voor Islamiaat. Daar maak ik nu een goede kans als student ingeschreven te worden. Ik ga dan een éénjaars-diplomacursus volgen, te beginnen in oktober. We krijgen vier vakken: Qur'an, tradities, geschiedenis en essay.

'Hij zat in strijd met de gemeentelijke voorschriften, schrijlings op het kanon Zam-Zammah op het gemetselde platform tegenover de oude Ajaib-Gher - het Wonderhuis zoals de inwoners het Lahore-museum noemen,' zo begint het geweldig mooie en nog actuele boek Kim van Rudyard Kipling. Het kanon Zam-Zammah staat er nog, en als Kim even omgekeken had had hij daar dat andere Wonderhuis gezien, de oude gebouwen van de Punjab-universiteit, een verzameling oosterse kasteelachtige optrekjes waarin je je voelt als in een droom- of drug-wereld als je er voor het eerst rondloopt. Het is de mooiste introductie in de offi-

ciële islam die ik me had kunnen denken, en hoewel de colleges zelf saai genoeg zullen zijn is het experiment de moeite waard. Bovendien heb ik al officiële diploma's in christendom en hinduïsme, waarom dus niet aangevuld met islam.

Een nog sterkere kick zullen we krijgen als ons plan lukt om in de binnenstad, in de Anarkali-bazaar te gaan wonen, samen met twee medebroeders die ook voor Urdu en cultuur hier rondzwerven. In een r.k. dorp ergens in de Punjab, waar op 8 september een enorme kermis gehouden werd ter ere van Maria Geboorte, liep ik een groep jongens tegen het lijf die na wat praten uit de binnenstad van Lahore bleken te komen en ons wel aan woongelegenheid konden helpen. De afgelopen week heb ik nu verschillende dagen in de nauwe straatjes doorgebracht en ook vandaag weer hebben we de hele dag, op bedden gezeten, thee gedronken en in de meest achterafgelegen hokken kip gegeten, almaar pratend over het bonte leven in zo'n oude binnenstad. We hebben de keuze uit verschillende huizen en zullen dezer dagen beslissen en verhuizen. Dan zal eindelijk mijn reis beëindigd zijn, hoewel ik me hier bij de geweldig gastvrije Broeders van Maastricht ook geheel en al thuis voel. Maar dan wordt het pas echt. Er zijn geen betere gidsen dan die jeugd van de binnenstad die graag bereid is ons overal te introduceren. En dan gaat heel langzaam blijken hoe de islam, die zo sober en nuchter lijkt, opgesmukt is met allerlei kleurige verschijnselen, volksfeesten, devoties, pirs, faqirs en vermengingen met andere elementen. Je weet daar in die binnenstad nu ook niet precies wie wát is. De jongens zijn allemaal katholiek, maar ze zijn kind aan huis in de balmie kentempeltjes die ook weer verborgen in de straatjes liggen. De balmieken zijn een soort hindus, restanten van vóór de verdeling. De twee oude full-timers, wier time bijna full lijkt, zijn faqir-achtige typen. Ik mocht het beeld zien van swami Balmik Guru en de plaatjes van hindu-godheden. Er lag één oud boek in het tempeltje, nota bene het boek van guru Nanak, de

stichter van de sikhs. Alles is hier mogelijk. Volgens de jongens wordt hier nogal eens 'bhang' gedronken, de vloeibare drug. Hoevaak drinken die balmieken het? vroeg ik. Een keer of vier per dag, dachten ze! Wat ik er tot nu toe van gehoord heb schijnen bhang en aanverwante intoxicanten allerwegen in grote hoeveelheden geconsumeerd te worden. Het is gewoon openlijk in de bazaar verkrijgbaar, hoewel dat officieel verboden is. Mijn gidsen kennen ook 'christelijke faqirs', een verschijnsel waar ik eens gauw achteraan moet. Wat zijn dat nu weer? Ze passen in elk geval op geen enkele manier in de bestaande kerkelijke structuren, met de starheid waarvan ik dezer dagen kennis heb gemaakt op een vergadering van priesters. Ik kon dit jaar eigenlijk wel eens een onderzoek doen wiens structuren het starst zijn en wiens ideologie het meest versteend, die van de r.k. kerk of van de islam. Het zal erom houden.

Wat ik er allemaal van ga leren weet ik op geen stukken na. Een onderdeelje van mijn verworvenheden zal zijn een beter zicht op religie en spiritualiteit. In manier van denken en reageren lijkt er een grote overeenkomst tussen de religie-islam en het religie-christendom. De overeenkomsten tussen 'religie' en 'religie' lijken groter dan de verschillen tussen islam en christendom. Door het raam van de islam ga ik dus een beter uitzicht krijgen op onze goede oude kerken en hoop ik tot een beter onderscheiding van geest en Geest te komen. Ook kom ik door de islam wellicht tot een duidelijker zicht op de inhoud van spiritualiteit en wat ik ermee kan doen of wat het met mij kan doen. Ik vind dat ik, door mijn eerste drie geloofsartikelen, nu klaar ben voor de islam. Hoewel ik ernaar gezocht heb heb ik nog nooit een theologie gevonden die je als christen nu helemaal positief kan instellen voor een andere religie. Het blijven altijd tweederangsverschijnselen die uiteindelijk, al wordt het zo niet meer gezegd, gedoopt moeten worden. Een echte theologie van de ontmoeting der religies ken ik niet. Alle muslimes tot anonieme christenen te verklaren vind ik een handigheid en onwaardig. Dan ben ik met het-

zelfde recht anonieme muslim. Hoewel mijn geloofsbelijdenis geen theologie-van-de-ontmoeting is geloof ik toch dat ik in deze houding wél positief kan staan, hoewel met een sterk selectieprincipe: alleen wat de religie overwint is de moeite waard. Maar dit criterium geldt dan ook evenzeer voor islam als voor het christendom zelf.

De mens is een wonderlijk wezen. Wat er af en toe uit zijn diepte en hoogte doorbreekt geeft hoop en stelt vragen. Het maakt het in elk geval waard om te leven. Nu heb ik toch heel wat gezien de afgelopen vijf maanden, vandaag is het zelfs precies vijf maanden geleden sinds ik Amsterdam verliet, en genoeg meegemaakt; en, vreemd genoeg, toch zijn er twee ervaringen die sterker geweest zijn dan alle andere en die me, in al hun bizarheid, op gang houden. Het is mijn ervaring van de weg daar in niemandsland tussen Turkije en Syrië, van 26 april, en het is mijn strandervaring van 21 augustus, in Karachi waar ik getuige was van het losbreken van allerlei donkere diepten van de mens. Ik kan geen van beide interpreteren en misschien moet dat ook niet. Het feit dat juist deze twee ervaringen eruit springen zegt me voldoende.

Ik heb een steeds sterker vermoeden dat mijn vierde geloofsartikel over Jezus Christus zal gaan. Ik merk overigens dat mijn geloofsbelijdenis verdacht veel lijkt op die hele oude bekende van de vroegere concilievaders, maar dan in omgekeerde volgorde. Misschien kom ik nog wel eens bij God de Vader uit. Als ik denk over degenen die uit de religie uitgebroken zijn en doorgebroken naar Spiritualiteit, of Bovenbewustzijn, Nirvana, of het Zelf, Profeetschap of het rijk Gods dan vind ik die volheid van Geest, zo op het eerste gezicht, of liever na dertien jaar rooms kloosterleven, toch nooit en nergens zo sterk als in de rapporten over Jezus. Vóór ik deze overtuiging aan mijn geloofsbelijdenis kan toevoegen ben ik argumenten aan het verzamelen. Ik vermoed dat ik eerst door de islam fijngemalen moet worden voor ik het echt rond heb voor mezelf, maar mijn vermoedens zijn sterk genoeg om het nu even als uit-

zicht vast te leggen. Misschien is het sterkste argument wel dat bij geen van de andere 'grote, vooruitstrevende mensen' de strijd tussen religie en spiritualiteit zo sterk geweest is en nog is als in het geval van Jezus. Niet alleen is hij er onderdoor gegaan in zijn strijd tegen de religie van zijn dagen, die zijn spirituele interpretaties van het menselijk bestaan niet begrepen, maar hij gaat er nog steeds onder door bij zijn eigen volgelingen die zich in hun religietjespelen weer aan precies dezelfde fouten schuldig maken als de groep waartegen ze zijn opgericht. Hoe groter de disharmonie, hoe groter wellicht de kracht van de spiritualiteit.

Maar zover ben ik eigenlijk nog niet. Ik ga daar pas een beetje van verstaan als ik me bezig houd met andere 'grote mensen' die dan wellicht iets kleiner zijn. Het hinduïsme, dat wil zeggen mijn beperkte studietje van de Yoga, heeft me meer geleerd over Christus dan over Shiva, Durga, Vishnu en hun scharen. Wellicht dat Mohammed, mijn professoren van de Punjab-universiteit, Al-Ghazalli, Al-Hallaj, alle pirs en faqirs me nog iets meer duidelijk kunnen maken van de hoogte, de breedte, de diepte en lengte van het mysterie dat de Mens, maar ook de mens, is.

